

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

ÜLVİYYƏ RAHİL qızı ƏLİYEVƏ

MÜASİR DÖVRDƏ RUSİYANIN SURİYA SİYASƏTİ

HSM-060213 – Beynəlxalq münasibətlər və diplomatiya

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi rəhbər: *tarix üzrə fəlsəfə doktoru*

M.M.ƏLİYEV

BAKİ – 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
FƏSİL I. SSRİ-NİN SÜQUTUNDAN SONRA RUSİYA-SURİYA MÜNASİBƏTLƏRİ	10
1.1. SSRİ dağıldıqdan sonra Rusiya və Suriyanın siyasi münasibətləri	10
1.2. Müasir dövrdə ölkələrarası iqtisadi əlaqələr.....	24
1.3. Müasir dövrdə ölkələrarası mədəni əlaqələr.....	32
 FƏSİL II. SURİYADA VƏTƏNDAŞ MÜHARİBƏSİ VƏ RUSİYANIN SURİYAYA DAXİL OLMASI	38
2.1. Suriyada vətəndaş müharibəsinin başlanması və siyasi problemlərin kəskinləşməsi.....	38
2.2. Rusiyanın Suriyada hərbi əməliyyatları.....	45
 FƏSİL III. SURİYANIN SİYASƏTİNDƏ RUSİYA AMİLİ	58
3.1 Rusiya-Suriya strateji əməkdaşlığın mahiyyəti.....	58
3.2 Suriyanın xarici siyasətində Rusiyanın yeri.....	65
 NƏTİCƏ	75
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	78

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Rusiyanın son illərdəki xarici siyasətini izləmək xarici xəttə açıq-aşkar dəyişikliyi ortaya qoyur. Bu dəyişiklik təkcə 90-cı illərdə deyil, həm də keçmiş Sovet İttifaqı dövrü ilə müqayisədə müşahidə olunur. Artıq 2000-ci illərin əvvəllərində Putinin dövlət başçısı olması və 2000-ci ildə xarici siyasət prinsiplərini bəyan etməsi kimi bir sıra yeni dəyişikliklər yeni dövrün başlanğıcı idi. Putin dünyanın heç bir regionunda istisnasız olaraq bu prinsiplərin çoxşaxəli olmasının qayğısına qalıb və nəticədə Rusiya beynəlxalq arenada fəal rol oynayır, hətta bir çox məsələlərdə aydın mövqe tutur. Beləliklə, Rusiya siyasətinin dünya düzenindəki kiçik rolu fundamental siyasətə çevrildi və onun xarici siyasətdə daha müstəqil xətlərin həyata keçirilməsinə kömək etdi. Bundan əlavə, cari əsrin ilk onilliyində beynəlxalq nizamın yaşadığı bir çox inkişafı baxmayaraq, Rusiya öz milli maraqlarını qoruya bildi və nəticədə Amerikanın üstünlüyünə qarşı çıxdı və beynəlxalq nizam önə çıxması ilə çoxqütblü bir nizama çevrildi.

Suriyada intifadanın başlamasına, “Ərəb baharı”nın Suriyaya çatmasına və böhranla bağlı regional və beynəlxalq qütbləşmələrin yaranmasına, bölgədə yeni təhdid və çətinliklərin görünməsinə baxmayaraq, Rusiyanın xarici siyasətinin Suriyaya münasibəti hələ də müsbət nəticə vermir. Müasir dövrdə Rusiyanın Suriyadakı əməliyyatları və bölgədəki proseslərin hansı vəziyyətə çevriləcəyinin araşdırılması elmi və siyasi baxımdan aktualıq kəsb edir.

2010-cu ilin yanvarında başlayan “Ərəb baharı” Tunis, Misir, Liviya, Yəmən və Bəhreynə inzibati dəyişikliklərə və islahat proseslərinin başlamasına səbəb oldu. Ərəb baharının bəlkə də ən uzun dayanacağı olan Suriyada hadisələr 2011-ci ilin martından bu yana davam edir. Qərbin başçılıq etdiyi və BMT çətiri altında qərarlar qəbul etməyə çalışan dövlətlərin qarşısında Suriyadakı problemlərin daxili məsələ olduğunu iddia edən və buna görə də istənilən xarici müdaxiləyə qarşı çıxan Rusiya, Çin və İran var.

Rusiya, Çin və İran Suriyadakı münaqişələri daxili məsələ kimi gördüklərini bildirsələr də, münaqişələrdə fəal iştirak ediblər.

Rusiyanın Suriyaya qarşı strategiyası ABŞ və müttəfiqlərinin Liviya ssenarisini təkrarlamamaq, Suriya rejimi ilə sıx əlaqələr saxlamaq və bu rejimlə aktiv iqtisadi, siyasi və hərbi əlaqələr saxlamaq, həmçinin beynəlxalq arenada işləmək üzərində cəmlənmək olub. Bundan əlavə, tədqiqat Rusiyanın Suriya böhranının dinc başlanğıcından silahlı münaqişəyə çevrilməsinə qədər olan münasibətindən bəhs edir. Bu nöqtədən başlayaraq tədqiqatın əsas sualı belə olacaq: “Mövcud dəyişikliklərin kölgəsində Rusiyanın xarici siyasətində ümumilikdə Yaxın Şərqi regionunun, xüsusən də Suriyanın əhəmiyyəti nədən ibarətdir?”

Bu sualdan bir sıra alt suallar yaranır:

- Beynəlxalq aləmdə Rusiyanın xarici siyasətini müəyyən edən amillər hansılardır?

- Region ölkələrindəki qeyri-sabitliyə baxmayaraq, Rusiya bu ölkələrlə münasibətlərini necə qoruyub saxladı?

- Rusiyanın Suriya böhranına qarşı xarici siyasətinin səbəbləri nələrdir?

SSRİ-nin dağılmasından sonra Rusiya Yeltsin dövründə liberalların təsiri altında Qərblə bağlı siyasət həyata keçirdi. 1993-cü ildən irəli sürdüyü “Yaxın ətraf mühit” siyasəti ilə Rusiya keçmiş hökumətlə ərazilərinə yenidən nəzarət etməyi qarşısına məqsəd qoyub. Bu siyasətin həyata keçirilməsinə səbəb kimi Rusiyadakı maliyyə böhranları, Avropa və ABŞ-dan iqtisadi asılılıq göstərilə bilər. Rusiyanın “yaxın periferiyası” MDB ərazisidir. Bu siyasət daha çox Rusiya Federasiyasından kənar yaşayan rusların və onların hüquqlarının müdafiəsinə əsaslanır. Putinin hakimiyyətə gəlməsi ilə “Yaxın Periferiya” siyasətinə yenidən baxıldı və “Avrasiyaçılıq” oxunda formalaşan xarici siyasət anlayışı qəbul edildi. Putin iqtidarı ilə keçid dövrünün ağırları qismən dəf edildi və xarici siyasətdə enerji ünsüründən səmərəli istifadə edilərək Rusiya borc alan ölkədən borc verən ölkəyə çevrildi.

2015-ci ilin payızında Rusiya Əsəd müxalifət qruplarına qarşı aktiv hərbi güc tətbiq etməyə başladı və Suriyada balansı dəyişdi. Rusiyanın hərbi gücündən istifadə edərək Suriyadakı varlığını gücləndirərək Əsəd rejiminə dəstək verməsi onun bölgəyə

olan marağını dərindən araşdırmaq zərurətini ortaya qoyur. Rusiya bu vəziyyətdən narahatlığını hər fürsətdə dilə gətirdi və bu narahatlığı Krımın ilhaqı ilə təcəssüm etdirdi. O, Suriya böhranında Qərbə qarşı olduğunu da dilə gətirib. Rusiyanın Əsəd rejimi ilə müttəfiqliyi onun atası Hafiz Əsədə gedib çıxır və prezidentlik postunu ondan alır.

Rusiyanın Suriyaya kömək öhdəliyi yaratması, qlobal məsələlərə biganə qalmaması, enerji təhlükəsizliyi və Aralıq dənizindəki bazalarını qorumaq refleksi Rusiyanı Suriya böhranına fəal şəkildə müdaxilə etməyə sövq edən səbəblər sırasındadır.

Ölkələrarası münasibətlərə gəldikdə isə Rusiyanın Suriya bölgəsinə marağı əsrlərə gedib çıxsa da, iki ölkə arasında güclü əlaqələr soyuq müharibə dövründə başlayıb. Bu dövrdə partiyalar arasında daha çox ideoloji oxşarlıqlar və Qərblə münasibətlərdə problemlərlə başlayan yaxınlaşma zaman keçdikcə geniş vüsət aldı. Sovet İttifaqının dağılmasından sonra dünya səhnəsində yerini alan Rusiya 2000-ci illərə qədər daxili problemlərlə mübarizə aparmış və Suriyaya marağı məhdud səviyyədə qalmışdır. 2000-ci ildə Vladimir Putinin dövlət başçısı olması ilə daxili siyasətdə sabitliyə nail olan Rusiya yenidən Suriya ilə münasibətlərinə önəm verərək, xarici siyasətdə də fəal olmağa başlayıb. Xüsusilə 2007-ci ildə Münhen Təhlükəsizlik Konfransından sonra xarici siyasətini “çoxqütblülük” oxu üzərində formalaşdırdı və Yaxın Şərq bölgəsini ABŞ-a qarşı manevr edə biləcəyi bir sahə olaraq gördü. 2010-cu ildə Yaxın Şərqdə başlayan ərəb üsyanlarından qaynaqlanan dəyişiklik prosesini səssizcə izləyən Moskva hadisələrin Liviyaya və xüsusilə Suriyaya sıçrayacağından narahat idi. Liviyada Qəddafi administrasiyasının devrilməsi və yeni administrasiyanın Qəddafi rejimi ilə bütün razılaşmaları ləğv etməsi Moskva administrasiyasına böyük iqtisadi ziyan vurdu.

2013-2014-cü illərdə diqqətini Ukrayna və Krıma yönəltməklə və oradakı məsələləri həll etməklə, 2015-ci ilin sentyabrında birbaşa Suriya vətəndaş müharibəsində iştirak etmişdir. Beynəlxalq aləmdə Əsəd rejiminin yanında olduğunu bəyan etməklə, rejimi devirmək istəyən Qərblə güc mübarizəsinə girmişdir. Suriyada saxladığı Tartus dəniz bazası vasitəsilə Şərqi Aralıq dənizində kəşf edilən enerji

qaynaqları uğrunda mübarizədə effektivliyini artırmışdır. Hmeymim hava bazası ilə bölgədəki hərbi potensialını artırmaq şansı qazanacaq və Əsəd rejimi ilə silah ticarəti sayəsində iqtisadiyyatını gücləndirəcək. Bu qazancları qoruyub saxlayaraq, Suriyada müəyyən etdiyi çərçivədə sülhün qurulmasını istəyərək, Astana və Soçi prosesləri ilə Suriyadakı vətəndaş müharibəsinə son qoymaq üçün siyasi həll axtarışında təşəbbüskar rol oynayacaq.

Beləliklə, Suriyada davam edən böhran vəziyyətinin qlobal bir problemə çevrilməsidir ki, bu da bir çox qüdrətli dövlətin ən əsası da Rusiyanın bölgədəki maraqlarının toqquşmasına və bu problemlərin, hərbi əməliyyatların günümüzdə də davam etməsinə gətirib çıxarmışdır. Tədqiqat işinin elmi aktuallığı bu amillərlə bağlıdır ki, günümüzdə bu məsələlərin tədqiq olunması, təhlili vacibdir.

Yaxın Şərqi regionundakı maraqları Rusiyanın Suriya ilə iqtisadi, siyasi, diplomatik, hərbi, mədəni münasibətlərinin yaranmasına səbəb oldu. 1960-cı illərdən başlayaraq günümüzdə qədər, əsasən də Suriya vətəndaş müharibəsinin başlanmasından sonra Rusiya və Suriya arasında siyasi əlaqələrin araşdırılması aktualıq kəsb edən mövzulardandır.

Problemin tədqiqatı müasir dövrdə Suriyada aktual olan proseslərə dünya ölkələrinin yanaşmalarının və maraqlarının öyrənilməsi və müəyyən nəticələrin ortaya çıxarılması vacibdir.

Tədqiqatın öyrənilmə dərəcəsi . Dissertasiya işinin hazırlanmasında bu sahəyə uyğun müxtəlif növ əsərlərdən geniş istifadə olunmuşdur. Araşdırmalar zamanı ortaya çıxmışdır ki, Azərbaycan tarixşünaslığında Rusiyanın Suriya siyasətinin tədqiqinə təəssüf ki, geniş yer verilməmişdir. Rus, ərəb, ingilis və xüsusilə də türk ədəbiyyatlarında mövzu hərtərəfli şəkildə araşdırılmışdır.

Suriyada vətəndaş müharibəsinin və Rusiyanın əməliyyatlara başlamasının qısaca xronoloji cəhətdən A.Abbasbəylinin “Dünya siyasəti: XX əsrin ikinci yarısı - XXI əsrin əvvəlləri” kitabında(1) araşdırılmışdır. Kitabda İslam dünyasının Rusiyanın xarici siyasətində rolu, Rusiyanın Yaxın Şərqdə mövqeyinin möhkəmləndirməsi qeyd olunmuşdur. Lakin kitabda ölkələrin Rusiyaya təsiri geniş şəkildə göstərilməmişdir.

Suriyada vətəndaş müharibəsinin başlamasına səbəb olan faktorların geniş təsnifatı Ö.Çağatayın, “Suriye’de İç Savaşın Nedenleri: Otokratik Yönetim mi, Bölgesel ve Küresel Güçlər mi?” (12) tədqiqat işində araşdırılmış və vətəndaş müharibəsinin Suriyada yaratdığı dəyişiklikləri, əhaliyə vurulan ziyanları, qüdrətli dövlətlərin ölkəni müharibə meydanına çevrilməsinin təfərrüatları geniş şəkildə tədqiq olunmuşdur.

E.İsmayılovun “Rusiyanın Suriya Strategiyası və Yaxın Şərqdə dəyişən güc balansını” (24) məqaləsində Rusiyanın Suriya böhranına yanaşması vətəndaş müharibəsindən əvvəlki münasibətlərin tarixi dərinliyi nəzərə alınaraq araşdırılıb. Rusiyanın Suriya siyasətini şərtləndirən əsas dinamika müəyyən edilərək Suriyada sülhün qurulması prosesində Rusiyanın rolu qiymətləndirilib. Araşdırmanın nəticələrinə görə, Rusiya Suriya ilə bağlı yürütdüyü siyasət sayəsində milli, regional və qlobal hədəflərini reallaşdırmaq baxımından mövqə qazanaraq dünya siyasətində böyük dövlət statusuna sahib olub.

E.Nəciyev “Cenevrədən Soçiyə qədər “Suriya” probleminin həlli yollarının axtarışı”(15) məqaləsində vəkalət müharibələrinin Suriya üzərində rejim tərəfdarlarını və rejim əleyhinə olan qrupları dəstəkləyən iki blokun yaranmasına səbəb olduğu qeyd olunmuşdur. Rusiya, Çin və İran Suriya rejimini dəstəklədiyi halda, ABŞ, Səudiyyə Ərəbistanı və Türkiyə kimi ölkələr rejim əleyhinə olan qüvvələri dəstəkləyib. Bu araşdırmada yuxarıda adları çəkilən rejim tərəfdarı və rejim əleyhinə olan ölkələrin Suriyaya münasibəti, xüsusilə Rusiyanın Kofi Annan Sülh Planı, I. Suriya Dostlarının Cenevrə Toplantısı, II. Cenevrə və III. Cenevrə danışıqlarında onun münasibətini diqqətlə araşdırılmışdır.

Dissertasiya işində Rusiyanın Suriya böhranındakı rolu, vətəndaş müharibəsindən əvvəlki dövrdə Suriya ilə olan əlaqələrə toxunularaq qiymətləndiriləcək. Eyni zamanda Suriyanın Rusiya üçün əhəmiyyəti, Rusiyanın Suriya siyasəti, ölkələrarası iqtisadi siyasi, hərbi, humanitar əlaqələr kompleks olaraq araşdırılmış birinci elmi tədqiqat işidir.

Tədqiqatın məqsədi Rusiyanın xarici siyasətinin müasir xəttinin daxili və xarici təyinedicilərini müəyyən etmək, Rusiyanın Yaxın Şərq regionunda və xüsusilə

Suriyadakı maraqlarının mahiyyətini anlamağa çalışmaq, Suriya böhranının necə yarandığını və inkişaf etdiyini, Rusiyanın Suriya böhranına münasibətini və böhranı idarə etmə üsulunu araşdırmaq, Rusiyanın maraqlarının bölgədəki dəyişikliklərin kölgəsində necə sabit qaldığını və ya dəyişdiyini araşdırmaqdır.

Magistr dissertasiyası çərçivəsində aparılan tədqiqatın müəyyən edilmiş məqsədinə nail olmaq üçün qarşıda duran **vəzifələr** aşağıdakı formada əks olunur:

1. Rusiyanın Suriya böhranındakı roluna təsir edən səbəbləri təhlil edərək, Rusiyanın bu böhrandakı rolunun ölçülərini müəyyən etməkdir.
2. Rusiyanın xarici siyasətinin müəyyənedici amillərini, və prioritetlərini, habelə beynəlxalq nizamda təsirli olan müasir problemlərə qarşı izlədiyi mexanizmləri müəyyən etməyə çalışmaqdır.
3. Suriya böhranına qarşı Rusiyanın xarici siyasətinin əsasları, Rusiyanın Suriya böhranındakı diplomatik və hərbi rolunu araşdırmaqdır.

Tədqiqatın metodları və metodoloji əsasını yerli, türk, ingilis, rus politoloqların və tədqiqatçıların müasir məqalələrində təqdim olunan xronoloji olaraq baş verən hadisələr, nəzəriyyə və metodoloji konsepsiyalar təşkil etmişdir. Dissertasiya işində istifadə olunan elmi metodlar – təhlil, sistemlilik, müqayisə, kəmiyyət və keyfiyyət analiz metodlarıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyini aşağıdakilər ilə izah edə bilərik:

- Ədəbiyyatlar və elmi mənbələrin araşdırılmasının nəticəsində ilk öncə SSRİ-nin dağılmasına qədər və ondan sonra ölkələrarası siyasi əməkdaşlıqlar hərtərəfli araşdırılmışdır.
- Diplomatik siyasi münasibətlər Soçi, Astana və Cenevrə konfransları əsasında təhlil edilmişdir.
- Mədəni əlaqələri ölkələrdəki Mədəniyyət nazirliklərinin yaratdıqları mərkəzlərin fəaliyyətinin nəticələri qeydə alınmışdır.
- İqtisadi əməkdaşlığın səbəbləri, hər iki ölkə üçün əhəmiyyəti və nəticələri kompleks şəkildə göstərilmişdir.

- Tədqiqat işinin əsas elmi yeniliklərindən biri də Rusiyanın Suriyadakı hərbi əməliyyatlarının aparılmasında rus özəl hərbi şirkətlərinin rolu və əhəmiyyəti araşdırılmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiyanın əhəmiyyəti Rusiyanın ABŞ-ın roluna qarşı qlobal səviyyədə əsas oyunçu kimi tanınmasında Rusiya qüvvələrinin inkişafında əsas rol oynamışdır. İyirmi il ərzində Sovet İttifaqı kimi ABŞ-ın xeyrinə xeyli reqressiyaya məruz qalan Rusiyanın rolu olan qlobal nizam birqütblü nizama çevrilmişdi. Hətta bu vəziyyətə görə Rusiya ötən əsrin 90-cı illərində beynəlxalq və regional böhranların idarə olunmasında ABŞ-ın xəttinə təslim oldu. Bu məsələ Rusiyanın maraqlarına toxunan bir çox hadisələri əhatə edirdi. Bunun ən bariz nümunəsi 1999-cu ildə Rusiyanın müttəfiqi olan və özünü müdafiə etmək üçün Rusiyanın birinci dünya müharibəsində iştirak edən Serbiyanın ABŞ tərəfindən bombalanmasıdır. Bu məsələnin işığında dissertasiyanın praktik əhəmiyyəti var. Çünki dissertasiyanın məqsədi Suriya böhranına nəzdində Rusiya xarici siyasətinin dünya düzenində nə dərəcədə transformasiya və dəyişiklikdən keçdiyini müəyyən etməkdir.

Magistr dissertasiyasının aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Beynəlxalq Münasibətlər kafedrasında hazırlanmış və müzakirələrin sonunda müdafiəyə məsləhət görülmüşdür. Elmi tədqiqat işinin mövzusunə uyğun olaraq məqalə çap olunmuşdur:

Əliyeva Ü. Rusiyanın Suriya siyasətinə təsir göstərən əsas amillər// Gənc Tədqiqatçıların Elmi əsərləri.

Dissertasiyanın strukturu. Magistr dissertasiyası giriş, üç fəsil, yeddi paraqraf, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

FƏSİL I. SSRİ-NİN SÜQUTUNDAN SONRA RUSİYA-SURİYA

MÜNASİBƏTLƏRİ

1.1 SSRİ dağıldıqdan sonra Rusiya və Suriyanın siyasi münasibətləri

19-cu əsrdə Rusiya İmperiyası Avropanın ən böyük ordusuna sahib idi və 20-ci əsrin "dünya gücləri" klubunda görünən güclü bir dövlət idi. Rusiya xarici siyasətində xüsusilə Osmanlı İmperatorluğu ilə bağlı tarixi hədəflər ön plana çıxır. Bu baxımdan, Yaxın Şərq coğrafiyası kontekstində diqqət mərkəzində olan isti dənizlər siyasətidir. Çar Pyotrla Rusiyanın xarici siyasətində mirasa çevrilən rusların isti dənizlərə çıxmaq məqsədi əslində Rusiyanın dünya sistemindəki yerini və gücünü ortaya qoyan bir sınaq idi.[10,s.2.] Çünki kontinental dövlət olan Rusiya şimalda buzlaqların öhdəsindən gəlməyə çalışırdı, cənubda isə isti dənizlərə enmək məqsədinə qarşı başqa dövlətlərlə üz-üzə qaldı. Bu səbəbdən I Pyotr dünya hökmranlığının qurulmasında isti dənizlərə hakim olmağın vacibliyinə diqqət çəkmişdir. Əslində, Rusiya imperiyasının sonu bu məqsədlə bitmədi. 1917-ci il Bolşevik İnqilabı ilə bağlı öz daxili problemlərinə diqqət yetirərək, Rusiya, II. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra o, Yaxın Şərq regionunda aktiv siyasət yürütməyə başladı [1].

Soyuq Müharibənin sona çatması ilə Sovet İttifaqının varisi Rusiya Federasiyası bütün dövr boyu bir çox iqtisadi, sosial və siyasi problemlərlə üzləşdiyi üçün bu dövrdə Yaxın Şərq regionunda fəal xarici siyasət yeridə bilmədi. Lakin 2000-ci illərdə və sonrakı illərdə Rusiyada həm daxili, həm də xarici siyasətdə sürətli bir canlanma prosesi başlandı və keçmişin mirası üzərində yenidən siyasətlər irəli sürülməyə başladı. Əslində, Rusiyanın xarici siyasətində coğrafi əsaslı hədəflərin ön planında Yaxın Şərq coğrafiyası mühüm yer tutur. Yaxın Şərq coğrafiyası həmişə strateji və siyasi əhəmiyyət kəsb edən region olub. Xüsusilə Ərəb Baharı prosesi ilə Yaxın Şərq Coğrafiyasında qarşıdurmalar və dəyişikliklər baş verməyə başladı. Bu nöqtədə, son vaxtlar Yaxın Şərq coğrafiyasında Suriya böhranına tez-tez rast gəlinir. Rusiya

Federasiyası da bu böhran dövründə izlədiyi Suriya siyasəti ilə gündəmə gəlib [24, s.18].

2011-ci ildə regionda baş verən hadisələrdən sonra Rusiya Federasiyası Prezidenti Vladimir Putinin 27 fevral 2012-ci il tarixdə “Moskovskiy Novosti” qəzetində dərc olunan “Rusiya və dəyişən dünya” adlı məqaləsində “Ərəb baharı” prosesindən Əfqanıstan probleminə, İran və Şimala qədər bir çox mövzu müzakirə edilib. Xüsusilə Suriya Böhranı kontekstində heç kimin Liviya ssenarilərini yenidən görmək istəmədiyini bildirən Putin, Rusiyanın Suriya siyasətinin dəyişməyəcəyini göstərdi. Rusiya keçmişdən bu günə Yaxın Şərq coğrafiyasında David Fromkin “Sülh Sonu Sülh” adlı əsərində Yaxın Şərq regionunu Türkiyə, Misir, İsrail, İran və Asiyada ərəb ölkələrini əhatə edən geniş bir ərazi kimi ifadə edir, eləcə də Sovet Orta Asiya və Əfqanıstan. Fromkinin diqqətini çəkən odur ki, bu coğrafi təyinat İngiltərənin “Böyük Oyun”unu əhatə edən bölgəni əhatə edir. Bu səbəbdən Yaxın Şərq ingilislərin Hindistana gedən yolu rus və fransız hücumlarından qorumaq üçün müdafiə etdikləri bölgədir [52]. Boris Yeltsinin kreslosunu o qədər də tanınmayan Vladimir Putinə təhvil verməsi ilə Rusiya Federasiyası üçün yeni dövr başlayıb. Putin əvvəlcə ölkədəki problemlərin həllinə diqqət yetirdi, daha sonra Rusiyanın beynəlxalq aləmdə əvvəlki mövqeyini bərpa etməsi üçün xarici siyasətdə aktiv dövr başladı. Tarixi prosesdə Rusiyanın xarici siyasəti baxımından Yaxın Şərq qlobal güc olması və təsirini qoruyub saxlamaqla yanaşı, isti dənizlərə açılan qapı olması baxımından da mühüm region olub. Bu baxımdan xüsusilə 2010-cu ildən sonra Ərəb Baharının təsirləri ilə bölgə Rusiya üçün daha çox əhəmiyyət qazandı.

Rusiyanın Suriya Siyasətinin aspektlərinin müəyyən edilməsi Rusiya ilə Suriya arasındakı münasibətlər tarixi bir zəmin üzərində qurulsada, isti dənizlərə eniş hədəfinin də tətbiq sahəsidir [15]. Sovet İttifaqının Soyuq Müharibə dövründə Suriyada BAAS hökuməti ilə bağladığı baza razılaşmaları bu gün də davam edir. Bu baxımdan demək olar ki, Rusiyanın xarici siyasəti baxımından tarixi münasibətlər də geosiyasi və geostrateji ambisiyaları gizlədir. Əslində Rusiyanın Suriya siyasətində diqqət çəkən müəyyən məqamlar var. Bu kontekstdə Suriya məsələsini Rusiyanın xarici siyasəti və onun müəyyənediciləri başlıqları altında qlobal güc olma, isti dənizlərə çıxma və güclü

lider portreti kimi tarixi hədəflərə uyğun olaraq qiymətləndirmək düzgün olardı. Burada qeyd olunan mövzular müəyyən mənada Rusiyanın xarici siyasətində ön plana çıxan milli maraqlar sayıla bilər. Burada müzakirə olunan müəyyənləşmələr tarixi milli maraqlar kimi düşünülə bilər, lakin onlar realist nəzəriyyədə olduğu kimi möhkəm və dəyişməz maraqlardan kənara çıxmadan sərt təsbitlərlə deyil, tarixi və konyuktur dəyişiklikləri çərçivəsində formalaşan maraqlar kimi şərh edilmişdir [13, s.64]. Suriyanın Rusiya üçün əhəmiyyətində birinci məqam onun tarixi bağlarıdır. Soyuq Müharibə dövründə Yaxın Şərq coğrafiyasında sovetlərin məqsədi Fransa və İngiltərənin bölgədən çıxarılmasını təmin etmək və bu torpaqlara nüfuz etmək olarkən, Suriya ilə əlaqələri siyasi sahədə BAAS Partiyasının ön sıralarına çıxdı. Suriyada Polkovnik Edipçiçək 1954-cü ilin fevralında hərbi çevrilişlə devrildi.

Kremlin Suriya siyasətini üzə çıxarmış məqsəd oxunda, ölkədə Putinə qarşı olan müxalifətin əksinə olaraq, müxalifət liderləri də dəstəkləyir. Liberal Demokrat Partiyasının sədri Vladimir Jirinovski və Kommunist Partiyasının sədri Gennadi Zıqanov bu məsələni dəstəklədiklərini bildiriblər. Güclü rus diskurusu ilə Rusiya Federasiyasında məqsəd xarici siyasət sahəsində imperiya irsinin davam etdirilməsidir. Yəni burada əsas məqam qüdrətli Rusiyanın dünya siyasətində determinant olmaq məqsədidir. Rusiyada daxili siyasi kontekstdə iqtidarın vurğulanmasında başqa bir məsələ 1990-cı illərdə ölkədə yaşanan iqtisadi, sosial və siyasi problemlərlə eyni vaxtda parçalanma qorxusu ilə baş verən xaotik prosesdir [16]. Sovet İttifaqının dağılması ilə bir çox yeni müstəqil dövlətlər yarandığı halda, Şimali Qafqaz coğrafiyası yeni yaradılmış Rusiya Federasiyasının tərkibində muxtar vahidlər kimi yer almışdır. Rusiyanın milli təhlükəsizliyi baxımından Şimali Qafqaz regionunda radikal islam hərəkatlarının oxunda qeyri-sabit mühitin üstünlük təşkil etməsi böyük çatlaqdır. Rusiya Federasiyası yarandığı illərdə bunu yaşadı və bir daha o prosesi yaşamaq istəmir. Bu vəziyyətin muxtar rayonların müstəqillik nöqtəsində domino effekti yaratması da mümkündür. Bu səbəbdən də Kremlin Yaxın Şərq coğrafiyasında fəaliyyət göstərən dini qrupları və bu qrupların Şimali Qafqazda təsiri Dmitri Trennin Kremlin mövzu ilə bağlı radikal aqressiv fikirlərin yayılmasından narahatlığına diqqət çəkərək, Yaxın Şərqdən gələn dini əsaslı radikal intellektual cərəyanların Rusiyanın

Şimali Qafqaz regionunda, Kürdüstan və Tatarıstan kimi Orta Asiya bölgələrində sürətlə yayıldığını bildirib. ABŞ-da 11 sentyabr terror aktından sonra transmilli islamçı terrorizm təhlükəsi ilə mübarizə məsələsi gündəmə gəlib. Xüsusilə Yaxın Şərqdə və Suriyada baş verən proseslər fonunda Kreml terrorizmlə mübarizəyə dair arqumentlər hazırlamışdır. Güclü Rusiya ritorikası ilə əlaqədar olaraq, xarici siyasət sahəsində Rusiyanın Soyuq Müharibədən sonrakı dövrdə daim Çinlə birlikdə ifadə etdiyi çoxqütblülük vurğusu önə çıxır [15].

SSRİ-nin dağılması ilə Suriya özünün pragmatik xarici siyasət anlayışı çərçivəsində 1991-ci ildə Birinci Körfəz Müharibəsində ABŞ-ın rəhbərlik etdiyi ittifaqa qoşularaq İraqa hücumu keçdi. SSRİ-nin dağılması ilə Suriyanın silah təchizatı problemi başladı. Rusiya isə Yeltsin dövründə daxili siyasətdə ölkəyə iqtisadi və siyasi yük qoyacaq xarici siyasət öhdəlikləri götürməməyə diqqət yetirirdi. 1990-cı illərdə Rusiya Yaxın Şərq siyasətini özünün yaxın ətraf mühit siyasəti çərçivəsində effektivliyini qorumaq və Yaxın Şərq sülh prosesində mövqeyini qorumaq üçün qurdu. 1993-cü ildə Rusiya Xarici Siyasəti keçmiş sovet coğrafiyasında “yaxın ətraf mühit” doktrinasıyla daha fəal siyasət yürütməyə başladı.

Boris Yeltsinin ilk dövrlərində atlantik diskursa əsaslanan xarici siyasət, Rusiyanın xarici işlər naziri Kozirevlə birlikdə 1994-cü ildə onun “yaxın çevrəsində” neoimperialist meyllərin ağırlaşması ilə fərqli bir miqyas aldı. NATO-nun genişlənməsi, Bosniya problemi kimi məsələlərdə Qərblə münasibətlərin bu dövrə gəlməsinin təsadüf olduğunu gözləmək olmaz. Rusiyanın öz tarixinin gətirdiyi pravoslav slavyan dünyasının qoruyucusu olduğunu dərk etməsi Bosniya məsələsində Serbiyanın tərəfində olmasında təsirli oldu [24]. NATO-nun şərqə doğru genişlənməsi, Rusiyanın Qərbdən kredit dəstəyinin tam yerinə yetirilməməsi kimi səbəblər ölkə daxilində mühafizəkar və Avrasiya ritorikasını gücləndirib. Jirinovski kimi ziyalıların Rusiyanın “yaxın mühitində” daha təsirli rol oynaması və buranın onun üçün “həyat zolağı” olması tezisi sərhədləri keçmiş SSRİ-yə söykənən “Böyük Rusiya” diskursu ilə gücləndi. İndi diplomatiyada tez-tez ABŞ ilə “strateji tərəfdaşlıq” hədəfi kimi xatırlanan “romantik dövr” başa çatıb və “realist əməkdaşlıq” məqsədinin daha çox ifadə olunduğu yeni dövr başlayıb. Rusiya, səssiz qalan, hətta ABŞ-ın Əfqanıstan və

İraqa müdaxilələrinə dəstək verən bu yeni dövrə başladı. 1999-cu ildə Putinin hakimiyyətə gəlməsi ilə Rusiyanın xarici siyasətində aktiv dövrə qədəm qoyuldu. Putin 21-ci əsrdə bölgədəki rejimləri dəstəkləməklə, onlara silah satmaqla, bəzi ölkələrin SSRİ dövründən qalan borclarını silməklə və xüsusilə enerji sahəsində yeni əməkdaşlıqlar yaratmaqla bölgədəki nüfuzunu yenidən artırıb. Ən böyük dəstəkçisi olan SSRİ-ni itirən Suriya İsrailin silahlanmasında rəqabət apara bilməyəcəyini anladı və 1990-cı illərdən bioloji və kimyəvi silahlara sahib olmaq üçün səy göstərməyə başladı. Kimyəvi və bioloji silahlar həm xərclərin azaldılması, həm də qarşısının alınması baxımından rəşional seçimdir. Suriyanın bu mövzuda ən böyük dəstəkçisi hər zaman olduğu kimi Rusiya olub. 11 sentyabr hücumları və ABŞ-ın İraqdakı işğalı Soyuq Müharibədən sonra yeni dövrə qədəm qoyan beynəlxalq sistemin daha da dinamik və xaotik olmasına səbəb olub [27].

2003-cü ildən sonrakı dövrdə xarici dinamikanın təzyiqini və xarici siyasətdəki inkişafı hiss edən Bəşər Əsəd hakimiyyətini davamlı böhran idarəçiliyi şəklində davam etdirdi. Bu çərçivədə Suriyalı qərar qəbul edənlər Suriyanın xarici siyasət maraqlarını inkişaf etdirmək və gücünü tarazlıqda saxlamaq üçün hiss etdikləri təhlükəsizlik problemlərinə uyğun olaraq yeni təhlükəsizlik strategiyaları hazırlayıblar. Bunlar; Güclü aktyorlarla münaqişələrdən yayınma, pragmatik və Çevik Diplomatiya, Gücün dolayı istifadəsi: Hizbullah nümunəsi, Müttəfiqlik axtarışı: İran və Rusiya və s. 2005-ci ildə və bu təzyiqlərə uyğun olaraq Livandan çıxdı və Livanı tərək etdi, imtiyazını itirdi. Misir və İordaniyadan fərqli olaraq, İsrailə sülh bağlaya bilmədi və Qolan işğalı səbəbindən İsrailə müharibə vəziyyətində idi. Suriya bəzi Qərək dövlətləri ilə münasibətlərini yaxşılaşdırsa da, Rusiya ilə dostluğuna daha çox önəm verib [39, s.67].

Rusiya Suriyada hadisələr başlayandan bəri Suriya rejiminə dəstəyini dayandırmayıb. Rusiya Suriya rejiminə verdiyi siyasi və diplomatik dəstəyi kəsməyib və Suriya rejimini müdafiə etmək üçün Təhlükəsizlik Şurasında veto hüququndan istifadə etməyə davam edib. Çünki Rusiya Çinlə birlikdə 04 fevral 2012-ci ildə Ərək Xarici İşlər Nazirləri Şurasının 2012-ci il tarixində qəbul etdiyi ərəb iş planını (Ərək Liqası Bəşər Əsədin istefası) qəbul edən Qərbin dəstəklədiyi ərəb qətnamə layihəsinin

qəbul edilməsinə qarşı 22 yanvar 2012-ci ildə ikinci dəfə veto hüququndan istifadə edib. Eyni şəkildə, bu iki ölkə, 19 iyul 2012-ci ildə Qərbin “Kofi Annan” planını BMT konvensiyasının yeddinci fəslinin bəndləri altına qoyan və qanunun tətbiqini şərtləndirən qərarının qəbuluna qarşı üçüncü dəfədir. Suriya rejiminə qarşı qeyri-hərbi sanksiyalar Annan planında aşağıda göstərilən altı bəndin yerinə yetirilməməsi vəziyyətində veto hüququndan istifadə etdi.

1. Ağır silahların istifadəsinə son qoyulması, qüvvələrin çıxarılması və ordu qüvvələrinin mülki anklavlara qarşı hərbi hərəkətlərinin dayandırılması da daxil olmaqla, bütün silahlı zorakılıq aktlarının dayandırılmasına riayət etmək.

2. Müharibədən zərər çəkmiş bütün ərazilərdən humanitar yardımın daxil olmasına icazə vermək üçün hər gün iki saatlıq atəşkəs tətbiq etmək.

3. Özbaşına həbs edilənlərin, o cümlədən dinc siyasi fəaliyyətə görə həbs edilənlərin azad edilməsi.

4. Jurnalistlərin ölkə daxilində sərbəst hərəkətinə icazə verməyə razılaşın.

Rusiya sözügedən qətnamə layihəsinə veto qoymasına səbəb kimi layihənin birtərəfli olması, sanksiyalar təhdidinin yalnız Suriya rejimini hədəf alması, bunun böhranın hər iki tərəfi üçün olması, Suriyanı heç vaxt qəbul etməyəcəyini bildirib. Qətnamə layihəsinin yeddinci hissəsinə daxil edilməsi və sanksiyaların tətbiqi Türkiyəyə qarşı hərbi müdaxilənin qapısını açacağını göstərdi. Lakin Rusiyanın diplomatik əsasları Sergey Lavrovun hədəf aldığı Suriyada sülh üçün Kofi Annan planının əldə olunmasında mühüm rol oynayıb. Əslində, Rusiya istefa verdikdən və Əl-Ehdar Əl-İbrahiminin təyinatından sonra da planın uğuruna önəm verdiyini bəyan edib [45, s.85].

Eyni şəkildə, Rusiya və Çin 22 may 2014-cü ildə Təhlükəsizlik Şurasında Fransanın qəbul etdiyi Suriyadakı vəziyyətin ICC-yə çıxarılmasını tələb edən qətnamənin səsverməsində dördüncü dəfə veto hüququndan istifadə etdilər. Rusiyanın diplomatik hərəkətləri Suriyaya xarici müdaxilələrin qarşısının alınması və rejimin devrilməsinə yönəlsə də, ilk növbədə Təhlükəsizlik Şurasına diqqət yetirib. Lakin məcburi olmasa da, Rusiya bundan kənara çıxdı və BMT Təşkilatının dərc etdiyi qətnamələri dayandıрмаğa və ləğv etməyə bütün gücü ilə çalışdı. Əslində, 03 avqust

2012-ci ildə BMT Baş Assambleyasının Suriya ilə bağlı 133 üzv ölkə tərəfindən qəbul edilmiş, 33 ölkə bitərəf qalmış, Rusiya da daxil olmaqla 12 ölkə rədd etdiyi qərara Rusiya etiraz etmişdi. Layihə mətni Səudiyyə Ərəbistanı tərəfindən hazırlanan bu qərarla Suriya dövlətinin tətbiq etdiyi zorakılıq pislənilir və hökumət üçün siyasi keçid prosesinin sürətləndirilməsi gözlənilir [45, s.87].

Yenə də Rusiya BMT-nin İnsan Haqları Komissiyasının Suriya ilə bağlı 2011-ci ilin fevral-avqust və 2012-ci ilin iyulunda dərc edilmiş qətnamələrinin əleyhinə səs verib. O, daxili işlərə qarışmaqdan və siyasi məqsədlərə nail olmaq üçün hüquqi mexanizmlərdən istifadə etməkdən imtina etməsini, bunun beynəlxalq qanuni qaydalara zidd olduğunu və BMT-nin suverenliyə hörmət prinsipinə əsaslanan fundamental konvensiyasını pozduğunu göstərib. Rusiya Suriyaya açıq və ya dolayısı ilə hərbi müdaxilə, rejimin zəiflədilməsi, devrilməsi və hətta araşdırılmasını tələb edən qətnamə layihələrini rədd etmək üçün Təhlükəsizlik Şurasındakı işindən geri çəkilməyib [50] .

Eyni zamanda, Rusiya Suriya müxalifətini birləşdirmək məqsədi ilə Moskvanın Suriya hökuməti ilə müxalifət nümayəndələri arasında keçiriləcək görüşlərdə tərəfləri qəbul etməyə hazır olduğunu bildirib. Yeri gəlmişkən, o, BMT-nin rəhbərliyi ilə Suriya ilə bağlı konfransın təşkilinə cəhd edilməsini təklif edib və bunun İran, Qətər, Səudiyyə Ərəbistanı, Livan, İordaniya kimi regionun fəal dövlətləri üçün zəruri olduğunu bildirib, İraq və Türkiyə, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı və Aİ bu yığıncaqda iştirak edəcəkdi. Rusiyanın bu təşəbbüsü nəticəsində BMT TŞ bütün regional və beynəlxalq güclərin iştirakı ilə beynəlxalq toplantı keçirmək üçün hərəkətə keçdi.

BMT Təhlükəsizlik Şurasının və Ərəb Liqasının Suriya üzrə xüsusi nümayəndələrinin çağırışı ilə Beynəlxalq İşçi Qrupu Cenevrədə Suriya üzrə iclas keçirib. Təhlükəsizlik Şurasının beş daimi üzvü olan Çin, Fransa, Rusiya, İngiltərə və ABŞ, Türkiyə xarici işlər nazirləri ilə yanaşı, ərəb tərəfi, Ərəb Təşkilatının baş katibi, İraq, Küveyt və Qətərin xarici işlər nazirləri BMT-nin baş katibi Banki Mun, Avropa İttifaqının Xarici İşlər və Təhlükəsizlik üzrə məsul nümayəndəsi Ketrin Eşton iştirak edib. İclasdan sonra 2012-ci ilin iyununda Cenevrə 1 bəyannaməsi dərc olundu və bu bəyannamədə aşağıdakı qərarlar qəbul edildi:

1. Suriyanın hazırkı hökuməti və müxalifətinin üzvlərindən ibarət keçid hökumətinin yaradılması.

2. Suriya xalqının bütün təbəqələri arasında milli dialoqun qurulması və yeni Suriya rejiminin konstitusiya və qanunları üçün ilk prinsiplərin müəyyənləşdirilməsinə töhfə verəcək nəticələrlə, bütün tərəflərin iştirak edəcəyi azad və şəffaf seçkilərin keçirilməsi.

3. Zorakılığın daimi dayandırılması, silahların yerə qoyulması və silahlı qrupların yenidən təhlükəsizlik qüvvələrinə qoşulmasına imkan yaratmaq üçün bütün tərəflərin keçid hökuməti ilə əməkdaşlığı vasitəsilə Suriyada təhlükəsizliyin və sabitliyin bərpasına çalışın.

4. Dövlət qurumlarının və dövlət qulluqçularının, o cümlədən hərbi qüvvələr və təhlükəsizlik hissələrinin insanların etimadını qazanan ali rəhbərliyin çətiri altında, insan hüquqlarına və peşə meyarlarına uyğun işləməsi üçün yenidən işə salınması. [38]

ABŞ Dövlət Departamenti bu razılaşmanın Əsəddən sonrakı dövrü hazırladığını və Bəşər Əsədin hakimiyyətdə olduğu günlərin sayılı olduğunu açıqlasa da, Rusiya xarici işlər naziri Cenevrə razılaşmasında Əsədin hakimiyyətdən getməsi şərtinin olmadığını bildirib. Cenevrə görüşündə dərc olunmuş yekun bəyannamənin şərhindəki bu fərq razılaşmanın iflasa uğraması və onun maddələrinin yerinə yetirilməməsi ilə nəticələndi. Belə ki, Cenevrə birinci bəyannaməsinə uyğun olaraq, Suriya böhranının həlli üçün Rusiya xarici işlər naziri ilə Amerika xarici işlər naziri arasında yeni beynəlxalq müqavilənin bağlanması barədə razılaşma əldə olunub.

Yenə də Rusiya 2013-cü ildə Amerikanın Suriya rejiminə hərbi müdaxiləsinin qarşısının alınmasında mühüm rol oynadı və Rusiya diplomatiyası böhranın diplomatik yolla həllinə nail oldu. BMT-nin ekspert qrupu Suriya rejiminin kimyəvi silahdan istifadə edib-etmədiyini araşdırmaq üçün Suriyaya gəldikdən sonra Dəməşqin kənd ərazilərinə kimyəvi hücum edildiyi və hücum nəticəsində yüzlərlə insanın həlak olduğu xəbərləri yayılıb. Suriyanın təhlükəsizlik mənbələri isə iddia edilən hücumda Suriya rəsmilərinin əli olduğunu təkzib ediblər [38].

Bu hadisələrdən sonra Amerika prezidenti Barak Obama o vaxt Konqres rəsmiləri ilə görüşündə bəyan etmişdi ki, Bəşər Əsəd Dəməşqin çölünə kimyəvi silah

hücumu adlanan hadisədən sonra araşdırılmalıdır və Suriyadakı hərbi əməliyyat Suriya ordusuna məhdudiyyətlər qoymağa imkan verəcək. Kimyəvi silahdan istifadə edilərkən, Rusiya xarici işlər naziri Sergey Lavrov Suriyada keçmişdə edilən səhvlərin təkrarlanması və Təhlükəsizlik Şurasının qərarı olmadan Suriyaya müdaxilə ilə bağlı Qərb ölkələrini xəbərdar edib və BMT ekspertlərini gözləməyə çağırıb. Araşdırmanın nəticələri və Qərb ölkələrinin Suriya hökumət qüvvələrinin kimyəvi silah istifadə etdiyinə dair heç bir dəlil təqdim etmədiyi qeyd edildi. Bu təşəbbüs sayəsində Rusiya 2015-ci ildə hərbi müdaxilədən əvvəl o vaxt diplomatik qələbə qazanmışdı. Beləliklə, Suriya böhranında danılmaz fəal qüvvə kimi özünü göstərdi, hərbi müdaxilənin qarşısını ala bildi, Yaxın Şərqdəki qüvvələri ilə Suriya rejimini devirmək üçün heç bir hücumla əsla imkan verməyəcəyinə açıq mesaj verdi və beynəlxalq və regional arenada mövqelərini gücləndirdi.

Yenə Rusiya, ABŞ və BMT-nin rəhbərliyi ilə Suriya böhranının həlli üçün 02 yanvar 2014-cü ildə Cenevrə 2 konfransı keçirildi. Keçmiş beynəlxalq vasitəçi Ehdar Əl-İbrahimi Suriya dövləti ilə inqilabi qüvvələr və Suriya müxalifətindən ibarət milli koalisiya nümayəndə heyətləri arasında aparılan danışıqlarda müşahidəçi olub. Tərəflər arasında yaranan fikir ayrılığı səbəbindən danışıqlar 2014-cü il fevralın 15-də “dalan”la başa çatıb. Tərəflər arasında ən mühüm fikir ayrılığı ondan ibarətdir ki, Suriya rejiminin nümayəndə heyəti “terror” məsələsinin gündəmin birinci bəndi olmasında israrlı olsa da, müxalifət nümayəndə heyəti ilə keçid idarə komissiyasının yaradılması məsələsinə üstünlük verməkdə israrlıdır. “Danışıqlara rəhbərlik edən” Rusiya və ABŞ Ehdar Əl-İbrahiminin 2018-ci ildən eyni otaqda cəmi iki dəfə görüşən nümayəndə heyətləri arasında məsələlərin həllinə kömək edəcəklərinə söz verdiklərini açıqlamasından sonra danışıqlarda heç bir irəliləyiş əldə edə bilmədilər [38].

Üçüncü Cenevre konfransında müşahidəçi ölkələr: Rusiya, ABŞ və BMT-nin xüsusi nümayəndəsi (Staffan Demestura) idi. BMT-nin xüsusi nümayəndəsi Staffan Demestura 03 fevral 2016-cı il tarixində danışıqların 25 fevral 2016-cı il tarixinə təxirə salındığını açıqlamış və danışıqların uğursuz olmadığını, sadəcə olaraq təxirə salındığını bildirmişdir. Bu danışıqlar Suriya böhranının altıncı ilinə qədəm qoyduğu bir vaxtda aparılıb. Lakin Suriya rejimi ilə müxalifət arasında olan fikir ayrılıqları

səbəbindən yenidən uğursuzluğa düşər oldu. Bu fikir ayrılıqlarından ən mühümləri BMT-nin 2254 sayılı qətnaməsinin 12 və 13-cü bəndlərinin icrası və Suriya müxalifətinin danışıqlar qrupunun formalaşması ilə bağlı fikir ayrılığıdır [39].

Yenə də Suriya müxalifəti Əsədin gələcək yeni Suriyada iştirakına qarşı çıxdı. Bu, Suriya xalqını dəstəkləyən ərəb və beynəlxalq qüvvələrin razılaştığı fikirdir. Təhlükəsizlik Şurası Suriyada sülh danışıqlarının 2016-cı ilin yanvarında başlanmasını və beynəlxalq ictimaiyyətin Suriyanın BMT-nin davamlı sülhə nail olmaq üçün söylərini asanlaşdırmaq üçün əsas ox kimi qəbul etməsini nəzərdə tutan ABŞ-ın 2254 sayılı qətnamə layihəsini yekdilliklə təsdiqləyib. Qətnamədə Suriyalılar arasında BMT-nin nəzarəti altında aparılan danışıqların müvəffəqiyyətli olması və etnik olmayanlar da daxil olmaqla, bütün tərəfləri əhatə edən etibarlı arbitraj məhkəməsinin formalaşdırılması ilə nəticələndiyi bildirilib. Suriyaya altı ay, seçkilər isə 18 ay ərzində BMT-nin nəzarəti altında keçirilməlidir [49].

23 Fevral 2017: Danışıqların dördüncü raundu BMT-nin Cenevrədəki mənzil qərargahında başlayıb və 03 mart 2017-ci ildə başa çatıb. Danışıqlarda Suriya rejimi və müxalifət nümayəndə heyətləri iştirak edib. Danışıqların dördüncü raundu 2016-cı il dekabrın sonunda Suriyada atəşkəs razılaşmasının əldə olunmasından sonra keçirilib. Bundan əlavə, Qazaxıstanın paytaxtı Astanada Suriya rejimi ilə silahlı müxalifət arasında danışıqların iki raundu keçirilib. Demesturanın rəhbərlik etdiyi müzakirədə iştirak edən nümayəndə heyətləri aşağıdakı dörd “razılaşma”dan ibarət olan iş gündəliyi üzrə razılığa gələ bildilər:

1. Altı ay ərzində razılığa gəlmək ümidi ilə bütün tərəfləri birləşdirəcək qeyri-etnik hökumətin yaradılması ilə bağlı məsələlər.
2. Yeni konstitusiya layihəsinin müvəqqəti təqviminin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı məsələlər, bunun altı ay ərzində reallaşacağı ümidi ilə.
3. Konstitusiyanın hazırlanmasından sonra 18 ay ərzində xaricdəki suriyalılar da daxil olmaqla, BMT-nin himayəsində azad və şəffaf seçkilərin keçirilməsi ilə bağlı bütün məsələlər.
4. Terrorla mübarizə strategiyası, təhlükəsizlik hökuməti və təhlükəsizlik üçün orta müddətli işlərin aparılması.

Xüsusilə Suriya rejimi 2016-cı ildə Hələb və digər vilayətlərdə müxalifətə qarşı ciddi qazanc əldə etdikdən sonra Cenevrə 1 bəyannaməsini həyata keçirməkdən imtina etdiyinə görə, yeni rejimə keçidlə bağlı danışıqların əvvəlki raundlarında konkret danışıqlar aparılmayıb [21].

Beşinci Cenevrə konfransı Fevral 2017: Danışıqlarda iştirak edən nümayəndə heyətləri dörd mühüm məsələni, yəni administrasiya, konstitusiya, terrorizmlə mübarizə və seçkiləri ətraflı müzakirə ediblər. Suriya rejimi və müxalifət nümayəndə heyətləri səkkiz gün davam edən danışıqlar raundlarında heç bir irəliləyiş əldə etməməkdə bir-birini günahlandırır.

Altıncı Cenevrə konfransında Müşahidəçi ölkələr: Rusiya, ABŞ, İran və BMT-nin xüsusi nümayəndəsi Staffan Demestura olmuşdur.

16 may 2017-ci il: Danışıqların bu raundu dörd gün davam etdi və o zaman Staffan Demesturanın "heç bir nəzərəçarpan irəliləyiş əldə edilmədiyi" bəyanatı ilə başa çatdı. Staffan Demestura konstitusiya və hüquqi məsələlərlə bağlı texniki məsələlərlə məşğul olmaq üçün məşvərət mexanizminin yaradılmasını təklif edib və müxalifət bu təklifi rədd etsə də, altıncı tur başa çatdıqdan sonra texniki məsələlərin iki raundunda iştirak edən nümayəndə heyətini göndərib.

Dolayı danışıqlarda Suriya rejimi, müxalifət, qarant ölkələrin (Rusiya, Türkiyə və İran) və bəzi müşahidəçi ölkələrin nümayəndə heyətləri iştirak edib. Dolayı danışıqlarda yalnız əsir və oğurlanmış şəxslərin mübadiləsi müzakirə edilərkən, 2017-ci ilin son ayında danışıqların səkkizinci raundu keçirilib və bu raundda Suriya rejimi ilə Suriya rejimi arasında əsir və ölümlərin mübadiləsi faylları hazırlanıb.

2016-cı il dekabrın ortalarında Rusiya prezidenti Vladimir Putin və Türkiyə prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan Suriya sülh danışıqlarının davam etdirilməsi üçün yeni yer kimi Qazaxıstanın paytaxtı Astana şəhərini təklif ediblər. Beş gün sonra İran, Türkiyə və Rusiya xarici işlər nazirləri BMT Təhlükəsizlik Şurasının 2015-ci il dekabrın 2254 sayılı qətnaməsinə uyğun olaraq Suriya sülh danışıqlarının Qazaxıstanın paytaxtı Astanada keçirilməsi barədə razılığa gəliblər [24].

28 dekabr 2016-cı ildə Türkiyə və Rusiya Suriyada 30 dekabr 2016-cı ildə qüvvəyə minəcək milli atəşkəs planı barədə razılığa gəliblər. Əsasən Xalq Müdafiə

Birliklərinin rəhbərlik etdiyi kürd, ərəb və suriya mənşəli milis qüvvələrinin ittifaqı olan Suriya Demokratik Qüvvələrini təmsil edir.

Demokratik Assambleya danışıqlara dəvət edilməyib. İŞİD, Nusra Cəbhəsi və Xalq Müdafiə Birlikləri; atəşkəsdən çıxarıldı və bəzi qiyamçı qruplar atəşkəsə daxil edildi [12].

23 dekabr 2016-cı il tarixində Suriya müxalifətinin on iki üsyançı qrupdan ibarət nümayəndə heyəti və Suriya hökumət heyəti Bəşər Cəfərinin rəhbərliyi altında Astanada bir araya gələrək Suriyanın uzlaşmasına dair Beynəlxalq Danışıqlar adı altında lazımi danışıqlar aparıb. Bütün aidiyyəti tərəflər bunun qərəzsiz olması ilə razılaşdığı üçün, yer Astanada razılaşdırılıb. Qarşı tərəfdə Rusiyanın terror təşkilatı kimi tanımasını təklif etdiyi Ceyşül-İslamın siyasi lideri Məhəmməd Alluşdur. Astana danışıqları “Astana-İsation” kimi müəyyən edilir.

Danışıqlar yanvarın 23 və 24-də baş tutub, ilk gündə heç bir razılıq əldə olunmayıb. Astana prosesinin məqsədi BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnaməsini dəstəkləmək idi və nəhayət, danışıqlar yanvarın 24-də atəşkəs qərarı ilə başa çatdı. 2017-ci ilin yanvarında keçirilən danışıqların ortasında Rusiya Suriyanın gələcək konstitusiyasının layihəsini təqdim edib. Sözügedən konstitusiya, inter alia, “Suriya Ərəb Respublikası”nı “Suriya Respublikasına” çevirəcək, federal sistemin elementlərini, eləcə də qeyri-mərkəzləşdirilmiş hakimiyyət orqanlarını tətbiq edəcək, parlamenti prezidentə qarşı gücləndirəcək və İslam qanunlarına son qoymaqla dünyəviliyi tətbiq edəcək.

Martın 14 və 15-də Astanada danışıqların üçüncü raundu keçirilib və nəticədə hazırkı atəşkəs razılaşması bütün tərəflər tərəfindən razılaşdırılıb. Bu danışıqlar nəticəsində İran Türkiyə və Rusiyaya qarant dövlət kimi qoşuldu. 2017-ci il mayın 4-də Astana danışıqlarının dördüncü raundu keçirilib və Rusiya, İran və Türkiyə nümayəndələri Suriyada dörd “deeskalasiya zonası”nın yaradılması haqqında bəyannamə imzalayıblar. Bütün İdlib vilayəti, Latakiya, Hələb və Həma əyalətlərinin müəyyən hissələri; Humus əyalətinin üsyançıların nəzarətində olan şimal hissələrini, üsyançıların nəzarətində olan Şərqi Quta bölgəsini və İordaniya-Suriya sərhədini əhatə edən deeskalasiya zonalarının yaradılması haqqında bəyannamə imzalanıb. 6 may

2017-ci il tarixindən bu rayonlarda döyüş əməliyyatlarının dayandırılması, hərbi təyyarələrin uçuşunun dayandırılması; humanitar əlçatanlıq və tibbi yardım üçün şəraitin yaradılması; Mühacirət etməli olan mülki şəxslərin öz evlərinə qaytarılması və zədələnmiş infrastrukturun bərpası qərara alınıb. Bəyannamə altı ay müddətinə imzalanıb və avtomatik olaraq uzadıla bilər. Bu razılaşma Suriya hökuməti və ya üsyançı qruplar tərəfindən imzalanmayıb; Üsyançı qrupların nümayəndələri sazişi imzalamaqdan imtina ediblər, çünki sazişdə Suriya hökumətinin mülki əraziləri bombalamağa davam etməsi üçün çoxsaylı boşluqlar var. Demokratik Birlik Partiyası atəşkəs zonalarının “Suriyanı məzhəblərə görə böldüyünü” bəyan edib. Əvvəlcə 5-7 iyul 2017-ci ildə Qazaxıstanın paytaxtı Astanada keçirilməsi planlaşdırılan sülh danışıqlarının beşinci raundu 12-15 iyul 2017-ci il tarixinə təxirə salınıb. Astana Prosesi BMT nümayəndəsi Staffan de Misturanın dəstəyini də aldı və o, Astana danışıqlarının Suriyadakı vəhşiliklərin azaldılmasında “açıq irəliləyiş əldə etdiyini” bildirdi. “Əlcəbha Əlcənubiya üsyançı qrupu” bu danışıqları boykot etdi. Bu sülh danışıqlarının xəbərçisi kimi 9 iyul 2017-ci ildə ABŞ, Rusiya və İordaniya vasitəsilə atəşkəs elan olundu, lakin iyulun 14-də Quneytra hücumunda iştirak edən müxalif qruplar atəşkəsdən imtina etdi və Suriyanın cənubunda münaqişələr yenidən başladı. İştirak edən bütün tərəflər tərəfindən kiçik pozuntular istisna olmaqla, iyulun 15-dən etibarən atəşkəs rejiminə əməl olunub. 2017-ci il sentyabrın 14-də İran, Rusiya və Türkiyə nümayəndələri Astanada görüşüb və Şimali İdlib əyalətində dördüncü “deeskalasiya zonası”nın tətbiqi ilə bağlı razılığa gəliblər. Qazaxıstanın xarici işlər naziri Kayrat Abdrahmanov Qazaxıstanın davam edən sülh danışıqları üçün bitərəf yer kimi xidmət etmək öhdəliyinə sadıqlıyını təsdiqləyib [6].

Suriya sülhü üzrə Astana Prosesinin yeddinci raundu həm Rusiya, həm də İranın dəstəyi ilə Astanada başlayıb. Müsahibələr; O, Astana prosesi ilə bağlı əvvəlki razılaşmaların davamlılığını qoruyub, məhbusların, hərbi əsirlərin və itkin düşmüş şəxslərin mübadiləsinə toxunub. Zəmanətçi ölkələr - Rusiya, Türkiyə və İran BMT Təhlükəsizlik Şurasının 2254 sayılı qətnaməsinə uyğun olaraq siyasi həll yolunun tapılmasına dair razılaşmanı təsdiqləyiblər.

Astanada Suriya sülhü üzrə Astana Prosesinin yeddinci raundu başlayıb. Danışıqların məqsədi ölkədə təxminən 7 ildir davam edən münaqişəyə son qoymaq, həmçinin Dəməşqin Şərqi Quta bölgəsindəki humanitar böhranı müzakirə etmək olub.

Rusiya Soçi konfransının (Suriya milli dialoq konfransı) təşəbbüsü, eləcə də BMT və ya Qərb ölkələrinin mühüm rolu olmayan Astana xətti ilə Suriya böhranının həlli üçün yeni yol xəritəsi yaratmağa çalışıb. Konfrans 30 yanvar 2018-ci il tarixində yekun bəyannamənin dərci ilə başa çatıb. Yekun bəyannamədə ən mühüm bəyanat belə idi: Suriya Ərəb Respublikası Hökumətinin nümayəndə heyəti və geniş iştiraklı nümayəndə heyətindən ibarət konstitusiya komissiyasının yaradılması, siyasi islahatlara töhfə verəcək konstitusiya islahatının formalaşdırılması. BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 2254 sayılı qətnaməsinə uyğun olaraq monitorinq aparacağına dair konsensus razılaşdırılıb”. Yekun bəyannamədə BMT və administrasiyanın rolu, insan haqlarının pozulmasına görə məsuliyyət daşıyanların uçotunun aparılması, kimyəvi silah və xarici qüvvələrin Suriya ərazisində tətbiqi kimi fundamental məsələlərə toxunulmayıb. Türkiyə lap əvvəldən kürdlərin konfransda iştirakına qarşı çıxıb və Rusiya PYD və kürd Xalq Müdafiə Birliklərini sıradan çıxararaq Türkiyənin bu şərtinə əməl edib. Yenə də Rusiya Türkiyənin Afrin bölgəsində hərbi əməliyyat keçirməsinə icazə verməklə konfransın əsasını qoydu [20, s.5].

Bu konfransı 7 ildir davam edən “Suriya böhranının siyasi həllinə kömək etmək üçün” iranlı və türkiyəli həmkarları ilə Türkiyə arasında aparılan danışıqlar və danışıqlardan sonra keçirilməsinə razılıq verən Rusiya prezidenti Viladimir Putin edib. İran, Rusiya və Suriya hökumətinin təşəbbüsü ilə edildi. Putin Soçi konfransında Türkiyə prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan və İran prezidenti Həsən Ruhani ilə sammitin bağlanışında çıxışı zamanı bildirib ki, bu konfrans BMT-nin nəzarətində olduğu Cenevrədə sülh danışıqlarının başlaması üçün “təşviq” rolunu oynayacaq. Putin bəyan edib ki, üç lider öz ölkələrindəki diplomatik, təhlükəsizlik və müdafiə bölmələrinə konfransın formatı və tarixinin müəyyənləşdirilməsi üzərində işləmək üçün tapşırıqlar verib. Bu üç ölkə tərəflərin müəyyən edilməsi və konfransa dəvət edilməsi prosesini öz üzərinə götürdü. Konfransda ABŞ, Fransa və İngiltərə iştirak etməsə də, Demestura, Türkiyə və İranın nümayəndələri iştirak ediblər. Şimali

Suriyadakı kürd siyasi partiyaları və bütün kürd rəsmiləri Afrin bölgəsindəki zeytun budağı əməliyyatına görə konfransı boykot etsə də, Türkiyənin şiddətli müqaviməti səbəbindən Kürd Demokratik Birlik Partiyası konfransa dəvət edilməyib. Konfransda iştirak etmək üçün Ankaradan Soçi hava limanına gələn müxalifət heyəti hava limanında və konfrans mərkəzində Suriya bayrağının əks olunduğu konfrans bannerlərinin asılmasına etiraz olaraq hava limanını tərk etməkdən və şəhərə daxil olmaqdan imtina edib. Müxalifət heyəti konfransda iştirak etməmək, Türkiyəyə qayıtmaq və konstitusiya komissiyasının yaradılmasının davamında Türkiyə nümayəndə heyətinə onu təmsil etmək səlahiyyəti vermək qərarına gəlib. Müxalifətin ən mühüm nümayəndəsi olan Suriya Danışığı Ali Şurası konfransa qatılmamaq qərarına gəlib. Yenə də Milli Koordinasiya Şurası konfransı boykot etdi. Qərb ölkələri Suriyanın yenidən qurulmasına töhfələrini BMT qətnamələri, Cenevrə danışıqları və Soçi konfransı çərçivəsində Suriya böhranının siyasi həllinə nail olmaq şərti ilə qoyublar. Bu vəziyyət Suriyadakı hərbi uğurlarını arbitrlər rolunu oynayaraq danışıqlar masası arxasında siyasi tarazlığa çevirməyə çalışan Rusiyaya qarşı maneə imkanlarının daralmasına səbəb olub.

1.2. Müasir dövrdə ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Rusiyanın Suriyadakı iqtisadi maraqları Rusiyanın Suriya rejiminə dəstəyini izah edən ən mühüm motivlər sırasındadır, hansı ki, tarixi SSRİ dövrünə gedib çıxır. Bu maraqlar ilk növbədə kommertiya əlaqələri, Rusiya şirkətlərinin investisiyaları və enerji sektorunda əməkdaşlığa əsaslanır. Rusiya ilə Suriya arasında ticarət əlaqələri 2003-cü ildən davamlı şəkildə inkişaf etsə də, müəyyən dərəcədə inkişaf etmiş hesab edilir və daha çox Rusiyanın ixracına, əsasən neft məhsulları və maşınlarla əsaslanır. İki ölkə arasında ticarət əlaqələri sürətlə inkişaf edərək 2010-cu ildə 2 milyard dollara çatıb. Yenə də Rusiya Suriyadan idxal edilən tekstil məhsullarının gömrük vergisi dərəcələrini 25%-ə endirib. Bu addım ikitərəfli ticarət həcmində təsirli oldu. Çünki 2011-ci ildə Rusiya ilə Suriya arasında ticarət əlaqələrinin həcmi 1,92 milyard

dollara çatıb. Digər tərəfdən, Rusiyanın Suriyadakı sərmayələri təxminən 20 milyard dollardır. Suriyada iri layihələrdə çalışan çoxlu rus şirkətləri də var. Bu şirkətlərdən biri də Rusiyanın “Qazprom” şirkətinin filialı olan “Stroytransqaz” şirkətidir.[24] Bu şirkət 2008-ci ildə təxminən 319 km məsafədə Al-Ruhab-Homs adlanırdı. 2009-cu ildə qaz xətti çəkdi və təbii qaz emalı stansiyası tikdi. Yenə də “Tatneft” şirkəti Suriyada xam neftin altıncı ən böyük istehsalçısıdır və 2005-ci ildən bəri Suriya dövlət neft şirkəti ilə neft yataqlarının kəşfiyyatı və işlənməsi üzrə birgə layihə həyata keçirir. Suriya hökuməti onilliklər ərzində idxal, ixrac və ikitərəfli ticarət müqavilələrinin böyük hissəsini Rusiya ilə həyata keçirir. Rusiyanın nöqtəyi-nəzərindən rejim dəyişikliyi onun investisiyalarına ziyan vura bilərdi.

Bu səbəbdən bəzi xəbərlərdə Rusiya şirkətlərinin Suriya hökumətinin xarici şirkətlərin fəaliyyətini dayandırmasından istifadə etmək üçün hərəkətə keçdiyi bildirilir. Məsələn, Rusiyanın "Qazprom" şirkəti 2012-ci ildə Suriyada Xorvatiya Neft və Təbii Qaz Şirkətinin tapşırığını öz üzərinə götürəcəyini açıqlamışdı. Bir sözlə, Suriya böhranı Rusiya iqtisadiyyatı üçün həm fürsət, həm də təhlükə yaradır [27].

Rusiyanın Suriya böhranında mühüm maraqlarından biri də Rusiyanın enerji sahəsində nəhəng mövqeyindən yapışmasıdır. Rusiya mühüm rəqiblərin iqtisadi cəhətdən özü ilə rəqabət aparmasının qarşısını almağa çalışır. Ərəb körfəzi ilə üzləşən ölkələrdən təbii qaz və neft nəqli xətləri üzərində beynəlxalq və regional rəqabət Rusiyanın Suriya böhranı ilə bağlı xarici siyasətinin mühüm təyinedicilərindən biridir. Çünki Rusiya Suriya rejiminin devrilməsi ehtimalı və Qətər qazının Səudiyyə Ərəbistanı, Suriya və Türkiyə üzərindən Avropaya nəqlinin mümkünlüyü nəticəsində təbii qaz bazarında Avropanın dominant mövqeyinin pisləşməsindən narahatdır.

Qətər 2009-cu ildə Suriyaya təbii qaz kəmərinin çəkilişində ilk olaraq Səudiyyə Ərəbistanına, daha sonra İordaniyaya, oradan da Suriyaya, Suriyadan Latakiyaya, ikincisi Livan Tripolisinə, üçüncüsü isə Türkiyəyə əməkdaşlıq təklifi edib. Bu kəmərin məqsədi Qətər təbii qazını Avropaya ötürməkdir. Çünki Dohaya görə, bu xətt digərlərinə nisbətən daha az xərclənir və daha yüksək gəlir gətirir. Lakin Suriya Rusiya qarşısında öhdəlikləri və demək olar ki, bütün Avropa ölkələrinə təbii qaz ixracı səbəbindən Rusiyanın maraqlarını qorumaq üçün həmin vaxt bu təklifi rədd etdi. Ərəb

qiyamından sonra 2011-ci ilin əvvəlində öz ərazisində baş verən hadisələrə baxmayaraq, Suriya 2012-ci ildə İranla müqavilə imzalayıb. Bu razılaşmaya əsasən, İran təbii qazının əvvəlcə İraq, sonra isə Suriya üzərindən Avropaya nəqli nəzərdə tutulur. Yenə Rusiya daha sonra İran vasitəsilə İraqa təzyiq etdi ki, İraqla Suriya arasında bu xəttin çəkilişi ilə bağlı müqaviləni tezliklə imzalasın. Bu razılaşmaya əsasən, Rusiya şirkətləri İraqın Kərküklə Suriya sahilindəki Banyas arasında təbii qaz kəmərinin inkişafına töhfə verəcək və layihənin tərəfdaşları olacaq. Beləliklə, Suriya İrandan Aralıq dənizinə strateji-enerji tədarükünü formalaşdırmaq üçün təbii qaz toplanması və hasilatı sahəsinə çevriləcək və Nabukko kəmərinin genişləndirilməsi cəhdlərinin qarşısı alınacaq. Digər tərəfdən, Suriya sahillərində ciddi təbii qaz və neft problemi var. Çünki araşdırmalar Aralıq dənizi hövzəsində ciddi təbii qaz və neft yataqlarının olduğunu və bu sahədə ehtiyatların təxminən 200 trilyon kubmetr təbii qaz və 107 milyard barel xam neft olduğunu göstərir. Faktiki olaraq Fələstin ərazi sularında “Marin” qaz yatağı aşkar edilib. Yenə Livan-Suriya-Kipr ərazi sularına qədər uzanan “Leifthin hövzəsi”ndə 227 trilyon kubmetr qaz və 7,1 milyard barrel maye neft ehtiyatının olduğu bildirilir [27]. Bu yatağın işğal altındakı Fələstin torpaqlarından və ərazi sularından Livan, Kipr və Suriya torpaqları və ərazi sularından Türkiyəyə qədər uzanan, eyni hövzədə eyni dərinlikdə neft və təbii qaz yataqları var. Ona görə də ilk kəşfiyyatı həyata keçirən ölkə öz və qonşu dövlətlərin neft payını çıxarmaq imkanı əldə edəcək. Bu mühüm tapıntılardan belə nəticə çıxara bilərik ki, Şərqi Aralıq dənizi regionu təbii qaz, neft və elektrik xətləri şəbəkələrini Afrika, Asiya və Avropaya birləşdirərək asanlıqla dünyanın əsas enerji mərkəzinə çevrilə bilər. 2009-cu ildə İsrailin neft və qaz hasilatına başlaması ilə aydın oldu ki, Aralıq dənizi hövzəsi regionla bağlı münaqişənin bir hissəsidir. Çünki iyirmi birinci əsr neft enerjisi əsridir. Vaşinqton İnstitutu bu hövzənin dünyanın ən zəngin təbii qaz bölgəsi olduğunu və Suriyanın ən zəngin ölkə olacağını, buna görə də Suriya təbii qazının gələcək əsrin açarı olacağını və Suriyanı ələ keçirən hər kəsin beləliklə təbii qaz sahəsinə girəcəyini bildirib. Rusiyanın yeni Yaxın Şərq siyasəti yalnız 1992-ci ilin dekabrında Rusiya Xarici İşlər Nazirliyinin Yaxın Şərq və Afrika departamentinin rəhbəri Viktor Pasuvalik tərəfindən açıqlandı. Bu yeni siyasətin əsas prioritetləri aşağıda verilmişdir.

1. Rusiyanın üzləşdiyi iqtisadi problemlərin həllində ərəb ölkələrinin imkanlarından səmərəli istifadə edilməsi.
2. Rusiyanın milli təhlükəsizliyini təmin etmək.
3. Siyasi və hərbi gərginliyin inkişafının qarşısını almaq.
4. Yaxın Şərq sülh prosesini fəal şəkildə dəstəkləmək və İran-İraq müharibəsi və İraqın Küveyti işğalı kimi bu prosesi pozmaq cəhdlərinə qarşı çıxmaq.
5. İmzalanmış silah tədarükü müqavilələrinin üçüncü ölkələrə zərər verməyəcək şəkildə mərhələli şəkildə yerinə yetirilməsi.
6. Ərəb ölkələri ilə ortaq maraqlar əsasında iqtisadi və ticarət əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi [26].

Buradan da göründüyü kimi, bu dövrdə iqtisadi böhran içində olan və Aİ ölkələrindən, xüsusilə ABŞ-dan iqtisadi yardım alan Rusiyanın xarici siyasəti, əsas prioritetləri özündə ehtiva edir. Posuvalikin borclu ölkələrin borclarını ödəyəcəklərinə ümid etdiyini də ifadə etməsi bu baxımdan vacibdir. Daha sonra milli təhlükəsizlik gəlir və bu, qonşu ölkələrin təhlükə qavrayışı baxımından deyil, ölkə daxilində bəzi separatçı təşkilatları dəstəkləyən Yaxın Şərq ölkələri ilə ifadə olunur. Əks halda, ümumiyyətlə, milli təhlükəsizlik hər zaman birinci yerdədir, yaxın ətrafda təhlükəsizliyin gücləndirilməsi və İran və Türkiyə ilə münasibətlər o dövrdə artıq mövcud idi. 1992-ci il ərzində Rusiyanın xarici siyasəti amerikapərəst mövqə tutduğu zaman ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti dəstəkləndi və İsrail də daxil olmaqla, region dövlətləri ilə yaxşı və balanslı münasibətlərin saxlanmasına çalışıldı.

Konsepsiyada Rusiyanın milli maraqlarını qorumaq və təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi daşıyan ABŞ ilə “strateji tərəfdaşlıq” hazırlanmalı və uzunmüddətli perspektivdə müttəfiqlik nəzərdə tutula bilərdi. Bu vəziyyət Stalin dövrünə bənzəyirdi. Sovet Yaxın Şərq siyasətini genişləndirmək məqsədi daşıyırdı. 1996-cı ilin yanvarında Kozirevdən sonra hakimiyyətə gələn Yevgeni Primakovun Yaxın Şərq siyasəti Primakovun xüsusi maraq göstərdiyi ərəb-İsrail münaqişəsi istisna olmaqla, eyni zamanda davam etdi, lakin Xruşov dövründə olduğu kimi, onu da təsirli bir güc olaraq bölgəyə girmək üçün hər fürsətdən istifadə edir [23].

Primakovun Xarici İşlər Naziri (sonra 1998-ci ilin sentyabrında baş nazir) olması ilə Rusiyanın xarici siyasəti anti-ABŞ siyasətinə əsaslanan çoxqütblü diskursa əsaslanırdı ki, bu da Yaxın Şərqlə siyasətində mühüm dönüş nöqtəsi oldu. Primakov ABŞ-ın İraqa qarşı güc tətbiq etməsinin qarşısını almağa fəal cəhd göstərərək, digər tərəfdən İraqı silahlara nəzarət proqramına qayıtmağa razı salmağa çalışaraq regional problemlərlə fəal məşğul olmağa başladı. Ənənəvi sovet anlayışına uyğun olaraq, Rusiya iqtisadi cəhətdən buna uyğun olmadığı üçün Rusiyanı istədiyi nöqtəyə çatdırma bilmədi. Sovet rejiminin iyerarxik möhkəm strukturundan irəli gələn davamlılıq və müəyyən plan-proqram çərçivəsində biznesi həyata keçirən sistemli idarəetmə ənənəsi bizə sovet dövrünü bütövlükdə dərk etmək imkanı verir. Lakin sovet dövründən sonra Rusiya idarəsinin belə sistemli bir quruluşa malik olduğunu söyləmək çətindir. Ona görə də Yeltsin dönəmində baş verən hadisələr Putin dövründə də təkrarlansa da, Putinin ilk illərində Sovet İttifaqının ilk və son dövrlərinə, Yeltsin dövrünün ilk illərinə bənzər xarici siyasət yürüdü. 1999-cu ilin avqustunda baş nazir, 2000-ci ilin martında isə prezident olan Putinin Primakovun bölgəyə təsirli bir güc kimi daxil olmaq cəhdlərini davam etdirmək əvəzinə Yaxın Şərqlə strategiyasında müdafiə siyasəti yeritdiyini söyləmək mümkündür. Putin dövrünün ilk illərində Yaxın Şərqlə siyasətində aktiv olan amillər arasında ölkənin zəifliyi və Primakovdan fərqli olaraq nə prezident Putinin, nə də Rusiyanın xarici işlər naziri İqor İvanovun Yaxın Şərqlə bağlı özəl təşəbbüsü belə nümunə göstərilə bilməzdi [12].

Putinin hakimiyyətə gəlişi ilə İsrailin Rusiyadan gələn yəhudi faktorundan istifadə edərək Rusiya administrasiyası ilə strateji əməkdaşlığı inkişaf etdirmək səyləri, Rusiyanın Yaxın Şərqlə İran və Türkiyə oxunda prioritet olması Putinin Yaxın Şərqlə siyasətini Rusiyadan fərqli edən amillərdir. Onun ilk dövrlərdə Yaxın Şərqlə öz milli təhlükəsizliyi baxımından baxdığını da düşünə bilərik. Digər tərəfdən, iqtisadiyyata əsaslanan prioritetlər ikinci yerdə idi. Sözügedən dövr ərzində ABŞ-ın İraq siyasətinin qeyri-müəyyənlik və süründürməçilik dövründə olduğu nəzərə alınarsa, bu qeyri-müəyyənliyin Rusiyanı taktiki addımlarla İraqa əlaqələri davam etdirməyə yönəlmiş siyasətləri həyata keçirməyə sövq etdiyini görmək olar. Rusiya İraqı tamamilə istisna etməsə də, İraqa münasibətlərini saxlamağa çalışırdı. O, bu mövqeyini 2000-ci ilin

əvvəlində İraqın hava hücumundan müdafiə sisteminin yenidən qurulması üçün ölkə ilə Belarus arasında 90 milyon dollar dəyərində modernləşdirmə sazişi imzalamaqla nümayiş etdirdi, nəticədə İraqa qarşı BMT-nin sanksiyaları sistemi ləğv edildi və payızda İraqa kommersiya uçuşları bərpa edildi. Digər tərəfdən, 11 sentyabr hadisələri Putinin Yaxın Şərqdə ABŞ-la əməkdaşlıq etmək cəhdlərində fəal rol oynayıb. Putinin ikinci prezidentliyi, əsasən neft qiymətlərinin artması ilə əlaqədar olaraq, Rusiyanın son illərdə nisbətən yaxşı iqtisadi perspektivinə uyğun olaraq daha genişlənmə strategiyası izlədi. 2000-ci ildə Rusiya Federasiyası tərəfindən rəsmən qəbul edilən “Xarici Siyasət Doktrinası”nda Rusiyanı beynəlxalq aləmdə daha təsirli və qətiyyətli mövqeyə gətirmək üçün strateji qərarlar qəbul edildi. Rusiyanın yeni siyasi oriyentasiyası istər-istəməz imperiya dirçəlişinin bəzi elementlərini daşımağa davam edəcəkdi. Ruslar “Doktrina”da beynəlxalq siyasətdə təsirli olacaq qüdrətli dövlət olan Sovet İttifaqının varisləri olduqlarını da bəyan etmişdilər. Sağdan-soldan bütün tərəflərin milliyyətçi ünsürlərə ağırlıq verdiyi Rusiyanın xarici siyasəti hər keçən gün daha da ekspansionist və imperialist bir görünüş qazanırdı [2].

Rusiya bu siyasəti Yeltsin dövründə müəyyən etsə də, həyata keçirə bilmədi. Xüsusilə Rusiya ABŞ-ın İraqa müdaxiləsinin sadə bir tərksilah və diktatorun devrilməsindən daha çox şey olduğunu bildirir. Bütün beynəlxalq sistemi yenidən formalaşdırmaq səyində əsas məqam kimi müdaxiləni düşündü və gördü. Yeri gəlmişkən, bəzi nəşrlər Putinin İraq məsələsində ABŞ-a qarşı çıxmasının səbəbini onun efirində millətçi dairələrin təsirində və BMT-nin təhlükəsizlik sisteminin korlanmasına qarşı çıxmasında axtarmaq lazım olduğunu iddia edirdi. ABŞ-ın himayəsi altında yeni dünya düzəninə qurulmasına qarşı çıxmaq isə Rusiyanın çoxqütblü dünya nizamı məqsədi ilə uzlaşır. Rusiyanın çoxqütblü beynəlxalq sistem istəyi praktiki olaraq Primakov tərəfindən simvollaşdırılsa da, qeyd etmək lazımdır ki, bu məqsəd Putin administrasiyasında da əsas məqsəd kimi görünür. Çoxqütblü sistemin məqsədinə zidd görünən Rusiya-ABŞ yaxınlaşması mahiyyətcə Putin administrasiyasının “əsas məqsədinə” çatmaq üçün seçdiyi barışdırıcı geosiyasi modelin xarakterindən irəli gələn bir prosesdir. Primakovun pragmatik siyasət proqnozları əslində Putinə də təsir edib. 1856-cı ildə Çar II. Aleksanderin xarici işlər naziri olan knyaz Qorçakovun xarici

siyasət taktikasından təsirləndiyini ifadə edən Primakov, Qorçakovun “daimi düşmənləri yoxdur; Özlüyündə mühüm rasional bütövlüyə malik olan bu modelin tərəfdarları qəbul etdilər ki, Rusiyanın indiki şəraitdə artıq super güc deyil və təkbaşına yeni rəqabətin öhdəsindən gələ bilməz. Lakin bu tendensiyanın tərəfdarları Rusiyanın hər fürsətdə coğrafi fəvqəldövlət olduğunu, nüvə silahına, BMT Təhlükəsizlik Şurasında veto hüququna və bu kimi elementlərə görə beynəlxalq sistemdə hələ də böyük güc olduğunu bildirirlər. Rusiya həmişə öz milli təhlükəsizliyini prioritetləşdirir, ona görə də həmişə Yaxın Periferiyadan sonra cənub hissəsinə önəm verir. Yaxın Şərqi ən yaxın ölkələri olan İran, Türkiyə və İraqa münasibətləri onların Yaxın Şərqi siyasətində əsas prioritetləri olduğu halda, Körfəz ölkələri və digər ərəb ölkələri növbə ilə Rusiyanın xarici siyasətinin prioritetlərinə daxil olublar. Beynəlxalq aləmdə fəal və həlledici qüvvə olmaq istəyini davam etdirən Rusiyanın xarici siyasəti götürdüyü amillərə, öz milli təhlükəsizliyinə, yaxşı iqtisadi və nüfuzlu siyasət nəticəsində regionda fəal rol almaq istəyinə əsaslanaraq strategiya hazırlayıb [16].

Rusiyanın Suriyada mühüm iqtisadi maraqları var. “Moskva Tayms” qəzetinin məlumatına görə, 2009-cu ildə ölkəyə investisiyalar 19,4 milyard dollar, 2010-cu ildə isə Suriyaya ixrac 1,1 milyard dollar təşkil edib.

2008-ci ildə dərc olunmuş ABŞ Konqresinin Tədqiqat Xidmətinin Hesabatına əsasən, 1970-1980-ci illərdə Sovet İttifaqının Suriyaya silah satışı Suriyanın bütün hərbi silah idxalının 90%-ni təşkil edirdi. Xəbərdə Suriya hökumətinin SS-21, o cümlədən “Scarab” qısa mənzilli raketləri də daxil olmaqla bir neçə milyard dollara sovet hərbi texnikası aldığı qeyd edilib [36].

1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılmasından sonra Suriya silah idxalından məhrum olsa da, keçmiş sovet peyk dövlətləri vasitəsilə almağa davam etdi. 1992-ci ildə Rusiya Federasiyasının yaradılması və satıcı-alıcı münasibətlərinin bərpası ilə Suriyanın borcunun demək olar ki, 73%-i silindi. Hesabatlara görə, Rusiyanın ümumi ixracının 2,4%-i müdafiə ilə bağlı satışların payına düşür. New York Times-dan Dmitri Treninə görə, Rusiya 2000-2010-cu illərdə Suriyaya 1,5 milyard dollarlıq silah satmaqla Moskvanın yeddinci ən böyük müştərisi olub. 2008-ci ildə Suriya Rusiyadan “Pantsir S1E” hava hücumundan müdafiə sistemləri, “İsgəndər” taktiki raket

sistemləri, Yak-130 təyyarəsi və iki “Amur-1650” sualtı qayığı, o cümlədən MiQ-29SMT döyüş təyyarələri, müasir tank və hava əleyhinə müdafiə sistemləri almağa cəlb edilib. Rusiyanın xarici işlər naziri Sergey Lavrov Suriyaya silah satışının ölkəsinin Yaxın Şərqdəki güc balansını pozmayacağını bildirib. Lavrov jurnalistlərə açıqlamasında "beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq" "Rusiya sərhədlərinə yaxın regionlarda sabitliyin möhkəmləndirilməsi və təhlükəsizliyin təmin edilməsinin onun maraqlarına uyğun olduğunu" bildirib. 2011-ci ildə Suriya üsyanı zamanı Rusiya üsyançılara qarşı istifadə edildiyi iddiası ilə Əsəd hökumətinə silah verdi. Stokholm Beynəlxalq Sülh Araşdırmaları İnstitutunun (SIPRI) məlumatına görə, 2011 və 2012-ci illərdə Suriyanın Rusiya ilə silah müqavilələri 687 milyon dollar təşkil edib. Lakin “Moskva Tayms”ın məlumatına görə, 2011-ci ildə Rusiya ilə Suriya arasında aktiv silah müqavilələri 4 milyard dollardan çox olub [34].

2011-ci ildə Rusiya firmaları Suriyanın infrastruktur, enerji və turizm sektorlarında əhəmiyyətli iştiraka malik idi. Təbii qaz zavodunun tikintisi ilə məşğul olan “Stroytransgaz” Rusiyanın Suriyadakı ən böyük əməliyyatı olub. 2010-cu ildə o, dəyəri 1,1 milyard dollar olan layihələrdə iştirak edib və Suriyada 80 nəfərlik Rusiya heyətinə malik olub. Stroytransgaz Homsdan 200 kilometr şərqdə Rakka bölgəsində təbii qaz emalı zavodu inşa edir və Ərəbistan Qaz Boru Kəmərinin tikintisinə texniki dəstək verilir. “Tatneft” Rusiyanın Suriyadakı ən mühüm enerji şirkətidir. Şirkət Suriyaya neft vurmaq üçün 2010-cu ildən etibarən Suriya milli neft şirkəti ilə birgə müəssisədə İraq sərhədi yaxınlığında kəşfiyyat quyularına 12 milyon dollar xərcləməyi planlaşdırır. Suriyada böyük biznes qurmaq istəyən digər şirkətlərə polad boru istehsalçısı TMK, qaz istehsalçısı Itera və milli hava yolu şirkəti Aeroflot daxildir [37].

1.3 Müasir dövrdə ölkələrarası mədəni əlaqələr

Rusiyanın mədəniyyət naziri Aleksandr Avdeyev və onun suriyalı həmkarı Riyad Naasan Ağa bazar günü Dəməşqdə 2010-2012-ci illər üçün mədəni əməkdaşlıq proqramını imzalayıblar.

Rusiyanın mədəniyyət naziri Aleksandr Avdeyev və onun suriyalı həmkarı Riyad Naasan Ağa Dəməşqdə 2010-2012-ci illər üçün mədəni əməkdaşlıq proqramını imzalayıblar. 1995-ci ildə Moskva və Dəməşq tərəfindən bağlanmış mədəni və elmi əməkdaşlıq haqqında əsas hökumətlərarası sazişə əsaslanan iki nazirlik tərəfindən imzalanmış sənəd iki xalqlar arasında mədəni mübadiləni daha da gücləndirmək, dostluq münasibətlərini və qarşılıqlı anlaşmanı inkişaf etdirmək məqsədi daşıyır. Xüsusilə, 2011-ci ildə “Suriyada Rusiya Mədəniyyəti Günləri”, 2012-ci ildə isə “Rusiyada Suriya Mədəniyyəti Günləri”nin keçirilməsi nəzərdə tutulur. Rusiyalı nazir qarşıdan gələn bu hadisələri Rusiya və Suriya mədəniyyətlərinin “böyük bayramları” adlandırır. Eyni zamanda, Avdeyev qeyd edib ki, Mədəniyyət Günlərinin keçirilməsini təkcə iki ölkənin paytaxtları ilə məhdudlaşdırmaq yox, “bütün regionları gəzmək” vacibdir. Bütövlükdə imzalanmış sənədin əhəmiyyətini qiymətləndirən Rusiya Federasiyasının Mədəniyyət Nazirliyinin rəhbəri onu qarşıdakı üç illik dövr üçün “mədəni əlaqələrimizin proqramlaşdırılması” adlandırır. "Biz bunu çoxdan etmirik, lakin bizim böyük mədəni potensialımız var", - Avdeev bildirib. Rusiyalı nazirin fikrincə, ölkələrimiz bir-birinə göstərmək üçün nəşə var. "Suriyada gözəl folklor ansamblları var - rəqslər, mahnılar, bu gözəl Suriya rəsm əsəridir. Bu gün Rusiyanın çox maraqlı kinosu var - yaradıcı, intellektual, yenidən düşünən realıq, gözəl muzeylər, yaxşı rəsm", - Avdeyev bildirib [36].

Suriyanın mədəniyyət naziri öz növbəsində qeyd edib ki, imzalanmış sənədin əhəmiyyəti ölkələrimiz arasında “tarixi dostluğun möhkəmliyi” ilə, eləcə də bir çoxlarının, o cümlədən aparıcı suriyalı işçilərin rus universitetlərində Sovet və ya SSRİ-nin məzunları olması ilə müəyyən edilir. Bununla bağlı o, ölkəsinin Rusiya ali məktəblərində təhsil alan tələbələrin sayının artırılmasında maraqlı olduğunu vurğulayıb. Riyad Ağa deyib: “Hər bir suriyalı tələbə Rusiya mədəniyyətinin ölkəmizdə səfiri olacaq. Avdeyevin “Rusiyanın mədəniyyət sahəsindəki universitetləri

suriyalı tələbələrin qəbulunu genişləndirməyə hazırdır” sözləri Suriya tərəfi tərəfindən məmnunluqla qarşılıb. Bu gün Suriyada Sovet və Rusiya universitetlərinin 40 mindən çox məzunu yaşayır və işləyir. Onların bir çoxu mədəniyyətin müxtəlif sahələrində rəhbər vəzifələr tutur, xalqlarımız arasında qarşılıqlı anlaşma və yaxınlaşma işinə böyük töhfələr verir, deyə bildirib. Suriya-Rusiya əlaqələrinin möhkəmləndirilməsinin davamı olaraq Mədəniyyət Nazirliyi Rusiya Federasiyasının Dəməşqdəki səfirliyi ilə əməkdaşlıq çərçivəsində Əbu Rummane şəhərindəki Mədəniyyət Mərkəzində Rusiya-Suriya-Livan Dostluq Günləri münasibətilə bayram tədbiri keçirib. Rusiya səfiri Aleksandr Vladimir açıqlamasında Suriya-Rusiya əlaqələrinin əhəmiyyətindən danışaraq deyib: Bu gün biz Suriya ilə Rusiya arasında diplomatik əlaqələrin qurulmasının 75-ci ildönümünü qeyd edirik və əvvəlki dövrdə iki xalq arasında əlaqələr yaxınlıq, dərin və mehriban idi və səkkiz il əvvəl fəlakətli terrorizm Suriya torpağına gəldi. Bu zaman Rusiya ona kömək etməyə gəldi və burada deyə bilərəm ki, böhranda əsl dostu tanıyırsınız, biz Suriyaya hərbi sahədə kömək edirik və bu mədəni tədbirlərin keçirilməsi Suriya torpağına normal həyatın qayıtmasının simvoludur [30]. O əlavə edib: Biz suriyalıların vəziyyətini başa düşürük, çünki rus xalqı sadə xalqdır və müharibə günlərində də çox əziyyət çəkib və başa düşürük ki, Suriya xalqı müharibənin iztirablarından yorulub və buna görə də Suriya xalqına bu cür çətinlikləri və bu cür mənfi hissləri aradan qaldırmağa kömək etmək istəyirik. Suriya xalqının Rusiya mədəniyyətinə və Rusiya-Suriya münasibətlərinə marağının açıq-aydın dəlilləri var və bu dəlil suriyalıların bu bayrama gəlməsidir və biz xalq və hökumət olaraq bir-birimizə yaxınlıq və Suriya xalqının ehtiyaclarının nə olduğunu bilirik. Müharibənin başa çatmaq üzrə olduğu indiki dövrdə belə mədəni tədbirlərin, tədbirlərin olması vacibdir və İkinci Dünya Müharibəsi günlərində Rusiya rəhbərləri döyüş cəbhəsinə gələrək festivallar, konsertlər verirdilər. Rusiya ordusunun mənəviyyatını yüksəltmək və hesab edirəm ki, bu cür hadisələr Suriya xalqında Suriyada həyatın normallaşdığını hiss etdirir. Mədəniyyət nazirinin müavini Tövfiq əl-İmam öz növbəsində deyib ki, Suriya-Rusiya münasibətləri tarix boyu köklərə malikdir və münasibətlərin tarixi 1940-cı ildən, Sovet İttifaqının o zamankı Sovet İttifaqının dövründə, bu münasibətləri tanıdığı günlərə gedib çıxır. Həmin il Suriyanın işğaldan

müstəqilliyi, həmçinin Rusiyanın Suriyaya səfiri təyin olundu və bu əlaqələr bir çox iqtisadi, mədəni və hərbi aspektləri ehtiva edir. Bu gün Mədəniyyət Nazirliyi Rusiya-Ərəb Dostluğu Günü olan bu bayrama sponsorluq edirdilər. Mədəniyyət Nazirliyi olaraq Rusiya ilə Suriya arasında daha çox mədəni əlaqələrin olmasını səbirsizliklə gözlədiyini açıqlayıb. Bu, Mədəniyyət Nazirliyinin Rusiyanın Dəməşqdəki səfirliyi ilə birgə həyata keçirdiyi əlamətdar fəaliyyətdir və qarşıda mədəni tədbirlər, o cümlədən film festivalı, incəsənət və musiqi konsertləri nəzərdə tutulduğunu qeyd etmişdir. Sankt-Peterburqdakı Mədəniyyət Mərkəzinin direktoru Müsəllam Şaito bu hadisə haqqında danışaraq demişdir ki, bu layihə Rusiya-Ərəb Suriya-Livan dostluğu günləri adlanır və Suriyada başladı, Rusiya ilə ərəb dünyası arasında yaxşı münasibətlər, tarix və mədəniyyətin başlanğıcı, Rusiya-Suriya ictimai və mədəni təşkilatları arasında dialoq və məsləhətləşmələr haqqında bu layihəyə sərgi, dəyirmi masa və digər incəsənət bölmələri daxil idi. Sərgidə iki ölkə arasında tarixi hadisələrdən, qədim və müasir mərhələlərdən, münasibətlərin mahiyyətindən bəhs edən şəkillər yer alıb. Münasibətlərin gələcəyi və Rusiyadakı təşkilatların və Suriyadakı təşkilatların böyük potensialı, birgə iş mexanizmi, görüşlər və seminarlar və onlar arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi planları müzakirə olunacaq. Suriya xalqına müraciət edərək ki, biz həmişə sizinləyik və olmuşuq deyə bildirib [50]. Terrorla necə üzləşdiyinizə və dəyərlərinizi və ənənələrinizi necə qoruduğunuza dair tarixdə bir nümunədir. Bugünkü qeyd etmə suriyalıların öz ölkəsini davam etdirə və inkişaf etdirə biləcək bir xalq olduğunun sübutudur. Öz növbəsində Sülh və Mədəniyyət Təşkilatının direktoru Mariya Rekna deyib: Biz həqiqətən Dəməşqin bu qədər nurlu olmasına, mədəni tədbirlərdə iştirak edən insanların olmasına təəccübləndik və suriyalıların normal həyat sürdüklərini və böyük mədəniyyət maraqları və biz müharibənin heç bir izini görmədik. Bu aspekt bizim üçün vacibdir və biz Dəməşqdəki rus icması ilə əməkdaşlıq etdik və bu əməkdaşlığı digər mədəni layihələrlə də davam etdirəcəyik və Suriyaya çoxlu səfərlərimiz olacaq, çünki Suriyanın bizimlə əməkdaşlığının təbiətindən çox təsirləndik. Biz arzu və ümid edirik ki, Suriyanın Rusiyaya və Suriyanın ikinci şəhəri olan Sankt-Peterburqa səfərləri olacaq. Xalq Məclisinin üzvü Aşvaq Abbasa gəlincə, o, çıxışı zamanı tədbirin əhəmiyyətini dilə gətirib: “Mən çox şadam ki, biz bu gün

Dəməşqdə uzun illərdir Suriyada olmayan bu mədəni tədbirin şahidi oluruq və mən xoşbəxtəm ki, bu təşəbbüs Sankt-Peterburqun elmi və mədəni ictimaiyyətindən gəlib. Suriya-Rusiya münasibətləri müstəsna, çünki heç bir vətəndaş Rusiyanı sevməyə bilməz. Ümid edirəm ki, Suriyada tam mədəniyyət günləri olacaq və gələn il daha geniş və daha böyük fəaliyyətlər olacaq. Çətinlikləri başa düşürük, lakin suriyalılar və ruslar arasında münasibətlərə böyük əhəmiyyət verilməyə layiqdir. Təkcə Rusiyanın hərbi tərəfi ilə tanış olmaq deyil, həm də iki ölkə arasında insani və mədəni ölçüləri bilmək çox vacibdir, ona görə də mən fürsətdən istifadə edərək Rusiya səfirinə Rusiyanın hərbi tərəfi ilə yaxından tanış olmaq üçün təşəkkür etmək istədim. Şənlikdə şəhidlərin ruhu bir dəqiqəlik sükutla yad edilib, ardınca Suriya və Rusiyanın dövlət himnləri səsləndirilib, daha sonra Rusiya səfiri və mədəniyyət nazirinin nümayəndəsi Dostluq Günü münasibətilə nitq söyləyib, daha sonra açılış mərasimi olub. Mərasimdə Bəhreyn səfirinin köməkçisi, Sankt-Peterburqdakı Mədəniyyət Mərkəzinin direktoru, Dəməşqdəki Mədəniyyət Mərkəzinin direktoru və Əbu Rummanedəki Mədəniyyət Mərkəzinin direktoru iştirak edib [58].

İqtisadiyyat, elm və mədəniyyət sahələrində imzalanan razılışmalarla Suriya rejimi ilə Rusiya arasında əlaqələr dərinləşərkən, rejimin nəzarətində olan bölgələrdə açılan rus kurslarına hər yaşdan və təbəqədən insanlar böyük maraq göstərir. Suriyada rus dilini öyrənmək və təkmilləşdirmək üçün Rusiya Olimpiadaları kimi yarışlardan tutmuş universitetlərə və Əl-Vafi kimi dərəcələrin təşkil etdiyi özəl kurslara qədər müxtəlif imkanlar mövcuddur. Beyrutdakı Rusiya Elm və Mədəniyyət Mərkəzinin direktoru Vadim Zayçikov Həma Əl-Baas Universitetində olub və rus dilinin tədris planına salınması və rus filologiyası kafedrasının açılması ilə bağlı danışıqlar aparıb. 140.000 tələbəsi ilə Suriyanın üçüncü ən böyük universiteti olan Əl-Baas Universiteti xüsusilə musiqi və neft-qaz mühəndisliyi sahələrində fərqlənir. Universitetin yeni təyin olunmuş rektoru Abdulbasit El Hatib Sankt-Peterburqdadır. O, Sankt-Peterburq Dövlət Universitetini bitirib. Paytaxtdakı Dəməşq Universiteti 2014-cü ilin noyabrında Rus dili və ədəbiyyatı departamentini açıb və keçən il yeni, daha böyük binaya köçüb. Rusiya dövlətinə bağlı kanallar şəbəkəsi Sputnik-in məlumatına görə, Rus dili və ədəbiyyatı kafedrası Dəməşq Universitetinin xarici dillər üzrə ən böyük kafedrasına

çevrilib. Kafedra 2018-ci ilin oktyabr ayında ilk məzunlarını verib. Ali Təhsil Nazirliyi 2017-ci ildə Dəməşq Universitetinin tərkibində Rusiya ilə koordinasiya və əməkdaşlıq mərkəzi yaradıb. Suriya Təhsil Nazirliyində rus dili üzrə məsul olan Rıdvan Rahal avqust ayında Sputnik-ə verdiyi açıqlamada 2014-cü ildə yeddinci sınıfdən xarici dil kurikulumuna rus dilinin əlavə edildiyini və yeni tədris ilində rus dili dərsi alan şagirdlərin sayının 22.000 çatmasının gözləndiyini söylədi [45].

Suriyanın sənaye və ticarət mərkəzi olan Hələbdə gənclər arasında rus dili xüsusilə populyardır. Önümüzdəki dövrdə də Rusiya ilə əlaqələrin güclü şəkildə davam edəcəyini düşünən gənclər, rus dilini öyrənərək yenidənqurma prosesində həyata keçiriləcək Rusiya layihələrində iş tapmağa ümid edirlər. Rus dilini öyrənmək və təhsilini Rusiyada davam etdirmək istəyənlərin sayı az deyil. Hələb Universitetinin keçmiş professoru Əbdül Munim Halebi “Al-Monitor”a deyib: “Görünür, elmi araşdırmalar sahəsində köhnə Rusiya-Suriya əlaqələri yenidən canlanır. Ticarət əlaqələrinin də artacağı gözlənilir. Ona görə də gənclər rus dilini bilmənin onlara üstünlük verəcəyini düşünürlər”. Hələb Universitetində Ali Xarici Dillər İnstitutunda kurslar məzun olmadan əvvəl rus dilini öyrənmək istəyən bir çox tələbəni cəlb edir. Rusların Suriya iqtisadiyyatında Mühəndislik fakültəsinin tələbəsi M.H. deyir: “Mən 2018-ci ildə rus dilini öyrənməyə başladım. Düşünürəm ki, məktəbi bitirdikdən sonra iş tapmaq üçün rus dili vacib olacaq. Müharibə bitəndə və yenidənqurma prosesi başlayanda Rusiya şirkətlərində işləməyi hədəfləyən çoxlu tələbə və məzunlar var. Bəzi dostlar da ali təhsillərini Rusiyada davam etdirmək istəyirlər”[36]. Ali Xarici Dillər İnstitutunda altı həftəlik rus dili kursunun qiyməti 8000 Suriya lirəsidir (16 dollar). Rus dili mərkəzlərində başlanğıc səviyyə üçün qiymətlər 40 min ilə 60 min Suriya lirəsi (80-100 dollar) arasında dəyişir. Hələb vilayətində yaşayan akademik Hişam İskifin “Al-Monitor”a verdiyi məlumatla görə, Hələbdəki özəl universitetlərdə və Ali Xarici Dillər İnstitutunda rus dili kursları daha çox Rusiyada təhsil alıb, lakin o, müxtəlif şöbələri bitirib. Əczaçılıq, tibb, incəsənət, siyasi elmlər kimi müəllimlər tərəfindən verilir. Dil kurslarının arxasında siyasi bir cəhət olduğunu düşünən İskif, “Mənim üçün rus dilinin bu qədər populyar olmasının və Rusiyanın mədəniyyət və təhsil sektoruna dəstəyinin əsas səbəbi İranla rəqabətdən qaynaqlanır. Həm Rusiya,

həm də İran Suriyadakı varlıqlarını gücləndirmək üçün iqtisadiyyat, investisiyalar, hərbi, dil və mədəniyyət üzərində işləyirlər”[36].

2011-ci ilin martında Suriya üsyanı başlayanda orada bəlkə də 100.000 Rusiya vətəndaşı yaşayırdı. Kremlin Bəşər Əsədə dəstəyi davam etdikcə bəzi suriyalı üsyançılar bu rusları hədəfə almağa, onların qanuni hədəf olduqları barədə bəyanatlar verməyə başladılar. 17 dekabr 2012-ci ildə üsyançılar bir italyanla birlikdə iki Rusiya vətəndaşını Latakiya yaxınlığında əsir götürdülər; hər üçü Haoms yaxınlığındakı Hmisho polad şirkətində işləyirdi. Rusiya Xarici İşlər Nazirliyi bəyan edib ki, naməlum şəxslər əsirlərin azad edilməsi üçün Hmişodan ödəniş tələb ediblər, lakin dekabrın sonundan onların statusu ilə bağlı heç bir məlumat daxil olmayıb. Bu hadisələr Rusiyada Əsəd əleyhinə qüvvələrə qarşı xalqın nifrətini artırırdı.

Hələb Universitetinin keçmiş professoru Rəşid Şiho da rus dilinin təkçə Hələbdə deyil, rejimin nəzarətində olan bir çox əyalətlərdə də tələb olunduğunu bildirib və əlavə edib: “Bu, rusların xidmətlər və ticarət əlaqələri təhlükəsizlik, hərbi və hərbi əməliyyatlar üzərində mütləq nəzarətinin birbaşa əksidir. Müxtəlif sektorlarda çalışan bir çox suriyalının ruslara xidmət göstərmək və ruslarla iş görmək üçün rus dilini öyrəndiyini ifadə edən Şiho belə davam edib: “İndi dükanlarda rus lövhələri asılır. Dükançılar rus dilində salamlamaq üçün bir neçə söz öyrəniblər. Universitet tələbələri Rusiyada təhsil almaq və limanlarda işləmək ümidi ilə rus dilini də öyrənirlər. Rusiya sakitcə Suriyada qalmaqı planlaşdırır və Rusiyada işləmək arzusunda olan universitet tələbələrinin ümidlərindən istifadə edərək dil və mədəniyyətdən alət kimi istifadə edir” [49]. Moskva qırx ildən artıqdır ki, Əsədin rəhbərlik etdiyi Suriyanı ərəb dünyasındakı ən yaxın müttəfiqi hesab edir.

Soyuq Müharibə dövründə bir çox rus Suriyaya köçdü və öz növbəsində bir çox Suriya elitesi Moskva Dövlət Universiteti və Xalqlar Dostluğu Universiteti kimi Rusiyanın ən yaxşı məktəblərində təhsil aldı. Qarşılıqlı nikahlar hər iki ölkədə baş verib. Sovet rəhbərliyi, öz növbəsində, sonradan dəstək üçün arxalana biləcəyi müttəfiq ölkələrdən ən yaxşı tələbələri yetişdirməyə çalışırdı. Suriya Sovetlərin Yaxın Şərqdəki mövqeyinin açarı olduğu üçün ictimai yayımlarda və bəyanatlarda suriyalılar “müttəfiqlər” və “dostlar” kimi xatırlanırdı [49].

FƏSİL II. SURİYADA VƏTƏNDAŞ MÜHARİBƏSİ VƏ RUSIYANIN SURİYAYA DAXİL OLMASI

2.1. Suriyada vətəndaş müharibəsinin başlanması və siyasi problemlərin kəskinləşməsi

Suriya vətəndaş müharibəsi ərəb baharından yaranan ən qanlı və geosiyasi baxımdan mühüm hadisələrdən biridir. Suriyada 2011-ci ilin mart ayından bəri davam edən vətəndaş müharibəsi o gündən etibarən bütün dünyanın diqqət mərkəzində olub və təsirləri ölkə sərhədlərini aşıb. Xüsusilə qalıcı həlli tapılmayan qaçqın böhranı vəziyyətin ağırlığının təkcə dövlətlər zəminində deyil, xalqlar zəminində də davam etdiyini ortaya qoydu. Yəni müharibənin özü ölkə hüduqları daxilində getsə də, onun əksi dünyanın bir çox yerlərində bir çox insanların həyatında hiss olunur. İş o yerə çatıb ki, bu müharibənin ortaya çıxması ilə Suriyanın qonşuları - onun yaxın ətrafi hadisələrdən təsirlənib və daxili qütbləşmələrdə aparıcı rola malik olublar. Daha sonra vətəndaş müharibəsi kəpənək effekti yaratdı və qlobal aktyorlar da daxil olmaqla bir çox naməlum münaqişə spiralına çevrildi [12,s.3].

Başlanğıcda “Ərəb baharının” təqribən Suriya qolu kimi qiymətləndirilən bu böhranın getdikcə daha geniş miqyasda olduğu və səbəblərinin daha dərin köklərə malik olduğu anlaşılmağa başlayıb. İstər müxalif, istərsə də rejim tərəfdarı olan döyüşən qrupların xüsusiyyətləri və məqsədləri araşdırıldığında bu vəziyyəti daha aydın görmək olar. Diqqətəlayiqdir ki, Suriyanın Fransa mandatı dövrü ilə başlayan və sonra ardıcıl olaraq davam edən avtokratik idarələr silsiləsi və bu idarələrin xalqa təsiri bu gün yaşanan problemlərdə ən böyük paya malikdir. Məsələn; Ölkənin fransızlar tərəfindən muxtariyyət və bir çox başqa imtiyazlara malik müxtəlif azlıq qruplarına bölünməsi sonsuz problemlərə yol açıb. Bu problemlərdən ən qabarıq olanı ələvi-sünni münaqişəsidir. Əhalinin böyük əksəriyyətini təşkil edən sünnilər üçün ölkənin qərbində yaşayan və əsasən əkinçiliklə məşğul olan bir azlıq olan ələvilərin muxtariyyəti və ondan kənarında onların müxtəlif bölgələrdə təhlükəsizlik qüvvələri kimi silahlanması böyük bir diskomfort şərait yaratdı. Müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkənin idarəçiliyini ələ keçirən sünnilər uzun müddət orduda söz sahibi olan qanadı

formalaşdırdılar. Lakin aramsız çevrilişlərlə yanaşı, sünnilər arasında qarşıdurmalar bu qanadı zəiflətdi və ələvilər güclənməyə başladı.[10,s.22]

1947-ci ildə qurulan Baas Partiyasının dəyişməsi və inkişafı hərbi mənşəli olması ilə də ordu ilə paralellik nümayiş etdirdi. Sünni və ələvilərin ölkədəki digər qruplarla birlikdə qurduğu partiya getdikcə ələvilərin hakimiyyətinə keçib. Artıq mövcud olan sünnilərlə ələvilər arasında gərginlik 1970-ci ildə Ələvi əsilli Hafiz Əsədin hakimiyyətə gəlməsi ilə daha da artdı və nəticədə Müsəlman Qardaşlar kimi sünni müxalifət qruplarının yaranmasına gətirib çıxardı. Xalqın əksəriyyəti ilə bu gərginlikdən ilkin olaraq narahat olan Ələvi rejimi, onlarla xalq arasında heç bir fərq olmadığını göstərmək üçün müxtəlif addımlar atdı. Bunlardan ən mühümünü konstitusiyada dövlət başçısının müsəlman olması tələbidir. Lakin bu vəziyyət uzun sürmədi, Fransa mandatı ilə başlayan və çevrilişlərlə davam edən avtokratik idarəçilik ənənəsi tezliklə özünü göstərdi. Müxalifət qüvvələri zorakılıqla yatırıldı, ölkə boyu qeyri-müəyyən fəvqəladə vəziyyət elan edildi, həbslərin və işgəncələrin sonu olmadı. 2000-ci ildə Hafiz Əsədin ölümü ilə hakimiyyətə gələn oğlu Bəşər Əsəd atasına nisbətən çox ümidverici bir rəftarla vəzifəyə başladı. Çoxlu vədlər verən, müxtəlif islahatlar aparacağını deyən Əsəd qısa müddət sözünün üstündə dursa da, tezliklə atasının yolu ilə getməyə başladı. İqtisadiyyatın pis vəziyyəti ilə zalım bir idarəyə məruz qalan xalq, yerdən yerə müxtəlif üsyanlar etdi. Ərəb baharı bu üsyanlar üçün dönüş nöqtəsi oldu. 2011-ci ildə Dərada başlayan nümayişlər qısa müddətdə bütün ölkəyə yayıldı və rəhbərlik bu nümayişləri zorakılıqla yatırtmağa üstünlük verdikdən sonra vətəndaş müharibəsinə çevrildi. Bunlara əlavə olaraq, mövcud vəziyyəti daha yaxşı təhlil etmək üçün bu prosesin inkişafında regional və qlobal güclərin təsirlərini nəzərə almaq lazımdır. Hər iki qütbü dəstəkləyən müxtəlif dövlətlər var ki, onlar vətəndaş müharibəsi başlayandan öz varlıqlarını nümayiş etdirirlər və bu dövlətlər müharibənin gedişində mühüm rol oynayır. Rejimi dəstəkləyən əsas dövlətlər Rusiya və İran olduğu halda, müxalif qüvvələrin dəstəyi mübahisəli olsa da, Amerika Birləşmiş Ştatları, qərb dövlətləri və Türkiyə tərəfindən dəstəklənir.[22, s.6]

Məlumdur ki, Əsəd üsyanlar başlayanda öz xalqına qarşı sona qədər döyüşməyə hazır idi. Bu arada xalq Qərbin bu vəziyyətə müdaxilə edəcəyinə və Əsədin heç nə edə

bilməyəcəyinə ümid edirdi. İlk etirazları ərəb baharından təsirlənən insanlar başlayıb. İlk dəfə islahat ideyası ilə ortaya çıxan Əsəd, qısa müddətdə etirazçıların ekstremist müsəlmanlar olduğunu və hökuməti devirmək məqsədi daşdığını iddia edərək, zorakılıqla cavab verdi. Suriya vətəndaş müharibəsinin əsas səbəbləri kimi iqtisadi səbəblər, sünni-ələvi münaqişəsi, rejimin siyasi basqılarını göstərmək olar. 2000-ci ildə hakimiyyətə gəldikdən sonra Əsəd atası kimi müxtəlif iqtisadi islahatlar aparacağını vəd etdi. Bu sözlər iqtisadiyyatın liberallaşdırılması, bazarın xarici sərmayələrə açılması və xarici bankların Suriyada fəaliyyət göstərməsinə imkan yaradan yenilikçi addımlar daxildir. BVF Suriyanın vətəndaş müharibəsindən əvvəlki iqtisadi vəziyyətini “sabit iqtisadiyyat” kimi təsvir etmişdir. Suriyada vətəndaş müharibəsindən əvvəl ölkənin iqtisadiyyatı olduqca müxtəlif idi. 2009-cu ilin məlumatlarına görə ən mühüm sektorlar kənd təsərrüfatı, sənaye, pərakəndə satış və turizmdir. Hafız Əsədin dövründən Suriyanın iqtisadi həyatı dərinlən siyasiləşib. Bu, hökumət layihələrini, dövlət sektorunda iş yerlərini və himayədarlığı yaymaq üçün yaradılmış peşəkar birliklər vasitəsilə həyata keçirilib. Bu vəziyyətin təsiri şişirdilmiş, aşağı gəlirli və korrupsiyalaşmış bürokratiyanın formalaşması ilə nəticələndi. Suriya xalqı 2000-ci illərin çoxunda - ölkənin resursları azalarkən həyata keçirilməyə çalışılan iqtisadi yenidənqurma strategiyaları səbəbindən çətinliklərlə üzləşdi. Əsəd böyümə istiqamətinin şəhər xidmət sektoruna keçməsi və ya ölkənin beynəlxalq ticarətə açılması kimi uzunmüddətli perspektivdə zəruri olan islahatlar həyata keçirdi. Bütün bu islahatlara əlavə olaraq, quraqlığın böyük ölçülərə çatması, iqtisadiyyatı daha çox kənd təsərrüfatı sektorundan ibarət olan Suriya xalqı üçün iqtisadi çöküşün müjdəsini verdi. [12,s.6] Vətəndaş müharibəsində diqqəti cəlb edən əsas element etnik və dini fərqlərin partiyaların formalaşmasında görünən təsiridir. Bir çox cəhətdən şiə-sünni qarşıdurmasının şahidi olan bu müharibədə Suriyanın üçüncü dini qruplaşması da var: Ələvilər. Onlar Fransa Mandatından hər hansı digər azlıq qruplarından daha çox faydalandılar, sünni nəzarətindən azad oldular və siyasi muxtariyyət qazandılar. Fransız mandatının ələvilər üzərindəki digər mühüm təsiri ələvi əsgərlərindən ibarət Xüsusi Levant Qoşunları adlanan və sonradan Suriya və Livan silahlı qüvvələrinə çevriləcək yerli hərbi qüvvənin yaradılması idi. Bu bölmələr yerli üsyanları yatırmaq

və asayışı qorumaq üçün istifadə olunurdu. Qoşunların bu fəaliyyəti sünnilər arasında narahatlığa səbəb oldu. Ələvilərin Suriyada mühüm mövqelərə çatmasını təmin edən iki mühüm təşkilat ordu və Baas Partiyasıdır. 1949-1954-cü illər arasındakı hərbi çevrilişlərin hamısı sünnilər tərəfindən həyata keçirilib. Lakin sünni zabidlər arasında hakimiyyət mübarizəsi ordunun sünni qanadını zəiflətdi və yerini Ələvi zabidlərinə buraxdı. 1960-cı illərdə Ələvi Baas rejiminin yaranması müasir Suriya tarixində dönüş nöqtəsi oldu. Siyasi elitanın kənd ələvi zabidlərinin hökmranlığı sünni əksəriyyəti tərəfindən bəyənilmədi. Suriya konstitusiyası din azadlığını təmin etsə də, Suriya hökuməti bu məsələyə məhdudiyətlər qoymaqdan çəkinməmişdir[12,s.9]. Əslində hökumət demək olar ki, hər bir qrupun, xüsusən də dini qrupların fəaliyyətinə ciddi nəzarət edirdi. Lakin o, özünün prozelitizm fəaliyyətinə qarşı mövqe tutdu və dini qruplar arasında münasibətlərə təhlükə yaratdı. Nəticədə sünnilərlə ələvilər arasında etibarsızlıq mühiti gücləndi. Bir çox sünnilər Ələvi Baas rejimini qeyri-qanuni, zalım və anti-İslam kimi xarakterizə edirlər. Sünni müsəlmanların fikrincə, ələvi azlıqları silahlı qüvvələr vasitəsilə hakimiyyəti ələ keçirərək dini təhsili qadağan etmək kimi kəskin tədbirlərə əl atdılar. Bu vəziyyət sünnilərin dini həssaslıqlarına və sosial-iqtisadi maraqlarına təsir etdi. Əslində, bu vəziyyətin hökmdarla idarə olunan arasındakı məsafənin artması nəticəsində 1970-ci ildə hakimiyyətə gələn Hafiz Əsəd faktiki sünniləşdirmə siyasəti sərgiləməyə başladı. Məsələn, o, Ələvi şəhərlərində məscidlər tikdirdi, camaat qarşısında namaz qıldı və insanları da buna təşviq etdi .[13, s.3] Prezident Bəşər Əsəd dövründə başlayan üsyanlar zamanı ələvilərlə sünnilər arasında fikir ayrılıqları sürətlə artdı. Bəşər Əsədə qarşı üsyanlar başlayanda bir çox ələvi rejimin tərəfdarı oldu. Üsyanlar vətəndaş müharibəsinə çevrildikcə sünni və ələvilərin bir yerdə yaşadığı bölgələrdə məzhəb qarşıdurmaları artıb. Sünnilər arasında Ələvilərin rejim dəstəyinə qarşı hiss edilən narahatlıq artarkən, Əsədin getməsi halında böyük qırğınlara məruz qalacaqları qorxusu Ələvilər arasında da ortaya çıxmağa başladı. [12, s.15]

Rejim xalqın öz rejimini dəyişmək gücünü sisteməlik şəkildə boğub. Təhlükəsizlik qüvvələri təsadüfi və ya qeyri-qanuni qətlər törətmiş, beləliklə də siyasi itkin düşmüş və məhbuslara işgəncə vermişlər. Təhlükəsizlik qüvvələri də rəsmi

prosesə əməl etmədən şəxsləri pis şəraitdə saxlayıb həbs ediblər. Eyni zamanda, ölkədə məhkəmə müstəqilliyi yoxdur. Hökumət insanların şəxsi hüquqlarını pozmaqdan çəkinmədi. Bu, həm də bir çox vətəndaş azadlıqlarına məhdudiyətlər gətirdi. Bunlara söz və mətbuat azadlığı, sərbəst toplaşmaq azadlığı, din və hərəkət azadlığı daxildir. Bütün bunlara əlavə olaraq, hökumətdə korrupsiya tüğyan edir.

Bəşər Əsəd dövründə Suriya insan haqları və azadlıqları sahəsində ciddi irəliləyiş əldə etməyib. Buna baxmayaraq, üstü açılmamış qətlərin və itkinlərin kifayət qədər tez-tez baş verdiyi 80-ci illərlə müqayisədə insan hüquqlarının pozulması nisbətən yaxşı vəziyyətdədir. Lakin 1962-ci ildə başlayan fəvqəladə vəziyyət hələ də öz qüvvəsini saxlayır. Bu, təhlükəsizlik qüvvələrinin order olmadan insanları həbs etməsinə və işgəncə etməsinə yol açdı. Xüsusilə sosial mediadan istifadənin artması ilə insanların fərqli fikirlərini geniş kütlələrə çatdırma bilməsi rejimi çox narahat edib. Bu səbəbdən müxtəlif tədbirlər görüldü, məsələn, Əsəd 2007-ci ildə Facebook-u qadağan etdi. Nəticədə, insan haqlarının sistemli və uğurlu şəkildə boğulması ilə yanaşı, Suriya xalqı da heç bir dözümlülüyü olmayan, korrupsioner və disfunksiyalı bir diktatura ilə üzləşdi. Bu da zamanla xalqın üsyana qalxmasına səbəb oldu . [10,s.22]

Böhran başlayandan bəri iki əks qütb yaranıb və bu qütblər kəskin fərqlərlə bir-birindən ayrılıb. Bunlardan birincisi sünni tərəfdar dirəyidir. Qərbi ölkələrinin təmsil olunduğu bu qrupa Türkiyə, Səudiyyə Ərəbistanı, Qətər və İordaniya daxildir. Digər qütb isə şiə tərəfdarıdır və o anti-Qərb mövqeyindədir. Bu qrupun əsas aktyorları İran, Rusiya, İraq və Livandır. Bu bölmədə dörd aparıcı ölkənin (Rusiya, İran, Türkiyə, ABŞ) Suriya ilə əlaqələri və onların mövcud vəziyyətə təsirləri müzakirə olunub.

Suriya vətəndaş müharibəsi getdikcə dərinləşərək çox mürəkkəb və çoxşaxəli maraqların toqquşduğu bölgədə qeyri-Suriya dövlətlərinin iştirak etdiyi, qeyri-dövlət aktorlarının fəal olduğu bir arenaya çevrilib. Suriya böhranının həlli üçün axtarışlar davam edərkən, Brahimidən sonra Staffan Mistura vasitəçilik söylərinə rəhbərlik edib və məhdud atəşkəs əldə etməyi hədəfləyib. Bu vasitəçilik söylərinin bir hissəsi olaraq, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurası 18 dekabr 2015-ci ildə keçid hökumətinin qurulması və əhatəli və məzhəbsiz konstitusiya layihəsinin hazırlanması üçün 2254 sayılı qətnamə qəbul etdi. Bunlara əlavə olaraq mülki şəxslərə qarşı

hücumların dərhal dayandırılması və atəşkəsin yaradılması qərara alınsa da bunlara hələlik nail olunmayıb. Digər tərəfdən, Suriya müxalifəti əvvəlcə azadlıq və hüquq tələbləri ilə ortaya çıxsada, zaman keçdikcə ciddi transformasiyaya uğrayıb. Suriya vətəndaş müharibəsinin yaratdığı təhlükəsizlik boşluğundan istifadə edərək, bölgəyə səfərbər olunan Əl-Qaidə mənşəli əcnəbi döyüşçülərin və cihadçı qrupların effektivliyi getdikcə artmış və Suriya müxalifəti xüsusilə İŞİD ilə çox güclü qopmalar yaşayaraq radikallaşmışdır. Xüsusilə insanlar arasında olan tərketmə hissi radikallaşmaya səbəb oldu və bu prosesdə müxaliflər arasında müxtəlif ittifaqlar yarandı.[46]

Ölkədə rejimə qarşı çıxan dinamikada belə bir dəyişiklik olduğu halda, rejim tərəfi İraq şiə milisləri, Livan Hizbullahı və İran qruplarından hərbi dəstək alır, digər tərəfdən isə Rusiyanın həm hərbi, həm də iqtisadi baxımdan güclü dəstəyi davam edir. Bundan başqa, Rusiya BMT-də Suriya rejiminə qarşı qəbul edilmiş qətnaməyə həmişə veto qoyub və dövlətlərüstü müdaxilə ilə rejimin zəifləməsinin qarşısını alıb. Bu kontekstdə Suriya rejiminin sağ qalmasının ən mühüm səbəblərinin Rusiya və İranın Əsədə güclü dəstəyi olduğunu söyləmək düzgün olardı. Bütün bu vasitəçilik fəaliyyətləri davam edərkən, 30 dekabr 2016-cı il tarixindən qüvvədə olan bəzi deeskalasiya zonaları yaradan Rusiya və Türkiyənin zəmanəti ilə məhdud atəşkəs imzalandı. Bu atəşkəslə silahlar qismən də olsa susdurulduğundan və Suriya müttəfiqi Rusiya atəşkəs rəhbərliyini öz üzərinə götürdüyündən sülhə bir addım da yaxınlaşacağı gözləntisi yarandı. Ancaq rejimin atəşkəsdən dərhal sonra Latakiya çölünə şiddətli hücumları ilə bu atəşkəsi pozması bu cəhdin də uğursuz olduğunu göstərdi. Bu yaxınlarda BMT Təhlükəsizlik Şurası Əsəd rejiminin Suriyanın İdlib şəhərində kimyəvi silahdan istifadə etdiyinə dair məlumatla bağlı növbədənəknar iclas keçirdi, lakin Rusiya bu işdə belə rejimin yanında oldu. Bu hadisələrdən sonra ABŞ Suriyanın Şayrat Hava Bazasını dənizdən döyüş gəmiləri və raketlərlə vurdu və bu hücumda 6 Suriya əsgəri həyatını itirdi. Bu hadisələrdən sonra Suriya rejiminin müttəfiqi olan İran ABŞ-ı kəskin şəkildə pisləyib, Suriyanı da dəstəkləyən Rusiya bunu təcavüz və beynəlxalq normaların pozulması kimi qiymətləndirib. O, həmçinin Suriyanın kimyəvi silaha malik olmadığını iddia edib. Bu hadisələr Suriya vətəndaş müharibəsinin yeni bir qırılma astanasında olduğuna işarədir. Qısaca ümumiləşdirsək; Suriyada günahsız

azadlıq tələbləri ilə başlayan proses qısa zamanda vətəndaş müharibəsinə çevrilmiş, daha sonra bu müharibədə iştirak edən xarici dövlətlər və qeyri-dövlət güc mərkəzləri ilə proxy (vəkalət) müharibəsinə çevrilərək daha da dərinləşmişdir. Bütün bu dönüş nöqtələrinin sonunda iki böyük dövlətin, ABŞ və Rusiyanın qarşı-qarşıya qaldığı, maraqların toqquşduğu məkan olan Suriyanı gələcəkdə nələrin gözlədiyi məlum deyil.[13,s.11] Suriya vətəndaş müharibəsi zamanı 3,1 milyon insan xaricə qaçmalı olduğu halda, 6,3 milyon insan Suriya daxilində didərgin düşüb. Vətəndaş müharibəsində həlak olanların sayı 2015-ci ilin sonuna təqribən 470 min nəfərə çatıb və bu rəqəm günü-gündən artır. Vətəndaş müharibəsindən qaçan mühacirlərin faciələri mətbuatda tez-tez əks olunsa da, Suriyanın iqtisadi, ekoloji, sosial-psixoloji itkiləri və itirilmiş nəsillər hələ də gündəmdən düşmür. 2012-ci ildə Suriya əhalisinin təqribən 22 milyon nəfər olduğunu nəzərə alsaq, əhalinin demək olar ki, yarısını birbaşa təsir edən nə qədər böyük faciənin yaşandığı aydın olur. Bu müharibənin Suriyada, bölgədə və üstəlik bütün dünyada nəyə başa gələcəyi və bu təsirlərin neçə ildən sonra özünü göstərəcəyi bilinmir. Suriya vətəndaş müharibəsi getdikcə həll olunmaz hala gəlsə də, xüsusən də çoxsaylı aktyorların iştirak etdiyi bu xaotik mühitdə vətəndaş müharibəsinin niyə sona çatmadığını araşdırmaq vacibdir. Suriya vətəndaş müharibəsi mərkəzdən periferiyaya doğru genişlənən dairələr kimi regional və qlobal sülhə təhlükə yaradır və bu mənada sülh gətirə biləcək mümkün həll yolları xüsusilə vacibdir. Ona görə də bu araşdırmada əvvəlcə Suriya vətəndaş müharibəsinin niyə bitmədiyi, daha sonra mümkün sülh təklifləri açıqlanacaq.[10]

Vətəndaş müharibəsi niyə bitmir? Yuxarıda təsvir edilən proseslərlə hələ də davam edən Suriya vətəndaş müharibəsi uzun illər davam etsə də, bir gün mütləq sona çatacaq. Bu vətəndaş müharibəsini bitirəcək şeylər; istər bir tərəfin hərbi qələbəsi, istər uzun müharibədən sonra tərəflərin davam edəcək gücdə olmaması, istərsə də baş verəcək hərbi xarici müdaxilə nəticəsində baş verə bilər. Başqa bir şəkildə beynəlxalq ictimaiyyətin səyləri və təzyiqləri sülh gətirə biləcək mümkün səbəblər sırasına daxil edilə bilər. Suriyaya sülh gətirə biləcək, başqa sözlə vətəndaş müharibəsini bitirə biləcək bu səbəblər prizmasından: Birincisi, Suriya vətəndaş müharibəsində hələlik

hərbi qələbə yoxdur. İkincisi, hərbi müdaxilə ilə sülhdən söhbət gedə bilməz. Üçüncüsü, bütün vasitəçilik söyləri heç bir əlamətdar nəticə verməmişdir.[13,5s]

2.2 Rusiyanın Suriyada hərbi əməliyyatları

2011-ci ilin mart ayının əvvəlində Suriyada baş verən hadisələr Rusiyaya Aralıq dənizi regionunda yeni maraqlarını müəyyən etməyə imkan verdi. Rusiyanın bu marağı, 1783-cü ildə Krım adasındakı Sevastopol bazası sayəsində Rusiya İmperatorluğuna Aralıq dənizinə bir pəncərə təklif edən Kraliça II. Yekaterina dövründə isti sulara çıxmağa çalışan rus çarları dövrünə aid olduğu üçün, onilliklər boyu bu bölgədəki maraqların qorunmasına kömək edən əhəmiyyətli bir vasitə olması baxımından Aralıq dənizindəki varlığını qorumağa çalışmışdır.

Tartusdakı hərbi dəniz bazası Rusiyanın Yaxın Şərqdəki yeganə dayağıdır. Rusiya açıq dənizlərə üzən gəmiləri olduğundan bu baza vasitəsilə Aralıq dənizindəki mövqeyini bərpa etməyə çalışır. Bu baza 1990-cı ildən sovet donanmasının Aralıq dənizində hərəkətini təmin etmək məqsədi ilə 1971-ci ildə yaradılmış və SSRİ-nin dağılmasından sonra zaman-zaman gəmilərin tədarükü üçün istifadə olunmağa başlamışdır. Tartus limanının Rusiya üçün əhəmiyyətini ümumiləşdirilsə üç nöqtəni qeyd edə bilərik: Birincisi, Rusiya-Suriya ikitərəfli dəniz əməkdaşlığında əhəmiyyətlidir. İkincisi, Rusiyaya Aralıq dənizi və Yaxın Şərqdə öz təsirini bərpa etməyə kömək edir. Nəhayət, bu Rusiya Hərbi Dəniz Qüvvələri üçün uzunmüddətli investisiya hesab olunur. Dəniz əməkdaşlığı xüsusilə son illərdə Rusiya-Suriya hərbi tərəfdaşlığında ən mühüm konkret sahələrdən birini təşkil edir. Çünki səksəninci illərdə Tartus limanı keçmiş SSRİ-nin beşinci dəniz donanmasının əsas limanına çevrildi və SSRİ dağıldıqdan sonra onun gəmiləri bu limandan çıxarıldı. Moskva bu limana laqeyd yanaşsa da, onu tamamilə boşaltmadı. 90-cı illərdə Tartus limanı arabilir Aralıq dənizinə üzən az sayda rus gəmisinə ev sahibliyi edirdi. 2000-ci ilin ikinci yarısının başlanğıcı ilə Rusiya dəniz fəaliyyətini tədricən inkişaf etdirməyə başladı. Vladimir Putinin təşəbbüsü ilə həyata keçirilən Rusiya hərbi-dəniz qüvvələrinin

yenidən inkişaf etdirilməsinin məqsədi Kiyevlə imzalanmış icarə müqaviləsinin müddəti başa çatdıqdan sonra Sevastopol bazasını tərk edəcəyi halda, onun Aralıq dənizi və Yaxın Şərqdəki strateji maraqlarını inkişaf etdirməkdir. [40]

Tartusda Rusiya hərbi dəniz infrastrukturunun inkişafı da bu proqram çərçivəsindədir. Rusiya Tartus limanının inkişafı və daimi dəniz bazasına çevrilməsinə texniki dəstək vermək məqsədilə 2008-ci ilin sentyabrında Dəməşqlə danışıqlara başlayıb və 2009-cu ilin əvvəlində infrastrukturun yenilənməsi prosesinə start verilib. Admiral Viktor Kravçenko bildirdi ki, bu baza liman olmaqla yanaşı, yüzlərlə rus texnik və zabitinin işlədiyi üzən emalatxana, anbar və kazarma, o cümlədən arsenal, ərzaq məhsulları, silahlanma obyektı, dok və uçuşlar üçün anbardır. O, həmçinin deyib: Bu baza bizim üçün son dərəcə vacibdir, çünki Rusiya donanması Ədən körfəzi və Aralıq dənizində fəaliyyət göstərir. Rusiya 2012-ci ilin iyulunda təlimlər keçirmək üçün Aralıq dənizinə bir esmines, üç döyüş gəmisi və bir freqat göndərib. Bu onu göstərir ki, bu liman Rusiya üçün vacibdir. [30]

Rusiyanın Tartusdakı hərbi-dəniz bazasının əhəmiyyəti ilə bağlı bəzi şübhələr olsa da, Türkiyə boğazlarında bloklandığı Qara dənizdəki donanmanın üzləşdiyi məhdudiyyətlər səbəbindən bu bazadakı hərbi fəaliyyətin Rusiya üçün əhəmiyyətli olduğunu, Montrö müqaviləsinə uyğun olaraq qanunlar tərəfindən qoyulan ciddi məhdudiyyətlər nəticəsində görürük. Ümumiyyətlə, Rusiyanın Suriya ilə uzun müddətdir davam edən silah ticarəti Rusiyanın Suriya rejiminə dəstəyinin ən mühüm səbəbi kimi qiymətləndirilir. Bu baxımdan, Rusiya Suriyanı ona görə dəstəkləyir ki, Liviya hadisələrindən sonra onun üçün xüsusilə sərfəli bazarı itirmək istəmir. Doğrudan da, Rusiya 2005-2010-cu illər arasında Suriyaya 3 milyard dollar dəyərində silah ixrac edib. Rusiya indiyədək Suriyaya təxminən 72 “Yaxont” tipli raket göndərib. Suriyanın sahil zolağında bu raket sistemi və radarlar, eləcə də Suriya sahillərini dəniz hücumlarından qorumaq üçün yerləşdirilən digər texnologiyalar var. Soyuq Müharibə başa çatdıqdan sonra Rusiya Suriyada sərhədləri xaricində ilk böyük hərbi əməliyyatını həyata keçirdi. Suriya rejimi Rusiyanın hava qüvvələrinin və quruda olan İran silahlı qüvvələrinin dəstəyi ilə müxalifətin qalasını devirə və ölkənin bütün böyük şəhərlərinə nəzarəti ələ keçirə bildi. Başlanğıcda müttəfiqi Suriyaya BMGK vasitəsilə siyasi dəstək

verən, bahasına silah satışı müqavilələri ilə iqtisadi dəstək verən, eyni zamanda hərbi dəstək verən Rusiya tez bir zamanda küleyi Əsəd rejiminin lehinə çevirdi və münaqişənin gedişatını dəyişdirdi. [49,s. 8]

Rusiya hərbi müdaxiləsinin məqsədi Əsəd rejiminin müxtəlif müxalif qüvvələrə itirdiyi torpaqları geri almaq olub. Rusiya dövləti Suriyaya birbaşa və total hərbi müdaxiləsinə “terrorla müharibə”, xüsusən də İŞİD-ə qarşı müharibə kimi göstərmiş və əsaslandırılmışdır, lakin bəzi mənbələrə görə, Rusiyanın əsas məqsədi müttəfiqi Suriya dövlətini həm siyasi cəhətdən qorumaqdır. və hərbi cəhətdən - və müttəfiqlərini qorumaq belə müxalifəti məhv etməkdir. Bu, Rusiyanın İŞİD-i hədəf alan hava hücumlarının nisbətən az olmasından aydın görünür. Rusiya hava hücumları 2016-cı ilin birinci rübündə İslam Dövlətini 26 faiz hədəf aldı; İkinci rübə bu rəqəm 22 faizə enərkən, üçüncü rübə yüzdə 17-yə enib. Analitiklər iddia edirlər ki, “Rusiyanın prioriteti Əsəd hökumətinə hərbi dəstək vermək və çox güman ki, Suriya vətəndaş müharibəsini çoxtərəfli münaqişədən Suriya hökuməti ilə İD kimi cihadçı qruplar arasında ikitərəfli münaqişəyə çevirməkdir”. Rusiya Suriyanın hər yerində çoxlu sayda quru qoşunlarını yerləşdirib. Təxminlərə görə quruda 4000-ə yaxın əsgər, o cümlədən müasir silahlara sahib rus əsgərləri, həmçinin ENOT Company, Wagner və Morgan Security Group PMC kimi müxtəlif özəl hərbi şirkətlər var idi. [38] Rusiya 2016-cı ilin oktyabrında Aralıq dənizi sahillərində donanma gəmiləri ilə birlikdə qurduğu Tartus hərbi dəniz bazasının təhlükəsizliyini təmin etmək üçün ən müasir S-300 hava hücumundan müdafiə raket sistemini yerləşdirib. O, Suriya sahillərində donanma qüvvələrinin gücünü artırmaq üçün bölgəyə üç döyüş gəmisi göndərib. Rusiya hərbi müşavirləri də Hələbdəki Fələstinin Qüds Hərbi Birlikləri kimi rejim tərəfdarı silahlı birləşmələrlə əlaqələri inkişaf etdirərək Suriya Ərəb Ordusunun əsgərlərinə təlim keçib və onlara məsləhətlər veriblər. Bundan əlavə, Rusiya 2016-cı ilin noyabrında Rusiyanın rəhbərlik etdiyi və maliyyə dəstəyi verdiyi, Suriya Ərəb Ordusunun digər hissələri və xarici müttəfiq qüvvələri ilə birlikdə yerləşdirilən Beşinci Korpusun yaradılmasına təkan verdi. 2018-ci ildə bu birlik; onun tərkibinə rejim tərəfdarı əsgərlər, rejimin yaratdığı könüllü silahlı birləşmələr və ruslar və Rusiya ilə müqavilə bağlamış keçmiş müxalif silahlı qüvvələr daxildir [40]. 2015-ci ilin avqustunda Rusiya

və Suriya Rusiyaya hərbi əməliyyatlara başlamaq üçün Latakiyada Hmeymim aviabazasının yaradılmasına icazə verən müqavilə imzalayıb. Bir il sonra Rusiya 2016-cı ilin oktyabrında bu sazişləri ratifikasiya edərək, Suriya rejiminin tələbi ilə strateji aviabazanı daimi nəzarətə götürmək və öz hava qüvvələrini qeyri-müəyyən müddətə yerləşdirmək barədə qərar qəbul edib. Qırx doqquz illik müqavilə Rusiyanın aviabaza üzərində nəzarətini saxlayır və Rusiyaya sözügedən ərazidə hökmranlıq etməyə və on bir döyüş gəmisini, o cümlədən nüvə gəmilərini yerləşdirməyə və müqaviləni daha iyirmi beş il müddətinə uzatmağa imkan verir [30].

Rusiya hərbi qüvvələri daha böyük döyüş gəmilərini idarə etmək və daha böyük gəmilərini işə salmaq üçün Tartusdakı kiçik dəniz obyektini genişləndirdi. 2015-ci ilin ortalarında 1700-ə yaxın rusiyalı hərbi ekspert yerləşdirilib. Bu, 2012-ci ilə qədər yalnız bir neçə hərbi və mülki heyətdən ibarət olan Rusiya qüvvələrinin və mülki şəxslərin sayının kütləvi şəkildə artdığını göstərir. Suriyadakı hərbi artım bir çox başqa ölkələrdə hərbi bazaların yaradılmasını da əhatə edən Rusiyanın daha geniş ekspansiyasının bir hissəsi kimi şərh edilmişdir. 2017-ci il sentyabrın əvvəlində Rusiya münaqişənin başlanğıcından bəri ən böyük dəniz qüvvələrinin yerləşdirilməsini həyata keçirərək Suriya sahillərində hərbi mövcudluğunu gücləndirdi. Rusiya Ali Baş Komandanının verdiyi məlumata görə, sentyabrın 1-dən 8-ə qədər olan hərbi dəniz təlimlərində qırıcı və strateji bombardmançı təyyarələr də daxil olmaqla otuza yaxın təyyarə, iyirmi beşdən çox qırıcı və dəstək gəmisi iştirak edib. Aprelin 24-də Rusiya S-300 yer-hava raket sistemini iki həftə ərzində tədarük edəcəyini açıqladı. O, bu açıqlamanı Suriya hərbi obyektlərinə hücum edən İsrail təyyarələrini vurmağa çalışarkən SAA-nın səhvən Rusiya hərbi təyyarəsini vurmasından bir həftə sonra verib. Rusiya Suriyaya hərbi müdaxiləsindən “silahlarını, xüsusən də SU-34 qırıcılarını və qanadlı raketlərini ixrac etmək üçün nümayiş etdirmək üçün istifadə edib. Moskva alimləri tərəfindən hazırlanmış 200-dən çox yeni silah 2018-ci ilin fevralına qədər Suriyada istifadə olunub. 2016-cı ilin sonu və 2017-ci ilin əvvəlində rus əsgərləri Rusiya Müdafiə Nazirliyinin bir hissəsidir və Rusiya obyektlərini qorumaq və qoşun nizam-intizamını qorumaq vəzifəsi daşıyırlar - Suriyada suriyalı həmkarlarına müəyyən ərazilərdə, o cümlədən eskalasiya zonalarına "qeyri-qanuni" patrulları

aparmaq üçün təlim vermək üçün yerləşdirilir. Bu muzzdlu firmalar qanuni çərçivədən kənar fəaliyyət göstərsələr də, Putin PMC üzvlərini mükafatlandırdı. Şəxsi hərbi podratçıların fəaliyyəti Rusiya Cinayət Məcəlləsinin muzzdlu qrupları qadağan edən maddəsinə əsasən qanunsuz hesab edilir. Lakin Putin 2016-cı ilin dekabrında qanun təqdim etdi. [48] Rusiya 53 sayılı qanunvericiliyə düzəlişi imzalayaraq, ordusunu artırmaq məqsədi ilə bütün dünyada rus əsgərlərinin yerləşdirilməsinə icazə verdi. Bu Muzzdlu Podratçıların legitimliyi Rusiyada Suriyada muzzdlulardan istifadənin miqyası ilə bağlı narahatlıq yaradır. Rejim 2016-cı ilin əvvəlində Rusiya və İrənin hərbi dəstəyi ilə şəhər və əraziləri geri alarkən, Putinin bəyanatları ordunun məqsədlərinə çatdığını və qüvvələrin qismən çıxarılmasını tələb etdiyini göstərir. Bu göstərir ki, təyyarələrin və silahların planlaşdırılmış fırlanması geri çəkilmək üçün deyil, texniki xidmət məqsədilə həyata keçirilib. Bənzər bir iddia bir il sonra, 2017-ci ilin dekabrında səsləndi, lakin daha sonra Putin yenə ordunun lazım olduğu qədər qalacağını bildirdi. Bu günə qədər ümumilikdə 63 min rusiyalı hərbcı Suriyada “döyüş təcrübəsi” qazanıb. Rusiyadan verilən məlumata görə, onlardan 25738-i yüksək rütbəli hərbcilərdən, 434-ü generallardan, 4349-u isə ağır silahlar və raket mütəxəssislərindən ibarətdir [17,s.2]. Rusiya Suriyaya hərbi müdaxiləsindən “silahlarını, xüsusən də SU-34 qırıcılarını və qanadlı raketlərini ixrac etmək üçün nümayiş etdirmək üçün istifadə edib. Moskva alimləri tərəfindən hazırlanmış 200-dən çox yeni silah 2018-ci ilin fevralına qədər Suriyada istifadə olunub. Rusiya Suriyaya müdaxilə etməklə həm Yaxın Şərqdəki qalasını qorudu, həm də Ukrayna böhranı ilə bağlı məruz qaldığı siyasi təzyiqlə yüngülləşdirdi. Suriyaya müdaxiləsi ilə ciddi hərbi və siyasi nailiyyətlər əldə edən Rusiya bunu edərkən çox az əsgər itirdi. Suriya kimi bir çox milli və beynəlxalq aktorun, həmçinin İŞİD, YPG, Əl-Qaidə kimi terror təşkilatlarının olduğu mürəkkəb bir bölgəyə xaricdən hərbi müdaxilə edilərək ildə cəmi 28 əsgərin itirilməsi vurğulanması lazım olan bir məsələdir, hakimiyyət uğrunda mübarizə aparırlar. Rusiyanın Suriyada bu qədər az əsgər itirməsinin əsas səbəbi Suriyada Rusiyanın özəl hərbi şirkətlərinin olmasıdır [17,s.3].

Rusiya Federasiyası Sovet İttifaqının dağılmasından sonra, 2000-ci ildə Vladimir Putinin prezidentliyə başlaması ilə böhran dövründən sürətlə çıxmağa başladı. Əvvəlcə ölkə daxilindəki iqtisadi və siyasi qeyri-sabitliyi aradan qaldırmağı qarşısına məqsəd qoyan Putin administrasiyası buna nail olduqdan sonra beynəlxalq aləmdəki maraqlarını diqqət mərkəzində saxladı. Bu kontekstdə Putin dövründə qəbul edilmiş milli təhlükəsizlik strategiyası sənədlərinə, xarici siyasət doktrinalarına və hərbi təhlükəsizlik doktrinalarına nəzər saldıqda vurğulanan əsas məqamlar bircütüblü dünya sisteminin yolverilməzliyi və NATO-nun genişlənməsinin milli təhlükəsizliyə təhdid yaratdığıdır. Rusiya bu məsələyə yanaşmasını ən bariz şəkildə 2007-ci ildə Münhen Təhlükəsizlik Konfransında nümayiş etdirdi. Putinin buradakı çıxışında dediyi aşağıdakı sözlər Rusiyanın beynəlxalq aləmdə mövcud vəziyyətlə bağlı ultimatumu kimi dəyərləndirilib. “Bircütüblü dünya nədir? Bu, yalnız bir hökmdarın, bir ağanın olduğu bir dünya deməkdir. Nəticə etibarlı ilə bu, təkcə sistemin içindəkilər üçün deyil, həm də hökmranlıq edənlər üçün ölümcüldür, çünki onu daxildən məhv edir”. Münhen Konfransından sonra Rusiyanın beynəlxalq aləmdə baş verən proseslərə reaksiyalarına nəzər saldıqda, müzakirələrin dolğun olduğu görünür. 2008-ci ildə Gürcüstanın NATO-nun genişlənmə strategiyasına qarşı müdaxiləsi, AB-nin Şərqi Tərəfdaşlığı proqramı çərçivəsində Ukrayna ilə “həddən artıq” yaxınlaşmasından sonra Krımın işğalı və Şərqi Ukraynaya faktiki müdaxilə bu prosesin əksidir. Rusiyanın 2016-cı ildə Suriya vətəndaş müharibəsinə faktiki cəlb olunması da bu kontekstdə müzakirə edilməli olan məsələdir [17,s.3].

Rusiyanın Suriyaya müdaxiləsinin ciddi hərbi və siyasi nəticələri olduğu görünür. İlk növbədə Rusiyanın Suriyada əldə etdiyi hərbi bazalar müdaxilənin hərbi nəticələri baxımından diqqət çəkir. 1977-ci ildən Tartusda istifadə edilən yarım baza donanmasının obyektinin real olaraq daimi bazaya çevrilməsi Rusiyanın Aralıq dənizində hərbi varlığı üçün çox vacibdir. Bu mövzuda Suriya rəhbərliyi ilə imzalanan razılaşma çərçivəsində Tartus dəniz bazasının genişləndirilməsi Rusiya gəmilərinin Suriyadakı regional, milli sulara və limanlara girməsinə yol açıb. Digər tərəfdən, Suriya ilə imzalanan Rusiya hava qüvvələrinin Hmeymim Hava Bazasında qeyri-müəyyən müddətə yerləşməsinə icazə verən müqavilədən sonra Rusiya bölgəyə çoxlu

sayda döyüş təyyarəsi yerləşdirmək imkanı əldə etdi. Razılaşmadan sonra Rusiya bazaya S-400 və Pantsir hava hücumundan müdafiə sistemlərini yerləşdirib. 3 Bundan əlavə, sözügedən razılaşma ilə bazada olan hərbi qulluqçulara və onların ailələrinə diplomatik toxunulmazlıq, rus əsgərlərinə isə Suriyaya daxil olarkən sərhəd nəzarətindən keçməmək hüququ təmin edilib. Rusiyanın Hmeymimdən istifadə müqabilində Suriyaya kirayə haqqı ödəməyəcəyi də diqqət çəkir. Rusiyanın Tartus və Hmeymimdən sonra terror təşkilatı PYD ilə birlikdə Afrinə yeridilməsi və atəşkəs müşahidə mərkəzi adı altında hərbi fəaliyyət göstərməsi müdaxilənin hərbi nəticələri baxımından mühüm mövzu təşkil edir. Afrində Kafr Cenne, Deyr Ballut, Qaz-zaviye, Der Sufan və Zey-tuna kəndləri arasındakı vadi, Bıfanun dağı, 135-ci Briqada və Tel Acar bölgələrinə yerləşdirilən rus əsgərlərinin sayının artırıldığı təxmin edilir [17,s.4].

Rusiya səlahiyyətlilərinin açıqlamalarına görə, bölgədə Hmeymim-ə bənzər baza yaradılması cəhdi yoxdur və adı çəkilən bölgələrdə yaradılan mərkəzlərin atəşkəsə əməl edəcəyi bildirilir. İkincisi, hərbi müdaxilənin siyasi nəticələrinə nəzər saldıqda, Bəşər Əsəd administrasiyasının Qərbin embarqo və müdaxiləsinə rəğmən vəzifədə qalması Rusiyanın beynəlxalq aləmdə və regionda aktorlar üzərində gücünü artırdı. Digər tərəfdən, Astana prosesi ilə regionun ən əhəmiyyətli iki gücü olan Türkiyə və İranla eyni masa arxasında görüşən Rusiya, Cenevrə prosesini dəstəkləyən bir platforma ilə təşəbbüs göstərdi. Rusiyanın Suriyaya müdaxiləsinin daxili təhlükəsizlik risklərinin azaldılması baxımından da mühüm nəticələri oldu. Rusiya ərazisində fəaliyyət göstərən Qafqaz Əmirliyinin bir çox döyüşçüsü 2016-cı ildə İŞİD-a beyət edərək Rusiyanı tərk edib. Rusiya isə Suriyaya hərbi müdaxiləsi ilə həm mötədil müxalifətçilərin, həm də İŞİD sıralarında döyüşən rus pasportlu bir çox Qafqaz əsilli döyüşçünün zərərsizləşdirilməsini təmin edib. Beləliklə, Qafqaz əsilli döyüşçüləri öz ərazisindən kənarə zərərsizləşdirməklə, daxili təhlükəsizliyin yaradılmasında mühüm üstünlük əldə etdi. Bütün bunlardan başqa Suriyanın müdaxiləsi ilə Rusiyanın bəlkə də ən mühüm hərbi və siyasi qazancı Ukrayna oldu. Rusiya Krımın işğalına görə Qərbin tətbiq etdiyi sanksiya siyasətlərindən geri çəkilmək əvəzinə əks addım ataraq Suriyaya hərbi cavab verdi. Rusiya Suriyaya iki ilə yaxın davam edən müdaxiləsi zamanı heç bir ciddi hərbi itki ilə üzləşməyib. Rəsmi

açıqlamaya görə, indiyədək Suriyada 28 rus əsgəri həyatını itirib. Bundan başqa, əməliyyatlar zamanı Rusiyanın iki Mi-8, bir Mi-28H və bir Mi-35 tipli 4 hərbi helikopteri İŞİD tərəfindən vurulub, Su-24 tipli döyüş təyyarəsi isə Türkiyə döyüş təyyarələri tərəfindən əsaslarla vurulub. sərhəd pozulmuşdur [17,s.5]. 2016-cı il avqustun 1-də İdlibdə vurulan Mİ-8 tipli hərbi helikopterlərdə siyahıdakı 19 əsgərdən başqa 5 rus əsgəri həyatını itirib. Rusiya rəsmi orqanları bu hücumda helikopterlərdəki 5 əsgərin həyatını itirdiyini bəyan etsə də, əsgərlərin adları açıqlanmayıb. 2017-ci ilin aprelində daha 4 rus əsgərinin həyatını itirdiyi bildirilirdi. Ümumiyyətlə, Sovet İttifaqının dağılmasından sonra ilk dəfə keçmiş sovet sərhədləri xaricində bir ölkəyə qarşı hərbi əməliyyat keçirən Rusiyanın itkilərinin kifayət qədər az olduğu görünür. Yerdə çoxlu müxtəlif qrupların və müxtəlif beynəlxalq aktorların iştirak etdiyi belə bir müharibədə Rusiyanın bu qədər az hərbi itki verməsinin bir çox səbəbi var. Bu səbəbləri aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

- Əsasən hava hücumlarının intensivləşdirilməsi,
- Suriya rejiminin uzun illər hərbi məsləhətçisi olmuş rusiyalı ekspertlərin ölkənin şərtlərini və sahə şəraitini yaxşı bilməsi,
- Bir bölgə və ya şəhərdə tam təhlükəsizlikdən sonra, rus rəsmi əsgərlərinin sıx eniş edərək nəzarəti ələ keçirməsi,
- Şəxsi təhlükəsizlik/hərbi şirkətlərdən istifadə [17,s.6].

Bu səbəblər arasında Rusiyanın özəl mühafizə/hərbi şirkətlərinin istifadəsi xüsusi yer tutur. Xüsusilə 2008-ci il Gürcüstan müharibəsi, daha sonra 2014-cü ildə Krımın işğalı və Şərqi Ukraynada davam edən müharibə ilə Rusiya xaricdəki əməliyyatlarında özəl təhlükəsizlik şirkətlərindən daha intensiv istifadə etməyə başlayıb. Suriyada cəmi 28 əsgərin itirilməsinin əsas səbəblərindən biri də Rusiyanın bölgədə özəl mühafizə şirkətlərinə yol açmasıdır. Əslində son illərdə bu sahədə edilən hüquqi tənzimləmələr də xaricdə özəl mühafizə şirkətlərinin istifadəsinə verilən əhəmiyyəti göstərmək baxımından əhəmiyyətlidir [30].

Rusiyada Sovet İttifaqının dağılmasından sonrakı prosesdə dövlətin hərbiçiləri və kəşfiyyatçıları tərəfindən əsasən peşəkarlardan ibarət müxtəlif özəl hərbi birləşmələrin yaradıldığı məlumdur. Bu bölmələr ilk illərdə Bosniya, Moldova, Gürcüstan və Çeçenistan kimi ölkələrdə istifadə olunub. Xüsusilə son illərdə Rusiyanın 2008-ci il Gürcüstan, 2014-cü il Ukrayna və 2015-ci il Suriya müdaxilələri də daxil olmaqla, Rusiyada yeni özəl hərbi şirkətlər qurulmağa başlanmış və onlar üçün hüquqi tənzimləmələr həyata keçirilmişdir. Rusiya bu üsulla dövlətin birbaşa müdaxiləsi olmadan və beynəlxalq hüququn aşılması ilə xarici ölkələrə hərbi müdaxilə imkanlarını artırıb. Bu üsul həm də mümkün itkilərdən sonra Rusiya ictimaiyyətində yarana biləcək reaksiyaların cilovlanmasına köməklik etmək baxımından da mühüm hesab edilib. Lakin sahədə aktiv fəaliyyət göstərən və Rusiyanın xaricdəki maraqları ilə paralel fəaliyyət göstərən bu strukturların zamanla hüquqi status qazanması zərurətə çevrilib. Bu çərçivədə 2008, 2012, 2013 və 2014-cü illərdə hüquqi tənzimləmələrə xüsusi diqqət yetirilməklə dörd hüquqi tənzimləmə qəbul edilmişdir. Birincisi, “silah qanunu” adlı qanun 2008-ci ildə qəbul edildi və Rusiyanın strateji əhəmiyyətli Qazprom, Lukoil və Transneft kimi dövlət qurumlarına xaricdəki nümayəndəliklərinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün silahdan istifadə etmək səlahiyyəti verildi. Birinci qanundan dörd il sonra, onu 2012-ci ildə hakim Vahid Rusiya Partiyası qəbul edib. Dumada 288-FZ sayılı qanun layihəsi qəbul edilib. Sözügedən qanun dövlət başçısına ehtiyat hərbi ünsürlər kimi özəl hərbi şirkətlərin statusu ilə bağlı hüquqi tənzimləmə tətbiq etməyə imkan verdi. (Hərbi təhsil özəl peşə müəssisələrində verilə bilər və s.) Bir il sonra yeni qanun təqdim olundu. Duma sədrinin müavini Aleksandr Mitrofanov tərəfindən xüsusi hərbi şirkətlərin hərbi texnikaya malik olmalarına qanunla təminat verildiyi və hökumətin bu şirkətlərin bütün fəaliyyətini nəzarətdə saxlayacağı vurğulanmışdır. Analoji hüquqi tənzimləmə 2014-cü ildə də qəbul edilib. [17,s.9]

Görünən odur ki, Rusiyanın rəsmi orqanları sözügedən mühafizə şirkətlərinin xarici ölkələrdə istifadəsi ilə bağlı çox aydın ifadələr işlətməkdən çəkinmirlər. Rusiya prezidenti Putin 2012-ci ildə etdiyi çıxışda ölkəsi üçün özəl hərbi şirkətlərin mənasını bu sözlərlə ifadə etmişdi: “Rusiyanın özəl hərbi şirkətləri birbaşa müdaxilə olmadan milli maraqlar çərçivəsində edilməsi lazım olanların həyata keçirilməsi üçün bir

vasitədir. Baxmayaraq ki, bir sıra hüquqi tənzimləmələr edilsə və hətta Putin məsələni açıq şəkildə dilə gətirsə də, Rusiyada bu sahədə hələ də hüquqi dilemma var: Rusiya qanunları özəl mühafizə şirkətləri ilə bağlı yuxarıda göstərilən dəyişiklikləri edərək, özəl hərbi şirkətlərin xaricdəki əməliyyatlarda iştirakı Rusiyanın mövcud qanunlarına görə qeyri-qanuni görünür. Yaxın vaxtlarda qüvvəyə minəcək yeni qanunlarla bu vəziyyətin dəyişəcəyi proqnozlaşdırılır. Lakin bu qeyri-qanuni vəziyyət xaricdəki özəl hərbi şirkətlərin qeyri-rəsmi ordu kimi istifadəsinə mane olmur. Görkəmli şirkətlər və əməliyyat bölgələri Rusiyada son illərdə beynəlxalq əməliyyatlarda özəl hərbi şirkətlərin rolu artır. Xüsusilə 2014-cü ildə Krımın işğalı və Şərqi Ukraynadakı münaqişə mühiti və 2015-ci ildə Suriyaya hərbi müdaxilə Rusiyada yerləşən özəl hərbi şirkətlər məsələsini yenidən gündəmə gətirib. Bu özəl hərbi şirkətlərin bəziləri Ukrayna ordusuna qarşı müharibədə Rusiyayönlü və Ukraynanın şərqində dəstəklənən qruplarla şəxsi heyət təmin edərək, bəziləri Suriyada davam edən vətəndaş müharibəsinə peşəkar dəstək verir. Ancaq bəzi özəl hərbi şirkətlərin Suriyadakı müharibənin şiddətinin artması ilə Ukraynada döyüşən üzvlərini Suriyaya köçürdüyü də görünür. [17,s.11]

Ukrayna və Suriyada döyüşən özəl hərbi şirkətlərlə bağlı işləri ilə seçilən rusdilli “İnformnapalm” xəbər saytının əməkdaşlarının hazırladığı hesabatda bu şirkətlər ətraflı şəkildə yer alıb. Bu şirkətlər arasında Suriya müharibəsində önə çıxanlar PMC Wagner, Moran Security Group, Slavonic Corps, Antiterror Security Company, RSB Group və Redut Special Union-dır. Aşağıda - bu şirkətlərin əsas xüsusiyyətləri və vəzifələri ayrıca nəzərdən keçirilir. Şirkətlərlə bağlı araşdırmalarımızda şirkətlərin rəsmi internet saytları, bu mövzuda araşdırma aparan müstəqil jurnalistlərin araşdırmalarından və rus əsgərlərinin sosial şəbəkələrdəki paylaşımlarından istifadə edilib. RSB Group Russia Security Systems (RSB) Gru - 2011-ci ildə yaradılıb. Şirkətin sədri Rusiya Federal Təhlükəsizlik Xidmətinin (FSB) keçmiş zabiti Oleq Krinitsindir. Şirkətin təsisçiləri arasında Rusiya Sərhəd Xidmətinin istifadə olan hərbiçilərinin də olduğu qeyd edilir. [17,s.13] Bildirilir ki, şirkətin təklif etdiyi xidmətlərə uzun dəniz səfərlərinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, quruda daşıma əməliyyatlarının təhlükəsizliyinin yaradılması, təlim, kəşfiyyat təhlili, texniki

mühafizə və minalardan təmizləmə daxildir. Xarici milli gəminin təhlükəsizliyini təmin edib. Bundan əlavə, İordaniya, Misir, Şri-Lanka və Cənubi Afrikada oxşar xidmətləri təklif etdiyi bildirilir. Rusiya xüsusi təyinatlılarının keçmiş əməkdaşlarından ibarət dənizdə ticarət və rəsmi gəmilərin təhlükəsizliyini təmin edən şirkətin personalı barədə məlumat rəsmi internet saytında yerləşdirilib. Gəmilərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə yanaşı, neft və qaz platformalarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi də şirkətin xidmət sahələrinə aiddir. RSB Group-un digər fəaliyyət istiqaməti quruda iri nəqliyyat vasitələrinin təhlükəsizliyini təmin etməkdir[17, s.12]. Bu nöqtədə İraqdakı müxtəlif yük avtomobil karvanlarının təhlükəsizliyini təmin etdiyi qeyd edilsə də, Rusiyanın Bağdaddakı səfirliyinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi nöqtəsində də fəaliyyət göstərir. Suriyada şirkətin quruda əməliyyatlarda iştirak edən hərbi qüvvəyə malik olması barədə məlumat yoxdur. Lakin müxtəlif mənbələrdə onların Rusiya bayrağı altında üzən gəmilərin və Rusiyanın nəzarəti altında olan obyektlərin təhlükəsizliyində iştirak etdikləri barədə məlumatlar var. Moran Təhlükəsizlik Qrupu: Moran Təhlükəsizlik Qrupu (MSG) 1999-cu ildə yaradılmışdır. Şirkətə uzun illər Rusiya Hərbi Dəniz Qüvvələrində xidmət etmiş və 8 nailiyyət medalı olan İqor Nikov və Rusiya Hərbi Dəniz Qüvvələrində də çalışmış və 9 medalı olan Sergey Emelin rəhbərlik edir. Şirkətin təklif etdiyi xidmətlər arasında dənizdə gəmi daşımalarının təhlükəsizliyini, quruda mühüm obyektlərin və konvoyların təhlükəsizliyini qeyd etmək olar. Bununla belə, xilasetmə və məsləhət xidmətləri də şirkətin iş təsvirinə daxildir. Şirkət 1991-2001-ci illər arasında Birləşmiş Ərəb Əmirliklərində ilk transmilli missiyasını yerinə yetirdi. Sudanlı millətçi qruplar tərəfindən qaçırılan gəmi sahibinin istəyi ilə xilas edilib. Yenə həmin bölgədə İraq-Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri-Hörmüz boğazı-Ədən körfəzi-Cənubi Avropa xəttində 20 neft tankerinin təhlükəsiz daşınması təmin edilib. Birləşmiş Ərəb Əmirliklərindən sonra bir çox missiyalar İraqda yerləşirdi. Bu çərçivədə 2004-cü ildə İraqın müxtəlif bölgələrində 6 fərqli qoruma vəzifəsini yerinə yetirdi. Bu vəzifələrdən bəziləri bunlardır: • Bağdadda Zaxodan Nəqliyyat Nazirliyinə gedən 70 yük maşını karvanının təhlükəsizliyini təmin etmək. • Tikrit yaxınlığındakı neft yatağına bəzi avadanlığın çatdırılmasını müşayiət edərək, mümkün hücumlara qarşı bölgədə təhlükəsizliyin yaradılması. • Qaratəpə bölgəsinə

neft-qazma avadanlıqlarının çatdırılması. • Bəsrə və Kərbəla arasında 2-ci strateji boru kəməri layihəsinin təhlili. • Zaxa-Kərkük-Bağdad-Bəsrə arasında 90 yük avtomobili karvanının təhlükəsizliyi. ÇQ İraqdan başqa Nigeriya, Keniya və Mərkəzi Afrika Respublikasında yerli təhlükəsizlik qüvvələrinə təlim keçərək VIP müdafiəni təmin etdi.

MSG Suriya çərçivəsində Rusiyadan Tartusa gələn hərbi gəmilərin təhlükəsizliyini təmin etməklə yanaşı, bazadakı bəzi təhlükəsizlik məntəqələrində də xidmət göstərir. PMC Wagner Rusiya özəl ordusu arasında ən çox adı çəkilən şirkət olma xüsusiyyətinə malikdir. Şirkətin yaranma tarixi ilə bağlı dəqiq məlumat yoxdur. Onun təsisçiləri arasında 2013-cü ilə qədər Pskov 2-ci Xüsusi Bölmə Briqadasında xidmət etmiş polkovnik-leytenant Dmitri Utkin də var. Rusiya ordusunun 10-cu Hərbi Briqadası Krasnodar diyarının Molokino kəndində düşərgə mərkəzi olan Vaqnerlə eyni bölgədə yerləşir. Suriyaya gedən rus döyüşçülərinin bir hissəsinin adı çəkilən kənddən 200 km aralıda yerləşən Primorsko hava limanından aparıldığı qeyd edilir. "Vaqner" üzvlərinin böyük əksəriyyəti Suriyada döyüşür. Suriya müharibəsi ilə bağlı yayımlanan Rusiya xəbər saytlarında Suriyadan Sevastopola gələn cəsədlər və bunların Vaqner elementləri olduğu barədə geniş məlumatlar var. Məsələn, 24 sentyabr 2015-ci ildə Sevastopol limanına 10 cəsədin, 20 oktyabr 2015-ci ildə isə 26 cəsədin gəldiyi qeyd edilir. Sankt-Peterburqda fəaliyyət göstərən "Fontanka" xəbər saytının jurnalisti Denis Korotkovun sözlərinə görə, Vaqner min personala yaxın işçilər işləyir. Ukraynanın şərqində də döyüşən Vaqner üzvlərinin Rusiyanın hərbi müdaxiləsi ilə Suriyaya köçürülməyə başladığı barədə məlumatlar var. Xüsusilə, Ukraynanın şərqindəki Luqanskda ağacdan asılan reklamlar vəziyyəti daha da konkretləşdirir. Rusiyanın Suriya müharibəsində özəl təhlükəsizlik şirkətlərinə məxsus muzzdlulardan istifadə etməsinin müsbət və mənfi tərəfləri var. Üstünlükləri nəzərə alsaq, Suriyada Rusiyanın özəl mühafizə şirkətləri itkilərə məruz qaldıqda bu vəziyyətin mətbuatda çox əks olunmadığı, əks olursa belə, bir məmurun ölümü qədər təsirinin olmadığı görünür. Digər tərəfdən, özəl hərbi şirkətlərin şəxsi heyəti Hələb, Homs, Palmira və ya başqa bir şəhərdə əməliyyatda uğursuzluğa düçar olduqda, bunun xərci Rusiya ordusuna və ya Müdafiə Nazirliyinə getmir ki, bu da Rusiya üçün mühüm üstünlük təşkil edir. Yenə

də sözügedən şirkətin personalı beynəlxalq hüquqa zidd cinayət törətdikdə, rəsmi olaraq hərbi olmadığı üçün Rusiya dövlətinin bu vəziyyətə görə məsuliyyət daşıya bilməyəcəyi mühüm məqamdır. Ancaq Rusiyanın Suriyada öz maraqları üçün strateji əhəmiyyət kəsb edən bir bölgədə beynəlxalq hüququn icazə vermədiyi bir əməliyyat təşkil etməli olduğu zaman bu şirkətlər işə qarışaraq dövlət məsuliyyətini aradan qaldırmağa imkan yaradır. Rusiya üçün bu cür hərbi şirkətlərdən istifadənin riskləri var. Bu risklərin başlanğıcında özəl şirkət işçilərinin nəzarətinə diqqət çəkmək lazımdır. Əslində, “Slavcorps” şirkətinin iki əməkdaşının Suriyadakı əməliyyatda geri çəkilmək məcburiyyətində qalaraq Rusiyaya qayıdarkən FSB tərəfindən həbs edilməsi bunun ən bariz göstəricisidir. Konkret bir komanda səviyyəsi olmadığı üçün sahədə özəl mühafizə şirkətinin üzvünə komandanlıq etmək və ona nəzarət etmək ordudan gələn əsgərdən qat-qat mürəkkəb bir iş hesab olunur. Xüsusilə Suriya kimi onlarla müxtəlif döyüşçü qrupların olduğu xarici coğrafiyada bu nəzarətin daha da çətinləşməsi qaçılmazdır.

III FƏSİL. SURİYANIN SİYASƏTİNDƏ RUSİYA AMİLİ

3.1 Rusiya-Suriya strateji əməkdaşlığın mahiyyəti

Ərəb baharına qədər əksər ərəb ölkələrində olduğu kimi Rusiyanın da Suriya ilə tarixən güclü, sabit və dostluq münasibətləri olub. Suriyanın Moskvada, Rusiyanın isə Dəməşqdə səfirliyi var. Rusiyanın Qara dəniz donanması üçün yeganə Aralıq dənizi hərbi dəniz bazası Suriyanın Tartus limanında yerləşir.

Rusiya tez-tez Qərbi birtərəfli hərəkət edərək Suriya problemini siyasiləşdirməkdə ittiham edir. Rusiyanın Suriyanın arxasında qətiyyətlə dayanmasını və nəyin bahasına olursa-olsun müdaxiləsini bir çox amillərlə əlaqələndirə bilərik. Rusiyanın Suriyaya müdaxiləsinin səbəblərini bu başlıqlar altında verə bilərik [7,s.285].

- Tartus limanını qorumaq istəyir. Çünki Əsəd məhv edilərsə, onun hökmranlığından çıxacağından narahatdır. Rusiya Tartus limanı sayəsində Aralıq dənizində effektivliyinə nail ola biləcəyini düşünərək Əsədə dəstəyini davam etdirir. Rusiyanın Suriyadakı Tartus bazası Qara dəniz donanmasına tabedir. Bu baza Rusiya Hərbi Dəniz Qüvvələrinin Aralıq dənizi, Ədən körfəzi və Hind okeanında xidmət edən hərbi gəmilərinin təmir-xidməti, saxlanması, təchizatı və s. logistik dəstək verir.

- Suriyada SSRİ dövründən qalan rus diasporu var. Suriyada rus dilini bilən və Rusiyanı bilən suriyalılardan sayı otuz min civarındadır.

- Suriya Rusiyanın Yaxın Şərqi açılan qapısıdır. Rusiyanın yeni strateji baxışında Suriya da SSRİ kimi mərkəzi ölkəyə çevrilib. Rusiya SSRİ dövründə olduğu kimi özünü beynəlxalq güc kimi qəbul etmək üçün Suriyadan Yaxın Şərqi qayıtmağa başladı.

- Rusiya ABŞ və digər sünni ölkələrin Yaxın Şərqi hökmranlığının qarşısını almaq istəyir. Rusiya Türkiyə, Səudiyyə Ərəbistanı və Qətər kimi ölkələrdən ibarət sünni blokuna qarşı Suriya və İranın yaratdığı şiə blokunu dəstəkləməklə faktiki olaraq balans yaradır.

- Rusiya Ukraynaya böhranı unutturmaq və iqtisadi embarqoları ləğv etmək istəyir. Rusiya Suriyadakı əməliyyatları ilə dünyanı Ukrayna və Krım böhranından

uzaqlaşdırmaq istəyirdi. O, həm də Qərbin ona tətbiq etdiyi iqtisadi embarqoları hansısa yolla yüngülləşdirə biləcəyini düşünürdü.

- Rusiya Yaxın Şərqdə nüfuz qazanmaq istəyir. Rusiya Əsədi dəstəklədiyini açıq şəkildə nümayiş etdirməklə Avropa, ABŞ və digər ölkələrə diplomatik siqnal verdi. Bu siqnal Moskvanın Suriya və onun ətrafındakı coğrafiyanın gələcəyi ilə bağlı söz sahibi olmaq istədiyi siyasətlərdir [7,s.287].

- Rusiya ABŞ-ı Suriyada iflasa uğratmaq istəyir. İkinci Dünya Müharibəsindən bəri Rusiya bütün dünyada ABŞ jandarmının qarşısını almaq istədiyini bildirir. Bu plan Putin hakimiyyətə gələndən sonra fəal şəkildə həyata keçirilməyə başladı.

- Rusiya Türkiyəni bölgədə neytrallaşdırmaq üçün səy göstərir. Rusiya Suriya əməliyyatı ilə Türkiyənin regional güc olmaq ambisiyalarına müəyyən mənada mane olduğunu iddia edir. Rusiyanın fikrincə, Türkiyənin regional güc olması ən çox özünə zərər verəcək. O, Suriyada uğurlu Türkiyənin Qafqaz və İdil-Ural bölgəsində, xüsusən də Yaxın Şərq və Orta Asiyada yaşayan müsəlman-türk toplumlarına inam verəcəyini düşünürdü.

- Əsədin Suriyada qalıcı gücü yoxdur. Rusiyanın müdaxiləsindən əvvəl Əsədin Suriyadakı insan və maddi resursları xeyli azalmışdı. Əsəd xüsusilə 2015-ci ilin aprel-avqust ayları arasında ciddi çətinliklərlə üzləşməyə başladı. İdlib Əsədin əlindən çıxdıqdan və Lazkiyəyə edilən hücumlardan sonra Hələb, Həma və Homs xətləri təhlükə altına düşüb. Bu xətt müxalifətin əlinə keçəndən sonra Əsədin çox dayana bilməyəcəyi məlum idi. Əsədin devrilməsi Rusiyanın Suriyadakı uğurlarının məhvi demək idi. Bu səbəblərdən Rusiya Suriyaya müdaxilə etdi.

- Rusiya təbii qaz/neft ehtiyatlarının Qərbə və Şərqi Aralıq dənizindəki digər enerji xətlərinə satışının qarşısını almaq istəyir. Rusiya daha çox gəlir əldə etmək üçün Avropaya alternativ xətlər çəkmək istəyirdi. Lakin Ukrayna böhranından sonra ABŞ-ın cəhdləri bu planların qarşısını aldı. Rusiyanın gündəmə gətirdiyi “Cənub axını”, “Türk axını” və “Şimal axını” xətləri tətbiq oluna biləndən uzaqlaşdı. Suriyanın zəngin neft və təbii qaz yataqları olmasa da, Şərqi Aralıq dənizindəki zəngin enerji yataqları Rusiyanı özünə cəlb edir. Əsəd dövründə Rusiya ilə bağlanmış müqaviləyə əsasən,

Rusiya şirkətləri Şərqi Aralıq dənizindəki enerji yataqlarını Suriya adına işlətmək hüququna malik idi [7,s.290].

Rusiya Şərqi Aralıq dənizindəki təbii qaz/neft ehtiyatlarını öz təhlükəsizliyi və iqtisadiyyatı üçün təhlükə kimi görür. Rusiya Şərqi Aralıq dənizində enerji mübadiləsində söz sahibi olmaq istəyir. Rusiyadan olan şirkətlər 25 dekabr 2013-cü ildə imzalanan müqavilə ilə Suriya ərazi sularında qaz kəşfiyyatı və hasilatı üçün icazə alıb. Rusiyanın “Soyuzneftegaz” şirkəti Livan sərhədindən başlayaraq Banyas və Tartus limanları da daxil olmaqla, təxminən 2190 kvadrat kilometr ərazini axtarmaq, çıxarmaq və emal etmək hüququ qazanıb. Rusiya şirkətləri Suriyada təbii qaz emalı zavodu və təbii qaz kəməri inşa edib. Bundan əlavə, “Soyuzneftegaz” 2014-cü ilin noyabrında Rakka və ətrafında axtarış aparmaq hüququnu əldə edib. Bu məlumatlara uyğun olaraq Rusiyanın Suriyada marağının tək-cə terrorla mübarizədə olmadığı anlaşılır. Rusiyanın Qazprom, Lukoyl, Soyuzneftegaz və s. enerji şirkətlərinin Suriyada maraqları var. • Suriyadakı cihadçılar da Rusiyanın müdaxiləsinin əsas səbəblərindən biri idi. Rusiya Şimali Qafqazda hələ də effektiv mübarizə apardığı Qafqaz Əmirliyi və İŞİD ilə hesablaşmağın daha məqsədəuyğun olduğunu düşünürdü. Çünki Suriyada həm İŞİD, həm də digər müxalifət sıralarında Şimali Qafqazdan olan 3000-ə yaxın könüllü cihadçı var. Əgər bu cihadçılar Şimali Qafqaza qayıtsalar, keçmişdə Çeçenistanda olduğu kimi müstəqillik mübarizələrinin başlayacağından qorxurlar. Bundan başqa Suriyada Rusiyanı təhdid edən bir çox cihadçı qruplar fəaliyyət göstərir [24,s.15].

- Rusiya ABŞ və digər ölkələrin Suriyada qeyri-qanuni əməliyyatlar apardığını açıqlamaq istəyir. Rusiya Əsədin dəvəti ilə Suriyaya müdaxilə etdiyini vurğulayaraq, ABŞ başda olmaqla digər koalisiya ölkələrinin Suriyada qanunsuz olduğunu təbliğ edib.

- Rusiya NATO-nu neytrallaşdırmaqla müttəfiqlər arasında inamsızlıq yaratmaq istəyir. Rusiya Türkiyəni hədələməklə NATO-nun səmərəsizliyini region ölkələrinə göstərmək istəyir. Rusiya atdığı addımlardan sonra NATO-nun Türkiyəni qoruya bilməyəcəyini tez-tez gündəmə gətirərək Türkiyə ilə ABŞ arasında böhran mühiti

yaratmağa çalışır. Rusiya Suriyanın şimalında PYD-yə dəstək verməklə ABŞ ilə rəqabət mühiti yaradıb.

Rusiya-Suriya iqtisadi əməkdaşlığı haqqında Suriya münaqişəsinin fəal silahlı mərhələsi fonunda Yaxın Şərqdə beynəlxalq gərginlik azalmır. Vaşinqton Dəməşqə, Türkiyə hərbiçilərinin dəstəyi ilə Afrin və Hələb əyalətinin bir hissəsini ələ keçirən “Azad Suriya Ordusu” yaraqlılarına raket və bombalı hücumlarla hədələyir. Ölkənin şərqində İslam Dövləti qruplaşmasının İraq sərhədi boyunca fəaliyyət göstərən döyüş dəstələri fəallaşmış. Ölkənin mərkəzində İdlibdən Şərqi Qələmuna qədər aktiv toqquşmalar sənəgimdir. Bundan əlavə, Suriya ordusunun Şərqi Qutada uğurlu əməliyyatı inkişaf etdikcə, ölkənin cənubunda (Əl Kuneytra və Qolan təpələrinə bitişik Deraa əyalətlərindən tutmuş Əl-Tanfa qədər) vəziyyətin gərginləşməsi təhlükəsi yaranıb) artır. Hərbi əməliyyatların ölkə iqtisadiyyatına vurduğu ziyan böyükdür və onu dəqiq hesablamaq mümkün deyil. Dünya Bankının hesablamalarına görə, yalnız 2010-cu ildən 2016-cı ilə qədər olan dövrdə Suriyanın ümumi daxili məhsulu üçdə iki azalıb, onun ən gəlirli hissəsi olan neft sektorundan itkilər isə 93% təşkil edib. Bəzi hesablamalara görə, Suriyanın iqtisadi reanimasiyasına qoyulan ümumi sərmayə ən azı 500 milyard dollara çatır. Ölkədə hər ikinci bina dağıdılıb, bütün sənaye zonaları (məsələn, Hələbdə) dağıdılıb [24,s.17].

Bundan əlavə, ölkənin hər ikinci sakini məcburi köçkün, qaçqın və ya mühacirətə çevrilib. Suriya iqtisadiyyatının qeyri-legitim xarici mövcudluq kontekstində hərtərəfli bərpası probleminin mürəkkəb xarakterini nəzərə alsaq, bu, yalnız Qərbin sanksiyalar siyasəti çərçivəsində fəaliyyət göstərən bəzi beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının gündəminə artıq daxildir. Eyni zamanda, ölkənin bərpası layihələri, əgər onlar həyata keçirilirsə, o zaman çox güman ki, ciddi şəkildə Qərb dövlətlərinin ölkənin bölünməsi ilə bağlı öz planları kontekstindədir. Lakin, hətta bu açıq-aşkar deyil. Məsələn, ABŞ-ın rəhbərlik etdiyi qondarma “beynəlxalq koalisiya”nın nəzarətində olan dağıdılmış Rakkada şəhərin “bərpası” ilə bağlı elan edilmiş layihələrə baxmayaraq, hətta şəhər bloklarının minalardan təmizlənməsi prosesi belə başlamayıb. Bu arada ölkənin bərpası, iqtisadi institutlarının, xüsusilə enerji və nəqliyyat layihələri sahəsində yenidən qurulması Rusiya-Suriya iqtisadi əməkdaşlığının əsas vəzifələrindən biridir.

2018-ci ilin fevral ayının sonunda Rusiya Federasiyasının Ticarət və Sənaye Palatasında keçirilən birgə Rusiya-Suriya Biznes Forumunun əsas qənaətləri bunlardır. Moskva və Dəməşq arasında sıx əlaqələri nəzərə alaraq, Suriya hakimiyyəti yenidənqurma layihələrində iştirak edən Rusiya şirkətləri üçün maksimum güzəştli dövlət rejimi (vergi, gömrük və s.) tətbiq edir. Suriya Ərəb Respublikasının Rusiya Federasiyasındakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Riyad Həddadın sözlərinə görə, “Rusiya iş adamları ölkəmizə tez-tez qonaq olurlar; Rusiya-Suriya İşgüzar Şurasının işi artıq bərpa olunub [25,s.15].

Bir sıra birgə layihələrə Suriya-İraq və Suriya-Livan nəqliyyat və enerji infrastrukturunun inkişafı daxildir. Bundan əlavə, Rusiya şirkətləri “artıq suriyalı tərəfdaşlarla Suriyada avtomobil və kənd təsərrüfatı avadanlıqlarının yığılması üçün müəssisələrin yaradılması layihələrini, eləcə də dağılmış evlərin bərpası üçün dəmir-beton məhsulları istehsalı üçün 10-dan çox zavodun tikintisi layihələrini müzakirə edirlər”. Rusiya Federasiyasının Ticarət və Sənaye Palatasının vitse-prezidenti V. Padalko bildirib. Bundan əlavə, V. Padalkonun sözlərinə görə, Dəməşqdən gəlib. İraqın şimalından və mərkəzi hissəsindən Suriyanın Tartus və Baniyas limanlarına, Suriyadan keçməklə Livanın Tripoli və Səidə limanlarına neft kəmərləri çəkilib. Bütün bu infrastruktur modernləşdirmə tələb edir; o cümlədən Suriya qaz kəməri şəbəkəsinin genişləndirilməsi də planlaşdırılır. İraq, Livan və İordaniya ilə birləşir. Əvvəllər qeyd olunan Rusiya-Suriya Biznes Forumu çərçivəsində bütün bu strateji layihələr Rusiya-Suriya əməkdaşlığının potensial sahələri reyestrinə daxil edilib. Rusiya tərəfində, çox güman ki, böyük avtomobil sənayesi şirkətləri deyil, onların dilerləri avtomobil yığma zavodlarının yaradılmasında tərəfdaş kimi çıxış edəcəklər. Məsələn, müştərək avtomobillərin yığılması layihələri dayanarsa, forumda qeyd edildiyi kimi, artıq Suriya hakimiyyət orqanlarına və müəssisələrinə təkliflər verən "xarici rəqiblər tez bir zamanda bu yeri tutacaqlar".

Ümumiyyətlə, Rusiya Federasiyasının iqtisadi inkişaf nazirinin müavini A.Qruzdev əmindir: “Əməkdaşlıq imkanları, əslində, sonsuzdur – bu, məsələn, kənd təsərrüfatıdır: Suriya biznesi artıq kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq məhsullarının Rusiyaya tədarükünü artırır, o cümlədən energetika, kimya sənayesi, tikinti, neft-qaz sektorunda.

Sonuncu, ilk növbədə, Suriyada neft və qaz üçün nəhəng xammal bazası ilə bağlıdır. Orada bu növ xammalın kompleks emalının inkişafını ilkin olaraq nə müəyyənləşdirir. Birgə investisiya layihələrinin yekunlaşdırılması və həyata keçirilməsinə gəlincə, Suriya-Rusiya İşgüzar Şurasının rəhbəri Samir Həsən qeyd edib ki, “ilkin olaraq qarşılıqlı hesablaşmalar sistemini inkişaf etdirmək, biznes sığortası sxemini qurmaq, həmçinin ölkələr arasında müntəzəm nəqliyyat əlaqələri məsələsini həll etmək və hər iki ölkənin sahibkarları üçün daimi viza güzəştlərini təmin etmək vacibdir. Forum zamanı proqnozlaşdırıldığı kimi, bu məsələlərin 2018-ci ilin ikinci rübünün sonuna kimi həll edilməsi planlaşdırılır. Forumda həmçinin qeyd olunub ki, yanvarın sonu - fevralın əvvəlində Moskvada Suriyanın enerji və nəqliyyat infrastrukturunun bərpasında Rusiyanın texnoloji və maliyyə yardımı ilə bağlı razılaşmalar artıq əldə edilib. Aristov və Sənaye və Ticarət Nazirliyinin Beynəlxalq Əməkdaşlıq Departamentinin direktoru A. Qospodarev ilə) Suriyada dəmir yolu obyektlərinin bərpasında Rusiyanın iştirakı məsələlərinə dair görüş baş vermişdir. Rusiya Federasiyasının Sənaye və Ticarət Nazirliyinin rəsmi açıqlamasına görə, tərəflər Rusiya şirkətlərinin Suriyada dəmir yolu infrastrukturunun inkişafı layihələrində, o cümlədən mövcud depoların yenidən qurulması, tədarükün təşkili layihələrində iştirak perspektivlərini ətraflı müzakirə ediblər. Eyni zamanda, hələ 2017-ci ilin oktyabrında Nəcib Əl Fares izah edib ki, Suriya-Rusiya hökumətlərarası komissiyasının iclası zamanı Suriya tərəfi nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı üçün bir sıra layihələr, o cümlədən Suriya-İraq dəmir yolu ilə bağlı layihələr təklif edib. “Ən yüksək prioritet layihələr arasında Suriya sahillərini (Tartus limanı) ölkənin şimal-şərqində İraqla sərhədə yaxın ərazidə böyük fosfat yataqları ilə birləşdirən 290 km uzunluğunda dəmir yolu xəttinin bərpası daxildir. Gələcəkdə bu hissə (uzunluğu 300-370 km olan xətt üzrə) Şimali və Mərkəzi İraqın bitişik nəqliyyat sisteminə birləşdiriləcək”. Bu hərtərəfli layihə Rusiya-Suriya hökumətlərarası komissiyası tərəfindən şərti olaraq təsdiqlənib. Rusiyanın Suriya dəmir yolu infrastrukturunun bərpası və inkişafında iştirakı ilə bağlı yekun sazişin 2018-ci ilin ikinci rübünün ortalarından gec olmayaraq imzalanması planlaşdırılır [25,s.19].

Enerji sahəsində Rusiya-Suriya əməkdaşlığına gəlincə, 2018-ci il yanvarın 31-də Rusiya ilə Suriya arasında bu sahədə iki il müddətinə uzadılma imkanı ilə əməkdaşlığa dair yol xəritəsi imzalanıb. Sənəd Rusiya tərəfi tərəfindən dağıdılanların bərpasını, mövcud olanların modernləşdirilməsini və konsessiya müqaviləsi əsasında Suriyada yeni enerji obyektlərinin tikintisini nəzərdə tutur. 2018-ci ilin fevral ayında Rusiya Federasiyasının energetika nazirinin birinci müavini A. Texler mediaya demişdi ki, “Rostec-in strukturu olan “Texnopromexport”un Suriyada dörd istilik elektrik stansiyasının yenidən qurulmasında iştirakının variantları Suriyanın enerji obyektlərinin bərpası artıq müzakirə olunur”.

Yuxarıdakılar Rusiya Federasiyası Baş nazirinin müavini D. Roqozinin 2017-ci ilin sonunda dediklərini də təsdiqləyir: “Suriya enerji hasilatının bərpası məsələsində müstəsna olaraq Rusiya ilə əməkdaşlıq etməyi planlaşdırır”. Beləliklə, məlum oldu ki, Suriyanın müharibədən sonrakı iqtisadi dirçəlişinə və inkişafına məhz Rusiya rəhbərlik edəcək. Suriyanın baş naziri İmad Xamisin Dəməşqdə Rusiyanın işgüzar dairələrinin nümayəndələri ilə görüşü zamanı dedi ki, “tərəflər təkcə neft hasilatı sahəsində deyil, həm də tikinti sektoru, kənd təsərrüfatı, yüngül sənaye, bərpa və dəniz limanı infrastrukturunu, rabitə və İT texnologiyaları sahələrində əməkdaşlığı inkişaf etdirmək istəklərini ifadə ediblər. Eyni zamanda, ölkə iqtisadiyyatının bərpası və inkişafında Rusiya-Suriya əməkdaşlığının əhəmiyyəti təkcə ikitərəfli əməkdaşlığın mühüm sahəsi deyil, həm də Suriyanın siyasi sabitlik və nisbi təhlükəsizliyin əsas axınına potensial qaydışı amildir. [9]

Suriya Rusiyanın tarixən pravoslav-slavyan himayədarlığı missiyasını yerinə yetirdiyi mühüm dövlətlərdən biridir. Suriyadakı 2 milyona yaxın xristianın böyük əksəriyyəti pravoslav təriqətinə mənsubdur və Moskva pravoslav kilsəsi ilə sıx əlaqələrə malikdir. Rusiya Xarici İşlər Nazirliyindən verilən açıqlamada 50 minə yaxın xristian suriyalının bu ölkədə üsyançıların zorakılığından qorunmaq üçün Rusiya vətəndaşı olmaq istədiyi bildirilib. 25 noyabr 2013-cü ildə Putinlə Roma Papası arasında Suriyadakı xristianların vəziyyəti ilə bağlı müzakirələr də Rusiyanın Suriya siyasətlərində bu ölkədəki xristianların vəziyyətinə önəm verdiyini göstərir. [33]

3.2 Suriyanın xarici siyasətində Rusiyanın yeri

Bəşər Əsədin hakimiyyətinin ilk illərində Suriya ənənəvi müttəfiqi Rusiya ilə adi münasibət qurub. 2003-cü ildən Rusiya ilə daha yaxın əlaqələr qurmağa başlayan Bəşər rəhbərliyi 2005-ci ildə Bəşərin Rusiyaya səfəri ilə Rusiya ilə münasibətlərini ən yüksək səviyyəyə qaldırdı. Bu səfər iki ölkə arasında çoxşaxəli əlaqələrin inkişafını sürətləndirdi. Suriyanın Rusiya ilə yaxınlaşma siyasətinin əsas səbəbləri rejim zəminində Suriyanın daxili sabitliyinin qorunub saxlanması, Yaxın Şərqdə baş verən proseslər zəminində xarici amillər, Rusiyanın regiona və Suriyaya baxışı ilə bağlıdır. Bu gün Rusiyanın Suriyaya ehtiyacı olduğu kimi, Suriyanın da Rusiyaya ehtiyacı var. Bu qarşılıqlı ehtiyac keçmişdə olduğu kimi gələcəkdə də iki ölkədən yaxşı münasibətlər qurmağı tələb edəcək [33].

Suriyanın Rusiyaya qarşı siyasətini üç aspektdən nəzərdən keçirmək daha məqsədəuyğun olardı. Birincisi, daxili amillərdir. Suriyanın dövlət quruluşu və dövlət elitasının siyasi, etnik və məzhəb xüsusiyyətləri Suriyanın Rusiyaya qarşı siyasətinə təsir edən daxili amillərdəndir. Ölkənin iqtisadi strukturu və iqtisadi vəziyyəti digər daxili amildir. Ərəb-İsrail problemlərinin getdikcə mürəkkəbləşdiyi bölgədə ərəb dünyasının İsrailə qonşu ölkəsi olan Suriyanın hərbi gücü Suriya və Rusiya münasibətlərində ən təsirli və müəyyənəddici amillərdən biridir. Buna görə də birinci hissədə Suriyanın milli daxili təhlükəsizliyi və siyasi sabitliyi, Suriyanın Rusiyaya qarşı siyasətində qərar vermə mexanizmi, Suriya silahlı qüvvələrinin modernləşdirilməsi, Suriya ordusunun hərbi strukturu və potensialı, Suriyanın iqtisadi vəziyyəti, iqtisadi islahatlar və Rusiyanın Suriya iqtisadiyyatındakı rolu müzakirə edilir. Suriyanın Rusiyaya qarşı siyasətini şərtləndirən ikinci amil xarici amillərdir. Regional problemlər və dünya supergüclərinin bölgədəki strategiyaları Suriyanın xarici siyasətində ən mühüm amillərdir. 1991-ci ildə Şərq Blokunun parçalanması ilə ABŞ-ın iqtisadi, siyasi və hərbi gücündən istifadə edərək Yaxın Şərqi regional güc olan Suriya ilə də sıx bağlıdır. Ərəb-İsrail qarşıdurmasında Suriyanın Livan və Fələstin problemlərindən, xüsusən də Qolan təpələrindən qaynaqlanan İsrailə qarşı sərt münasibəti və bu dəstəyin bölgədəki anti-İsrail müqavimət təşkilatlarına davam etməsi

ABŞ-ın İsrailə qarşı mövqeyini müəyyən edən amillər idi. Suriyanın 2003-cü ildə ABŞ-ın İraqı işğalına qarşı çıxması və işğaldan sonra ortaya çıxan Suriya-İraq sərhədi məsələsi, Suriyada Səddam rejimi tərəfdarlarının sığınacağı ilə bağlı inkişaf lar Suriyanın Rusiya ilə münasibətlərinə təsir edib [38].

Bundan əlavə, 2005-ci ildə Həririnin öldürülməsindən sonra Suriyanın Aİ ölkələri ilə münasibətlərində qeyri-sabitlik və Aİ ölkələrinin Suriyaya baxışı Suriyanın xarici siyasətinə yenidən baxmasını zəruri edib. Başqa bir alt bölmədə Suriya-ABŞ münasibətləri, Suriya-İsrail münasibətləri və Suriya-Aİ münasibətləri Suriyanın Rusiyaya qarşı xarici siyasətini müəyyən edən xarici amillər çərçivəsində müzakirə edilir. Rusiyanın xarici siyasət strategiyası əsasında Suriyanın Rusiyaya qarşı xarici siyasətini müəyyən edən digər amil Yaxın Şərq və Suriya siyasətidir. Rusiyanın bölgə və xüsusilə də Suriya ilə bağlı hazırladığı strategiyayı üç əsasda qiymətləndirmək olar.

(a) Rusiyanın ənənəvi xarici siyasət strategiyasının ümumi təhlilinin aparılması bizə Rusiyanın region və Suriya ilə bağlı siyasətinin konturlarını müəyyənləşdirməyə imkan verir. (b) Rusiyanın bugünkü dünya düzənindəki yeri və formalaşmaqda olan dünya düzəninin strukturlaşma prosesini qavraması Rusiyanın regiona və Suriyaya qarşı strategiyasının müəyyən edilməsində təsirlidir. (c) Rusiyanın iqtisadi-siyasi vəziyyəti də Rusiyanın xarici siyasətində mühüm amildir. Rusiyanın iqtisadi (xüsusən enerji və silah istehsalı) potensialı və bu potensialı dəyərləndirmək strategiyası Rusiyanın xarici siyasətini müəyyən edir. Rusiyanın Suriyaya yanaşmasının iqtisadi səbəbi çərçivəsində iqtisadiyyat və ticarətin Rusiyanın xarici siyasət aləti olaraq əhəmiyyətini qeyd etdikdən sonra enerji və silah sektorunun Rusiya xarici iqtisadiyyatındakı rolunu izah etməyə çalışdıq. Rusiya ilə yaxınlaşmaq istəyən Suriyanın Rusiyanın gözləntilərini düzgün oxuması və bu istiqamətdə Rusiyaya qarşı siyasət qurması strateji zərurətdir. Suriya tarixi əlaqələri və nəticə etibarilə Rusiyayı yaxşı tanıması baxımından bu baxımdan böyük üstünlüyə malikdir və bu üstünlükdən Rusiya siyasətində istifadə edir. Suriyanın Rusiyaya qarşı strategiyası balans və prestij siyasəti əsasında inkişaf edir. Suriyanın Rusiyaya qarşı xarici siyasət strategiyası onun güc balansını yaratmaq və təşəbbüsdən istifadə imkanlarını artırmaq, Rusiyaya Yaxın Şərqdə güc balansında fəal və balanslaşdırıcı tərəf olmaq imkanı vermək meyli çərçivəsində inkişaf edir. Digər

tərəfdən, Suriyanın Yaxın Şərqdəki nüfuz siyasətini Suriyanın Rusiyanın nüfuzunu artırmaq qabiliyyəti və istəyi, eləcə də Suriyanın bölgədəki öz nüfuzu ilə izah etmək olar. Bəşər dövründə həyata keçirilən bir çox siyasətin ata Əsəd dövrünün davamı olduğunu qeyd edə bilərik [40].

Suriya prezidenti Bəşər Əsəd Rusiya prezidenti Dmitri Medvedevin dəvəti ilə avqustun 20-21-də Rusiyada işgüzar səfərdə olub. Bu ayın əvvəlindən Bəşər Əsədin İrana, oradan da Türkiyəyə etdiyi səfərləri, Livanın yeni prezidenti Mişel Süleymanın isə Dəməşqə səfərlərini nəzərə alsaq, Suriya rəhbərliyinin yüksək səviyyəli gərgin iş həyata keçirdiyini söyləmək olar. Əsədin Rusiyaya səfərinin vaxtı bölgədəki son hadisələrlə birlikdə qiymətləndirildikdə daha da əhəmiyyət kəsb edir və bizə bölgənin yaxın gələcəyi ilə bağlı ipucları verir. Bu, Bəşər Əsədin 2005-ci ilin yanvar və 2006-cı ilin dekabrındakı səfərlərindən sonra Rusiyaya üçüncü səfəri idi. Soyuq müharibə dövründə Suriyanın ən mühüm siyasi, iqtisadi və hərbi dəstəkçisi olan keçmiş SSRİ ilə münasibətlər 90-cı illərdə tənəzzülə uğradı. Əsədin 2005-ci ilin yanvarında Moskvaya səfəri Suriya-Rusiya münasibətlərində mühüm dönüş nöqtəsi oldu və yeni dövrün başlanğıcı oldu. Son illər iki ölkə arasında siyasi, iqtisadi və hərbi əməkdaşlığın yenidən yüksəliş tendensiyasına keçdiyi görünür. Suriya ilə Rusiyanın yaxınlaşmasının əsas səbəbi kimi qlobal gücə malik olan ABŞ-ın Yaxın Şərqdə hərbi gücə və dayağa əsaslanan sərt siyasi anlayışını göstərmək olar. 2003-cü ildə İraqın işğalı və ABŞ-ın 2005-ci ildən tətbiq etdiyi siyasi və iqtisadi təzyiqli siyasəti Suriyanı regional təcridəndən çıxmağa kömək edə biləcək Rusiya kimi güclü beynəlxalq aktorla çoxtərəfli əlaqələr qurmağa məcbur etdi. Rusiya Suriyanın təcili siyasi, iqtisadi və hərbi ehtiyaclarına cavab verməyə qadir dövlətdir [46].

Suriya administrasiyasının Rusiya ilə yaxınlaşmasının digər səbəbi Rusiyanın Yaxın Şərqdəki böhranlı bölgələrə yanaşmasıdır ki, bu da ABŞ və Avropa İttifaqı ölkələrindən xeyli fərqlənir. Qərbdən fərqli olaraq, Rusiya Suriya ilə İsrail arasındakı qarşıdurmalarda balanslı davranmağa çalışır və tez-tez Suriyanın region üçün vacib ölkə olduğunu vurğulayır. Məsələn, Əsədin Rusiyaya səfəri öncəsi SANA-ya açıqlama verən Rusiya Xarici İşlər Nazirliyinin Yaxın Şərq departamentinin rəis müavini Aleksandr Zasibkin Suriya olmadan regionda hərtərəfli sülhün əldə edilməsinin

mümkün olmadığını bəyan edib. Türkiyənin vasitəçiliyi ilə davam edən dolayısı Suriya-İsrail sülh danışıqlarını alqışladıklarını ifadə edərək, bu yanaşmanı bir daha nümayiş etdirir.

Suriya administrasiyası Rusiyanın ABŞ-a qarşı yaxşı balanslaşdırıcı amil olduğunu bilir. Gürcüstandakı son münaqişələr də Rusiyanın global güc kimi beynəlxalq sistemə qayıtması ilə bağlı iddialara səbəb olub. Hələlik bu iddialar şişirdilmiş kimi görünərsə də, Putin hakimiyyətə gəldikdən sonra Rusiyanın güc spektrini genişləndirdiyi və daha iddialı xarici siyasətə üz tutduğu bir həqiqətdir. Avropanın enerji baxımından Rusiyadan asılılığı Rusiyaya birbaşa və dolayısı ilə əhəmiyyətli strateji üstünlüklər verir. Belə bir beynəlxalq böhrandan sonra Bəşər Əsədın Moskvaya səfəri beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən mövcud konyukturadan yararlanmaq cəhdi kimi qiymətləndirilib. Əslində, Qafqazda meydana gəldiyi iddia edilən soyuq müharibə mühitinin Yaxın Şərqi də yayıla biləcəyi ilə bağlı narahatlıqlar ifadə edildi. Əsədın Rusiya prezidenti Medvedevlə Soçi görüşündən əvvəl Suriyada Rusiya donanması üçün daimi baza yaradılması və bu ölkədə Rusiya raket sisteminin yaradılması kimi məsələlərin müzakirə ediləcəyi iddia edilib. Təbii ki, SS-26 “İsgəndər-E” raketlərinin Suriyaya satılması və ya rusların Suriya ərazisinə yerləşdirilməsi ABŞ-ın Çexiya və Polşada qurmağı planlaşdırdığı raketdən qorunma layihəsinə qarşılıq kimi qiymətləndirilə bilər [17,s.4].

Bu bir həqiqətdir ki, təhlükəsizlik və hərbi əməkdaşlıq Suriya-Rusiya ikitərəfli münasibətlərinin mühüm sahəsini təşkil edir. Bu əməkdaşlığın konkret silah satışına çevrilməsi ABŞ-ın və xüsusən də İsrailin etimadını artırır. Suriya isə Rusiyadan alınan silahlarla ordusunu modernləşdirmək və İsrailə İsrail arasında hərbi güc balansını İsrailin xeyrinə dəyişmək istəyir. Suriya ilə Rusiya arasında hərbi əlaqələrin tarixi soyuq müharibə dövrünə gedib çıxır və 1970-ci illərdə SSRİ-nin hərbi dəstəyi sayəsində Hafiz Əsəd Yaxın Şərqi ən təsirli ordularından birini qurmuşdu. 2000-ci illərdə Putinin rəhbərliyi ilə Rusiyanın dirçəlməsi və global təsirini artırmaq səyləri iki ölkə arasında münasibətlərə yeni ölçü gətirdi. Putin Rusiyası, ABŞ-ın 2003-cü il İraqından sonra böhranda nəzarət edə və idarə edə bilmədiyini Yaxın Şərqi təsirli olmağın ilk yolu olaraq bölgədə güclü siyasi, iqtisadi və hərbi tərəfdaşlıqlar quraraq

bölgəyə həssaslığını göstərməyə çalışır. Bu həssaslıq və dünyanın əsas silah istehsalçılarından biri olaraq bölgədə özünə bazar yaratma söyləri nəticəsində Rusiyanın bölgə ilə bağlı siyasətlərinin Suriyanın təcili ehtiyacları ilə üst-üstə düşdüyünü söyləmək olar.

Əsədin Rusiyaya daha iki səfəri zamanı silah satışı gündəmdə böyük yer tuturdu. 2005-ci ilin aprelində Əsədin Rusiyaya ilk səfərindən sonra ABŞ və İsrailin müqavimətinə baxmayaraq, Rusiya Suriyaya 100 milyon dollarlıq Strelets SA-18 alçaq hündürlükdə yer-hava raketlərinin satışını təsdiqlədi. Alçaqdan uçan təyyarələrin, helikopterlərin və hətta pilotsuz təyyarələrin aradan qaldırılmasında çox təsirli olan SA-18 raketlərinin Suriyaya satılması qərarı İsrailin o zamankı baş naziri Ariel Şaronu qəzəbləndirmişdi. 2006-cı ilin dekabrında Bəşər Əsədin Rusiyaya ikinci səfəri zamanı dünya ictimai rəyində ən çox müzakirə edilən mövzular yenə də Rusiyanın Yaxın Şərqdə daha fəal olmaq söyləri və Rusiyanın Suriya və Pantsirlərə satmaq istədiyi MiQ-29SMT döyüş təyyarələri oldu. Eyni anda iki hədəfi vura bilən hava-desant ballistik raketləri oldu [17, s.6].

Rusiyanın Suriyaya satacağı silahlarla bağlı İsraili narahat edən digər məsələ isə bu silahların Suriya üzərindən Livana və Hizbullahın əlinə keçməsi ehtimalıdır. 2006-cı il Livan Müharibəsində İsrail Ordusunun yaşadığı mənfiliklər zərbə və müdafiə gücünü artıran Hizbullah qarşısında artmağa davam edəcək və İsraili şimalından ciddi bir təhlükəsizlik təhdidinə məruz qoyacaq. İsrailin Suriyaya Rusiya silahlarını satmasından yaranan təhlükəsizlik narahatlığına baxmayaraq, Rusiya tərəfi də İsrailin Gürcüstandakı hərbi fəaliyyətindən narahatdır. Rusiya İsrail zabitlərinin Gürcüstan ordusunun təlimlərində iştirak etdiyini iddia edir və İsraili Gürcüstana silah verməkdə ittiham edir [17, s.3].

Suriya prezidenti Əsəd avqustun 21-də Soçidə Rusiya prezidenti Medvedevlə görüşüb. Görüşdən sonra açıqlama verən Rusiya xarici işlər naziri Sergey Lavrov Suriyaya müdafiə məqsədi ilə yeni silahlar verəcəklərini, lakin bu silahların bölgədəki güc balansını dəyişməyəcəklərini, bunun nə qədər qane edəcəyini bilirəm. Digər tərəfdən, Bəşər Əsədin Rusiyanı fəvqəldövlət kimi qələmə vermək üçün daim səy göstərməsi və Rusiyanın Gürcüstandakı hərbi əməliyyatına açıq dəstək verməsi onun

bu ölkə ilə bir çox cəhətdən əlaqələri dərinləşdirmək istəyinin konkret göstəriciləri idi. Bu kontekstdə Əsədin Suriya ərazisinin Rusiya raketlərinə açılmasında çox problem yaratmayacağını söyləmək olar. Belarusdan sonra, deyərsən, Rusiya Suriyadan prezident səviyyəsində söz götürüb. Lavrovun regional güc tarazlığını pozmayacağını bildirdiyi raketlər arasında Pantsir S1 raketləri və tank əleyhinə Tor-M1 raketlərinin olması ehtimalı var. Ötən il Rusiya İrana 29 ədəd Tor-M1 tank əleyhinə raket satıb. Ola bilsin ki, Aralıq dənizində qurulacaq Rusiya bazasının dəyəri S-300 PMU və S-400 Triumf hava hücumundan müdafiə sistemləri ola bilər. Nəhayət, regiondakı böyük mənzərəyə nəzər salsaq, bunları söyləmək olar. Üç ildən çox vaxt keçməsinə baxmayaraq, 2005-ci ildə Corc Sorosun Açıq Cəmiyyət Fondunun töhfəsi ilə həyata keçirilən və dünya ictimaiyyətinə “demokratik inqilablar” kimi təqdim edilən Ukrayna, Gürcüstan və Livanda həyata keçirilən ictimai-siyasi transformasiya prosesləri "ABŞ administrasiyası tərəfindən son nəticəyə gəldik. Bu, Livan və Gürcüstanda baş verən son hadisələrlə ortaya çıxdı və buna nail olmaq mümkün deyil. Mayın əvvəlində Livanda ABŞ-yönlü hökumətin 14 mart təxribatları ilə küçə münaqişəsinə çevrilən böhran qısa zamanda Hizbullahın hərbi və siyasi güc nümayişinə çevrildi. Demək olar ki, Gürcüstandakı son böhran da eyni şəkildə Rusiyanın hərbi-siyasi güc nümayişi ilə nəticələndi. Bundan əlavə, təxminən 8 milyon rusun yaşadığı Ukrayna ilə Rusiya arasında da qısa müddətdə oxşar böhranların baş verməsi ehtimalı çox yüksək görünür. Qlobal güc ABŞ İraqda 5 illik siyasi və təhlükəsizlik xaosundan sonra Livan və Gürcüstanda dolayı yolla atdığı addımlarla – bir çox insanların fikrincə, axmaq addımlarla – taktiki cəhətdən regiondakı rəqiblərinə əlverişli mövqə qazandırdı və etibarını itirdi. Bu reputasiyanı bərpa etmək üçün ABŞ administrasiyası (bəlkə də yeni seçilmiş administrasiya) raketdən qalxan layihəsindən başqa yeni tədbirlər görmək istəyəcək. Bu tədbirlərdən biri, yəqin ki, alternativ vasitələrlə Avropanın enerji ehtiyaclarında Rusiyadan asılılığını azaltmaq olardı [40].

Əgər Rusiya ABŞ-ın rejim dəyişikliyi strategiyasına və raket qalxanı layihəsinə qarşı Suriyanın Latakiya limanında hərbi dəniz bazası yaradıb, Rusiya raketlərini bu ölkədə yerləşdirsə, ABŞ-ın bu hərəkətə müxtəlif formada cavab verməsini gözləmək olar. Təbii ki, onun ilk cavabı çoxdan planlaşdırdığı, lakin Livandakı siyasi xaos

ucbatından reallaşıra bilmədiyi Amerika hərbi bazası yaratmaq üçün Livana təzyiqli artırmaq olacaq. Bu təzyiqlər çərçivəsində İsrailin Hizbullahla qarşı hərbi hücumları daha da güclənəcək. Digər tərəfdən, Abaziya və Cənubi Osetiyanın müstəqilliyinin tanınmasının Kosovonun müstəqillik elanının təkrarı olduğu düşünülə, ABŞ-ın buna cavablarından biri də Şimali kürdlərə veriləcək müstəqillik olacaq. İraq. Rusiyadan ciddi təhlükəsizlik təhdidi qarşısında ABŞ administrasiyası Türkiyənin təhlükəsizlik narahatlığına məhəl qoymayaraq, Soyuq Müharibə dövründə dəfələrlə şahidi olduğumuz kimi Şimali İraqda ABŞ-ın dəstəklədiyi süni kürd dövlətinin yaradılmasını təsdiqləyə bilər. Bu məqamda Türkiyənin regional tarazlıqları nəzərə almadan həm inzibati, həm də ictimai səviyyədə Kosovonun müstəqilliyini müsbət qarşıladığını nəzərə alsaq, Türkiyə hökumətinin yaxın zamanda xarici dəstəklə yaxın ətraflarında qurulmuş bir çox peyk dövlətlərlə qarşılaşmalı olacağı açıq-aydın görünür. ABŞ ilə birlikdə bunu dəstəkləyir. Amerika və ya Rusiya bayraqlarının dalğalanması ilə yaradılacaq bu cür peyk dövlətlərin bölgədəki ziddiyyətli konyukturanı dərinləşdirəcəyi və sub-millə kimlikləri yüksəldəcəyi ehtimalı birbaşa Türkiyənin milli təhlükəsizliyini təhdid edir. Türkiyə hökumətinin yaxın ətrafına qarşı çoxtərəfli xarici siyasəti təsirli görünsə də, mümkün yüksək intensivlikli şərti hərbi münaqişə Türkiyəni tərəflər arasında seçim etməyə məcbur edə bilər. Belə bir ehtimal Türkiyə üçün həm siyasi, həm də iqtisadi baxımdan tam bir fəlakət olardı [46].

Suriyanın digər mühüm regional dəstəkçisi isə Putinin dövründə beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini artıran Rusiyadır. Soyuq Müharibə dövrünə qədər uzanan tarixi dərinliyə malik Suriya-Rusiya münasibətləri Rusiyanın 2000-ci illərdə siyasi və iqtisadi güclənməsi və Putinin liderliyində qlobal təsirini artırmaq səyləri nəticəsində yeni ölçü qazanıb. Yaxın Şərq strategiyalarının birinci sütunu olan Putin Rusiyası bölgə dövlətləri ilə güclü siyasi və iqtisadi əlaqələr qurmaq və bölgəyə həssas olduğunu göstərmək istəyir. Siyasəti Suriyanın təcili hərbi ehtiyacları ilə üst-üstə düşür. Bu kontekstdə Suriya ilə Rusiya arasında inkişaf edən əlaqələrin ən mühüm istiqaməti iki ölkə arasında silah satışıdır. Silahlı Qüvvələrini gücləndirmək və modernləşdirmək üçün məhdud iqtisadi gücə malik olan Suriya rəhbərliyi, Soyuq Müharibə bitdikdən sonra yüksək çəkəndirmə imkanlarına malik silah sistemlərinin təmin edilməsinə

müraciət edir. Raket texnologiyaları və kütləvi qırğın silahları bu silah sistemləri arasında ön sıralardadır. 2005-ci ildə aprel ayında Rusiya Suriyaya 100 milyon dollarlıq Strelets SA-18 alçaq hündürlükdə yer-hava raketlərinin satışını bütün etirazlarına baxmayaraq təsdiqlədi [33].

Həm İsrailin, həm də ABŞ-ın istək və təzyiqlərinə baxmayaraq, Putin Suriyaya SA-18 raketləri satmağa qərar verdi və bununla da İsrail-Suriya hərbi balansını ümumi strateji mənada olmasa da, ən azı taktiki mənada müəyyən qədər dəyişdirdi. O bildirib ki, bundan sonra döyüş təyyarələrinin bu raketlərə görə Suriya Prezident Sarayı üzərində uçması çətin olacaq. 2006-cı ilin dekabrında Bəşər Əsədin Moskvaya səfəri zamanı dünya ictimai rəyində ən çox danışılan mövzu Rusiyanın bu raketlərə qarşı söyləri olub. Yaxın Şərqdə daha təsirli olmaq və Rusiyanın Yaxın Şərqdə daha aktiv olma söyləri. MiG-29SMT döyüş təyyarələri və Suriyanın istədiyi eyni anda iki hədəfi vura bilən Pantsir S1 qısa mənzilli yer-hava ballistik raketləri. Suriyaya satmaq. Bəşər Əsəd 2005-ci ilin yanvarında, 2006-cı ilin dekabrında və 2008-ci ilin avqustunda Rusiyaya üç rəsmi səfər edib [34].

Əsədin 2005-ci ilin yanvarında Moskvaya səfəri Suriya-Rusiya münasibətlərində mühüm dönüş nöqtəsi oldu və yeni dövrün başlanğıcı oldu. Son illər iki ölkə arasında siyasi, iqtisadi və hərbi əməkdaşlığın yüksələn xətlə getdiyi görünür. Suriya administrasiyası Rusiyadan ABŞ-a qarşı yaxşı balanslaşdırıcı amil kimi istifadə etmək istəyir. Lakin 2008-ci ilin avqustunda Gürcüstanda baş verən son münaqişələr Rusiyanın qlobal güc kimi beynəlxalq sistemə qayıtmasının göstəricisi kimi qiymətləndirilir. Bu qiymətləndirmə hazırda mübaliğə kimi görünə də, Putin hakimiyyətə gəldikdən sonra Rusiyanın güc spektrini genişləndirdiyi və daha iddialı xarici siyasətə üz tutduğu da göz qabağındadır. Avropanın enerji kimi Rusiyadan asılılığı Rusiyaya birbaşa və dolayısı ilə əhəmiyyətli strateji üstünlüklər verir.

“Barış Pınarı” əməliyyatı ABŞ və PKK-ya qarşı sahədə qüvvələr balansını dəyişib, hər iki aktorun fəaliyyət sahəsini daraldıb. Əməliyyatdan sonra Türkiyənin sahədəki qazanclarını qorumaq və şaxələndirmək üçün bütün hərbi və diplomatik kartlarından daha rahat istifadə edəcəyini söyləmək mümkündür [39].

“Sabah” qəzetinin yazarı Yavuz Donat 26 fevral 2005-ci il tarixli “Rusiyanın Suriyada təsiri” başlıqlı məqaləsində mühüm təsbitlər etdi. Donat əldə etdiyi nəticələri qeyd etdi: “Suriyada danışdığımız deputatların, professorların və yüksək vəzifəli şəxslərin əksəriyyəti rus dilində danışır. Televiziyalarda rusca verilişlər var idi. Dəməşqin mərkəzindəki Rus Mədəniyyət Mərkəzi digər ölkələrin mədəniyyət mərkəzlərindən (məsələn, Amerika Mədəniyyət Mərkəzi) daha böyükdür. Burada rus dili də tədris olunur. Sovet İttifaqının dağılmasından əvvəl Şərqi Blok ölkələrində 30 min Suriyalı təhsil alırdı. Kimisi universitetdə oxuyub, kimisi magistr, kimisi həkimdir [29]. Suriyadakı rus ailələrində qadınların sayı 3000-dir. Küçədəki insanlar ruslara rəğbət bəsləyirlər. Onlar ruslara çətin günlərimizdə bizə dəstək olan, iqtisadi yardım göstərənlər kimi baxırlar. Vaxtilə Şərqi Blokuna təhsil almağa göndərilən 30 min Suriyalıdan 13 min təhsil işçisidir. Suriyadakı təhsil müəssisələrində rusdillə müəllimlərin əksəriyyətinin olmasının səbəbi budur. İndi Rusiyaya göndərilən tələbə əvvəlki kimi yüksək deyil. Amma hələ də göndərilir. Rusiyanın Suriya ilə bağlı beynəlxalq danışıqlarda tərəf kimi davranmasının və çəkisinin olmasının səbəbi daha yaxşı başa düşülür [28].

Ellen Barrinin 2012-ci ilin iyul ayında New York Times qəzetində hazırladığı məqalədə Suriyadakı rus ailələr mövzusunda aşağıdakı ifadələr verilmişdi:

“1963-cü ildə ərəb sosializmi əsasında qurulan Baas Partiyası hakimiyyəti ələ keçirəndə ölkənin gənc mühəndis və doktor namizədləri Sovet İttifaqına yollandı. Suriyalı kişilər təhsil aldıkları müddətdə rus ailələr ilə universitet dahlizlərində, yataqxanalarda və ya ictimai tədbirlərdə rastlaşdılar. Bu gün Suriyada yaşayan 30 minə yaxın Rusiya vətəndaşının çox mühüm hissəsini rus ailələri təşkil edir” [47].

Digər tərəfdən, 23 mart 2011-ci ildə Suriyada vətəndaş müharibəsi başladıqdan dərhal sonra Moskvada “Rusiya-Suriya Dostluq Dərnəyi” quruldu və həmin il Suriyada Rusiya Mədəniyyəti Günləri və Suriya Mədəniyyət Günləri keçirildi. Rusiyada keçirilib. 19 oktyabr 2012-ci il tarixində Moskvada ABŞ səfirliyinin birbaşa qarşısındakı bəzi təşkilatlar tərəfindən təşkil edilən "Suriya Xalqı ilə Beynəlxalq Həmrəylik Günü" mitinqi keçirildi [37]. Moskvanın Sokolniki parkında “Rusiya-Suriya Dostluq Yolu”nun açılışına qatılanlar Liviyanı məhv edənlərin indi Suriyaya

doğru getdiyini, Suriyanın bu vəziyyətdən qalib çıxacağını, Rusiya xalqının onların tərəfində olduğunu və tezliklə Dəməşqdə də eyni piyada cığırında olacaqlarını, bu yolu açmaq istədiklərini bildirən çıxışlar etdilər. Rusiya bu cür hadisələrə dəstək verməklə Suriyanın gələcəyi ilə bağlı söz sahibi olmaq istədiyini göstərdi və Qərbin siyasətinə qarşı ictimai rəy yaratmağa çalışdı. Ancaq burada bir ziddiyyəti vurğulamaq lazımdır. Bu gün Rusiyaya gələn məhdud sayda suriyalı qaçqınların inteqrasiya prosesləri və ya sığınacaq müraciətləri ilə bağlı Rusiya rəsmilərinin kifayət qədər addım atmadığı müşahidə edilir [44].

NƏTİCƏ

Magistr dissertasiyasında aparılan tədqiqatların nəticələrini ümumiləşdirsək qeyd etmək lazımdır ki, Rusiya son illər SSRİ dövrünün ideoloji prinsiplərini bir kənara qoyaraq müstəqil və ekspansionist xarici siyasət qurmağa nail olub. Bu siyasət sayəsində o, rus kimliyini və dünya bazar iqtisadiyyatında iştirakını bir araya gətirən nümunə göstərməklə beynəlxalq aləmdə öz mövqeyini bərpa etdi. Yenə də bu siyasət ona klassik müttəfiqləri ilə çoxqütblü dünya nizamı yaratmaq cəhdi ilə tarixi əlaqələri bərpa etməyə kömək etdi.

Rusiyanın Yaxın Şərq regionu bu dövlətin xarici fəaliyyətlərinin mərhələ-mərhələ qayıdışının şahidi olub və Rusiya bu bölgədəki bəzi dövlətlərlə münasibətləri bərpa edib. Bu dönüşlə Rusiyanın öz maraqlarına xidmət edən, dünya düzənində mövqelərinin möhkəmlənməsinə kömək edəcək, maraqlarının yeni həyati sahələr yaradan regionlara yönəldilməsi istiqamətində addımların atıldığı göründü. Belə ki, Rusiyanın xarici siyasəti Suriyada baş verənlərə çox diqqət ayırır; çünki Suriya Rusiyanın Yaxın Şərq regionunda ən mühüm bazasıdır. Çünki, Suriyada İraqda, Liviyadakı hadisələr baş vermədi, əksinə olaraq Rusiyanın dayaq nöqtəsinə çevrildi. Həmçinin, Suriya Putinin hesablamaları üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir. Əslində Suriyanın Aralıq dənizi, İsrail və Türkiyə arasında yerləşməsi Rusiyanın Yaxın Şərq regionunda təsiri üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Rusiyanın xarici siyasəti baxımından Yaxın Şərq regionunda baş verən hadisələr Qərb dövlətlərinin regionun regional müttəfiqlik xəritəsini öz maraqlarına xidmət edəcək şəkildə yenidən formalaşdırmaq cəhdlərindən ibarətdir. Bu, şübhəsiz ki, Rusiyanın qəbul etdiyi hegemonluq siyasətinin iflasa uğramasına səbəb olacaq. Digər tərəfdən, Yaxın Şərq ölkələrinin Rusiya ilə coğrafi və dini yaxınlığı və Yaxın Şərq regionunda siyasi islamın güc strukturu ilə bağlı mənfi biliklər, müsəlmanları bu ölkəyə yaxınlaşmağa vadar edən ərəb baharına qarşı çıxan Rusiyanın münasibətinə təsir etdi.

Rusiyanın qorumaq istədiyi Suriya və suriyalılar deyil, Suriya hökuməti oldu. Öz strateji maraqlarına ev sahibliyi edən Suriya hökumətinin devrilməsi Rusiyanın arzulayacağı bir vəziyyət deyil. Bundan başqa, Suriyanın Aralıq dənizinə sahilinin

olması və Rusiyanın bu ölkədəki hərbi bazası olan Tartus limanının idarəetmə dəyişikliyi ilə təhlükə altında olması Rusiya üçün arzuolunmazdır. Hesab edilə bilən digər amil Suriyanın Rusiyaya psixoloji təsir göstərməsidir. Psixoloji təsiri, Yaxın Şərqlin göbəyində və öz maraqlarına yaxın müttəfiq olması və bu kontekstdə Suriyanı itirməsi həm də Rusiyanın regionda güc elementi olaraq varlığını davam etdirə bilməyəcəyi anlamına gəlir. Bundan əlavə, bölgənin ABŞ kimi hegemon dövlətə buraxılması onun bölgədə tamamilə təsirsiz bir ölkəyə çevrilməsinə səbəb olacaq. Rusiyanın Suriyada vətəndaş müharibəsinə çevrilən Ərəb baharında fəal iştirak etmək istəyi beynəlxalq sistemdə tək olan Suriyanın vəziyyətindən öz xeyrinə istifadə etmək cəhdidir. Rusiya Suriya vasitəsilə Qərbe mesaj verməklə beynəlxalq sistemin problemlərinə həll yolları istehsal edən bir aktyor olduğunu vurğulamağa çalışır.

Suriya böhranı Rusiyanın Yaxın Şərqdə artan rolunu vurğuladı, Rusiya ABŞ, region ölkələri və digər ölkələrin rolunu tarazlaşdırmaq gücünü nümayiş etdirdi. Yenə də Suriya böhranı Rusiyanın ABŞ-ın Təhlükəsizlik Şurasının qarşısını almaq gücünü nümayiş etdirdi. O, həmçinin NATO-nun Suriyaya müdaxiləsinə qarşı 12 dəfə veto qoyması ilə Çin və Rusiyanın Təhlükəsizlik Şurasında səlahiyyət sahibi olduğunu sübut edib.

Rusiyanın Yaxın Şərqlə müttəfiqliyi ilə yanaşı, onun ABŞ-la münasibətləri də mürəkkəbdir, çünki hər iki ölkə Suriya böhranında öz izlərini buraxmağa çalışır. ABŞ-ın Suriyadan çıxdığını elan etməsi Rusiyayı tez bir zamanda təhlükəsizlik təşkilatı yaratmağa sövq etdi. Əslində bu təşkilat Rusiyayı İranla birlikdə böyük ölçüdə regiona nəzarəti ələ keçirməyə gətirib çıxarıb. Lakin İranın nəzarəti region baxımından birmənalı qarşılanmır. Çünki digər Yaxın Şərq ölkələri ABŞ-ın dəstəyi və əmri olmadan İrana qarşı çıxmaqda acizdir. Ən yaxşı halda, ABŞ müttəfiqlərini dəstəksiz döyüşmək üçün tərk etdikdə, müttəfiqlər vəkalət vasitəsilə mübarizəni davam etdirə bilər, lakin bu, İran və Rusiya üçün xoş olmayacaq. Belə bir ehtimalla qarşı-qarşıya qalan torpaqda qüvvələr nisbəti nə dəyişəcək, nə də dəyişəcək. Xülasə, bu ehtimal Suriyanı davamlı müharibəyə aparacaq və ən çox qazanan təbii ki, Rusiya olacaq.

Son söz olaraq; Rusiyanın Suriya böhranına açıq cavabı hərbi müdaxilənin əsas səbəbləri kimi Rusiyanın birqütblü dünya düzenini qəbul etmək istəməməsi, yenidən

qlobal gücə çevrilmək istəyi, Yaxın Şərqdəki regional maraqları, Suriya rejimi ilə qədimdən birgə yaşaması və Suriyanın geosiyasi mövqeyi saymaq olar.

Bütün bu nəticələrdən sonra Rusiyanın xarici siyasətinin 2011-ci ildən günümüzə qədər Suriya böhranına daha çox önəm verdiyini görürük. 2011-ci ildən 2015-ci ilə qədər Rusiya Suriya böhranının həlli üçün bütün diplomatik həll yollarını hazırlayıb. 2015-ci ildən 2021-ci ilə qədər Rusiyanın Suriya ilə bağlı xarici siyasəti hərbi ölçüyə keçib. Rusiya Suriyanın əksər hissəsində müxaliflərə və terror təşkilatı “İŞİD”ə qarşı döyüşmək üçün döyüş təyyarələri və əsgərləri ilə müdaxilə edib.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində:

1. Abbasbəyli.A.N., Dünya siyasəti: XX əsrin ikinci yarısı - XXI əsrin əvvəlləri Bakı, 2011, 449-451s.
2. Aksyonov.P, Rusiya niyə Suriyada fəaldır? - Suallar və Cavablar https://www.bbc.com/azeri/region/2015/09/150917_syria_russia
3. Babazadə.G, Putinin Suriya siyasəti və Rusiyanı gözləyən üç təhlükə <https://kafkassam.com/putinin-suriya-siyaseti>
4. Muradov.M, Rusiyanın Yaxın Şərq siyasəti: Yenidən balanslaşdırma <https://top-center.org/az/tehlil/3198/rusiyanin-yaxin-serq-siyaseti-yeniden>

Türk dilində:

5. Abdullah. Ö.H, Suriye Dosyası, Akabe, İstanbul ,1985, 5s.
6. Ağır.O. ve Takar. M. Rusya-Suriye İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı, KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 285-306s.
7. Ahmet Ayhan.K , Kuruluşundan Arap Baharına SURIYE, Milliyetçilik ve Ulus İnşası, Sude Yayınları, İstanbul 2018
8. Aksoy. M., Rusya'nın Ortadoğu'ya Bakışı. Ortadoğu Analiz, 2019, 68-71s.
9. Ali. K, "Suriye Krizi Bağlamında Rusya'nın Suriye'ye Bakışı", s.5
10. Bulut. S. , Suriye Rejiminin Zor Yılı: Gösteriler, Yaptırım Süreci ve Mahluf Krizi Perspektifinde Son Gelişmeleri Anlamak, 2020, ORSAM, 22s
11. Cafersoy. N., Rusya Suriye Olaylarının Neresinde?, Ankara, 2011, 11-13s.
12. Çağatay.Ö, Suriye'de İç Savaşın Nedenleri: Otokratik Yönetim mi, Bölgesel ve Küresel Güçler mi? 2016, 9-25s.
13. Donat.Y, Suriye'de Rus etkisi http://www.sabah.com.tr/yazarlar/donat/2005/02/26/suriye_de_rus_etkisi
14. Dr. Dilek CANYURT, Kazanani Olmayan Savaş “Suriye İç Savaşı”, 2015, 11-12s.
15. Elçin.E, Cenevre'den Soçi'ye “Suriye” Problemine Çözüm Arayışları, 2019, 2-5s.

16. Erşen.E, Rusya'nın Suriye Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Tehditler, 2017, 26s.
17. Faruk Sönmezoğlu, Özgün E. B “Rusya Federasyonu Dış Politikasının Çeyrek Yüzyılı”, Dış Politika, Karşılaştırmalı Bir Bakış”, Der Yayınları, İstanbul, 2014 15s.
18. Gözen.R, Uluslararası İlişkiler Teorileri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, 64s.
19. Halit. G, Rusya'nın Suriye Müdahalesinde Özel Askerî Şirketlerin Rolü Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM), 1-11s.
20. Has.K, “Rusya, Suriye’de Neyi Amaçlıyor?”, USAK, 2015, 17s.
21. Ertan. F “Tartus ussu ve önemi”
http://www.zaman.com.tr/yazarlar/fikret-ertan/tartus-ussu-ve-onemi_1306864.html
22. Neden Bitmedi, Barış Nasıl Gelebilir? s. 3-11.
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-4-yildir-suriyede-varlik-gosteriyor/1597081>
23. Öztürk. T, Suriyeli Mülteci Krizinin Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkisine Yansımaları: Dünya Sistemleri Analizi Üzerinden Bir Değerlendirme, 2022
https://www.academia.edu/29524214/Rusya_n%C4%B1n_Suriye_Politikas%C4%B1_F%C4%B1rsatlar_Riskler_ve_Tehditler
24. Khaled.K, Suriye’de Rusça dil kurslarına büyük rağbet
<https://www.al-monitor.com/tr/contents/articles/originals/2019/09/syrians-learning-russian.html>
25. İnat.K, Rusya, Suriye’de Ne İstiyor?
<https://www.setav.org/rusya-suriyede-ne-istiyor>
26. İsmayılov. E. (2015). Rusya'nın Suriye Stratejisi ve Orta Doğu'da Değişen Güç Dengeleri. Bilgesam, 2015, 24s.
27. Işık.M, Rusya'nın Suriye'de Beş Yılı, <https://www.sde.org.tr/mithat-isik/genel/rusyanin-suriyede-bes-yili-kose-yazisi-21835>
28. Muhammed.H.M, Suriye: Rejim ve Dış Politika, Açılım, İstanbul 2012, 4s.
29. Muhammed.H.M, 1970'ten Günümüze Suriye Dış Politikasının Temel Parametreleri , 2020, 4-6s.
30. Orhan, O. (2020). Suriye Krizinin 10. Yılı. Ortadoğu Analiz, 2020, 44-47s.
31. Orhan, O., Haşıl, H., Dündar, S. & Şanlıer, M. Ş. (2020). Halk Hareketinden İç Savaşa: 10. Yılında Suriye Krizi. ORSAM, No 243.
32. Osman.A, Rusya-Suriye İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı, 2016, 1-16s.

33. Örmeci, O. & Kısacık, S. (2018). Rusya Siyaseti ve Rus Dış Politikası. Ankara, 11-22s.
34. Rus gelinler Şam'ı Moskova'ya bağlıyor
<http://www.milliyet.com.tr/rus-gelinler-sam-i-moskova-yabagliyor/dunya/dunyadetay>
 04.07.2012
35. Samet.Y, Rusya'nin Suriye'deki Varlığının Nedenleri İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 2016, 11s.
36. Sarıkaya, B. (2015). Geçmişten Günümüze Suriye-Rusya İlişkileri. TASAM,2015, 18s.
37. Tok. L, Terör örgütü PYD/PKK kontrolündeki Afrin'de Rus varlığı
<http://aa.com.tr/tr/turkiye/teror-orgutu-pyd-pkk-kontrolundeki-afrinde-rus>
38. Zaman.S, " Tartus Üssü Ve Önemi", 2012, 14s.

İngilis dilinde:

39. Aljazeera: "From Geneva 1 to Geneva 4 What Has Achieved?", 2017,
<https://www.aljazeera.net/>
40. Barry.E, Russians and Syrians, Allied by History and Related by Marriage,
<http://www.nytimes.com/2012/07/02/world/middleeast/for-russia-syrian-ties-complicated-bymarriage.html>
41. Gresh.A, "Russia's Return to the Middle East", Journal of Palestine Studies. 67-77s.
42. James.M, The Insane Story Of Russian Mercenaries Fighting For The Syrian Regime, The Huffington Post, November, 2013,
http://www.huffingtonpost.com/jamesmiller/the-insane-story-of-russi_b_4317729.html.
43. Jeanne.G, Kostial.K, Syria's Conflict Economy
<https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/Syrias-Conflict-Economy-44033>
44. Khasan. H , " Russia's Middle Eastern Policy", The Indian Journal of Political Science, 1998, 84-105s
45. Luke.B Russian-Syrian Relations: Past and Present, 2015
46. "Russia Says 63,000 Troops Have Seen Combat in Syria", 2018
<http://www.bbc.com/arabic/middleeast-420986>

47. <http://www.jstor.org/view/0377919x>
48. “Russian Parliament Ratifies Deal on Air Task Force’s Indefinite Deployment in Syria”, 2016, <http://tass.com/politics/905900>
<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-38714441>
49. “Russian Analyst Dmitriy Frolovskiy Looks at Moscow’s Intentions in Syria, Particularly After the Turkish Attack in Afrin”, 2018 (Çevrimiçi), <https://carnegieemec.org/diwan/75321>
50. “Sochi Conference on Syria: A Great Effort and a Modest Result” <http://ww.1news.Com.Tr/Yazarlar/20111122072513478.Html>
51. Syria conflict: War of words as peace talks open in Astana, 2017
<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-38714441>
52. Putin: Russia Continues to Support Assad Militarily”, 2015
<https://www.bbc.com/news/world-middleeast-45284121>
53. Shaban.F, The Oil and Natural Gas Conflict in Syria: Reality or Illusion
<https://orsam.org.tr/en/the-oil-and-natural-gas-conflict-in-syria-reality-or-illusion/>
54. SPYER.J, <http://meria.idc.ac.il/journal/1998/issue2/jv2n2a1.html>
55. World Bank Group. (2017). World Bank Annual Report,
<https://documents.worldbank.org/en/publication/documentsreports/documentdetail/14302150909711004/world-bankannual-report-2017>

Rus dilində:

56. Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности, 10 февраля 2007 года,
<http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>
57. Георгиевич. А, Россия и Сирия: нюансы союзнических отношений 11 сентября 2020 <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/rossiya-i-siriya-nyuansy-soyuznicheskikh-otnosheniy/>
58. Егоров.А, С-400 охраняют авиабазу Хмеймим в Сирии - уникальные кадры, Звезда, 11 июня 2017,
<https://tvzvezda.ru/news/forces/content/201706110844-9834.htm>.
59. “Иванов: Асад обратился к России с просьбой об оказании военной помощи”, https://ria.ru/arab_riot/20150930/1292986737.html

60. Малаев.М, Калинина, Федуненко.Е, Шелковников.Д, Что известно о погибших в Сирии российских военных, Коммерсантъ», 07 декабрь 2016.